

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne
vzťahy Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej
univerzity v Bratislave

Medzinárodné vzťahy 1/2004, ročník II.

Medzinárodné vzťahy

Vedecký časopis
pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy
Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave

Redakcia:

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 624 11 856
E-mail: fmv_eu@hotmail.com

Hlavná redaktorka: prof. Ing. Ludmila Lipková, CSc.

Redakčná rada:

prof. Ing. Vítazoslav Balhar, CSc.
prof. Ing. Jaroslav Filip, CSc.
prof. PhDr. Zuzana Lehmannová, CSc.
Ing. Ivan Korčok
Ing. Július Kostolný
doc. PhDr. Ján Lidák, CSc.
Ing. Ladislav Lysák, DrSc.
doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
doc. Ing. Miroslav Mečár, CSc.
Mgr. Boris Mattoš
JUDr. Stanislav Mráz, CSc.
doc. Ing. Pavel Nezval, PhD.
prof. Dr. Joachim Osinski
doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.
prof. JUDr. Ľudovít Tóth, CSc.
doc. Dr. Ing. Vladimír Valach, CSc.
PhDr. Peter Weiss, CSc.

Výkonní redaktori: Ing. Matej Kováč
Ing. Richard Tkáč

Jazyková redaktorka: PhDr. Katarína Strelková, CSc.

Vydavateľ:

Registračné číslo:
2761/2002

ISSN 1336 - 1562

Obsahové zameranie

Variability of Contents

Vedecké články
základný výskum
aplikovaný výskkum

Scientific Articles
basic research
applied research

Diskusie

Discussion

Prezentácie téz doktorandov

Doctorands' Thesis

Názory

Opinions

Recenzie

Reviews

Prehľady

Surveys

Informácie

Information

Vedecké články

- základný výskum

K chápaniu súčasnej svetovej politiky v teórii medzinárodných vzťahov (sociologické aspekty) doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.....	7
--	---

- aplikovaný výskum

K teoretickým a metodologickým aspektom skúmania geopolitického pôsobenia Dr. Štefan Volner, CSc.	21
--	----

Diskusie

Francouzská inspirace v boji proti terorismu PhDr. Jan Eichler, CSc.	35
---	----

Macedónska otázka PhDr. Peter Greguš, CSc.	46
---	----

Maďarská zahraničná politika : medzi konsenzom a sporom doc. PhDr. Milan Kurucz, CSc.	53
--	----

Prezentácie téz doktorandov

Finančné bubliny - vo svetle burzovej bubliny v USA v 90. rokoch 20. storočia Ing. Tomáš Dudáš	65
--	----

Funkcie medzinárodných organizácií Ing. Martin Grešš	73
--	----

Priemyselná politika Európskej únie Ing. Zuzana Líner	81
---	----

Niektoré základné prvky sociálnych aspektov trvalo udržateľného rozvoja Ing. Michal Sedláčko	91
--	----

Názory

Dotácie do poľnohospodárstva v Európskej únii a názory študentov ekonomických fakúlt na dohodnuté podmienky pre Slovensko doc. Ing. Štefan Čarnický, PhD. Ing. František Sudzina, PhD. Ing. Pavol Andrejovský, PhD.	106
--	-----

Sociální a civilizační aspekty globalizace PhDr. Miroslav Sapík	112
---	-----

Recenzie

Recenzia: Partners and neighbours Ing. Richard Tkáč Ing. Matej Kováč	128
---	-----

Prehľad

Medzinárodné porovnanie financovania tretieho sektora z verejných zdrojov doc. Ing. Elena Beňová, PhD.	131
---	-----

Daňovo-transferový mechanizmus v štátoch "európskej pätnástky". Ing. Erika Neubauerová, PhD. Ing. Iveta Dudová, PhD.	145
--	-----

Informácie

Transpozícia „antidiskriminačného acquis“ na Slovensku PhDr. Peter Barát PhDr. Jana Barátová	154
---	-----

Jedno z možných potencionálnych rizík rozšírenia Európskej únie Mgr. Miroslav Kupkovič	163
--	-----

Osobitosti vývoja portugalského politického systému Judr. Peter Rusiňák	168
---	-----

Oprava

Vo vydaní časopisu Medzinárodné vzťahy č. 2/2003, ročník I došlo k omylu pri uvedení autorov článku: „Otázky kultúry a identity v teórii medzinárodných vzťahov“.

Autormi článku „Otázky kultúry a identity v teórii medzinárodných vzťahov“ sú doc. PhDr. Milan Márton, CSc. a Mgr. Zuzana Šutiaková.

Kontakt

doc. PhDr. Milan Márton, CSc.
Mgr. Zuzana Šutiaková
Katedra humanitných vied
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
marton@euba.sk

Redakcia sa za vzniknutú chybu autorom ospravedľuje.

K CHÁPANIU SÚČASNEJ SVETOVEJ POLITIKY V TEÓRII MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV (sociologické aspekty)

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

Úvod

V druhej polovici 20. storočia, obzvlášť na jeho konci, vzniklo viacero kvalitatívne nových sociálnych, politických, ekonomických, kultúrnych a iných procesov, ktoré výrazným spôsobom zmenili podobu sveta. Táto situácia sa premietla aj do stavu a tendencií vývoja medzinárodných vzťahov a priniesla množstvo nových otázok a podnetov na ich teoretické skúmanie, ktoré sú umocnené aj tým, že po ukončení bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov sa začala ich nová etapa. Ďalším markantným fenoménom, ktorý má mnohostranné medzinárodné súvislosti a kvalitatívne mení tvárnosť sveta, je globalizácia.

V týchto podmienkach sa prejavuje tendencia zosilňovania interdependencie - vzájomného prepojenia, pôsobenia a závislosti jednotlivých prvkov (častí, oblastí) súčasného sveta. Aktuálny stav medzinárodných vzťahov sa v teórii charakterizuje rozdielnym spôsobom - píše sa o rôznych znakoch prechodnej etapy medzinárodných vzťahov, o turbulencii, chaose, anarchii či medzivládí a kontroverznosti¹ v nich.

Stupňujúca sa komplikovanosť súčasných medzinárodných vzťahov vyžaduje venovať pozornosť ďalšej precízii a rozvíjaniu pojmového aparátu teórie, ktorá ich skúma. Vývoj terminológie medzinárodných vzťahov prebieha dvomi smermi. Prvým sú zmeny v chápaní tradičných pojmov a druhým vytváranie nových pojmov. Tieto procesy sú spojené nielen s dynamickým vývojom spoločenských vied, ale sú podmienené aj tým, že medzinárodné vzťahy predstavujú mnohostranný sociálny fenomén pozostávajúci z viacerých prvkov pôsobiacich na niekoľkých úrovniach v rôznych oblastiach.

Jeden z pojmov, ktorý sa pri analýze stavu a tendencií vývoja súčasných medzinárodných vzťahov čoraz častejšie používa, je svetová politika. V príspevku budeme klásť dôraz na sociologické aspekty skúmania problematiky svetovej politiky, ktoré sú spojené najmä so systémovým pohľadom na medzinárodné vzťahy.

1. K základným prístupom k chápaniu svetovej politiky

Za východiskový moment charakteristiky svetovej politiky považujeme teoretické a metodologické súvislosti jej zaradenia do rámca (celku, súhrnu) medzinárodných vzťahov. K meritórnym aspektom teoretického pohľadu na medzinárodné vzťahy patrí ich charakteristika ako politického fenoménu, ktorý sa

¹ Cox, M. - Booth, K. - Dunne, T.: The Interregnum: Controversies in World Politics 1989-1999. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

spravidla vymedzuje ako medzinárodná politika. Niektorí autori označujú² medzinárodnú politiku za tradične najdôležitejšiu súčasť medzinárodných vzťahov, lebo sa venuje skúmaniu politických vzťahov medzi štátmi, a primárne sa zaujíma o otázky konfliktu a spolupráce.

1.1 Sociológia v systémovom pohľade na medzinárodné vzťahy

V najvšeobecnejšom sociologickom ponímaní sú medzinárodné vzťahy súhrnom rôznych vzťahov sociálneho charakteru, ktoré existujú medzi subjektami pôsobiacimi v určitom prostredí. Prostredie, v ktorom vznikajú a pôsobia medzinárodné vzťahy sa označuje aj pojmami priestor a pole. Pri objasňovaní javov a procesov v nich sa často používa geopolitika, ktorá považuje geograficko-fyzikálny priestor za základný rozmer medzinárodných vzťahov (medzinárodnej politiky), kde sa prejavuje pôsobenie ich aktérov - štátov. V súčasnosti, najmä v postsocialistických krajinách sa geopolitika znovu objavuje ako určitá módna vlna. Po skončení studenej vojny sa síce prezentovali niektoré geopolitické teórie,³ ktoré reagovali na zmenenú situáciu v medzinárodných vzťahoch, ale zo sociologického hľadiska sú prijímané kriticky.⁴ Ani najnovšie geopolitické teórie neprekračujú pohľad, ktorý preferuje pôsobenie štátnych aktérov v medzinárodných vzťahoch a nereagujú dostatočne na kvalitatívne zmeny v ich sociálnom pôsobení, ktoré sú vyvolané rastúcim významom a vplyvom ďalších typov aktérov.

Pôsobenie geograficko-fyzikálnej priestorovej dimenzie v medzinárodných vzťahoch môže zohrávať aj na začiatku 21. storočia určitú úlohu, najmä z hľadiska pôsobenia supervelmocí či veľkých politických a ekonomických integračných zoskupení. Považujeme však za potrebné, aby sa geopolitický pohľad doplnil o ďalšie faktory sociálneho charakteru (vrátane ich prepojenia s ekonomickými, kultúrnymi, právnymi a i. aspektmi), ktoré súvisia s usporiadaním prebiehajúcich procesov a viac sa zohľadňovala komplexnosť a ucelenosť súčasných medzinárodných vzťahov.

V sociológii sa relatívne samostatnému a ucelenému skúmaniu problematiky medzinárodných vzťahov začala venovať pozornosť pomerne neskoro. V 60. rokoch minulého storočia sa položili základy sociologického pohľadu na medzinárodné vzťahy⁵ a na začiatku 70. rokov sa formuje špeciálna sociologická teória - sociológia medzinárodných vzťahov, ktorá sa rozvíjala najmä vo

² Pozri Plechanovová, B.: Úvod do mezinárodních vztahů, Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 2003, s. 13.

³ Pozri Volner, Š.: Geopolitika. Metodológia, zdroje, prax, história. Zvolen, Bratia Sabovci, 2004, s. 148 - 192.

⁴ Wallerstein, I. M.: Geopolitics and Geoculture. Essays on the Changing World-System. Cambridge. Cambridge University Press 1991.

⁵ Ide najmä o stať R. Arona „Une sociologie de relations internationales“ v č. 3 Revue française de sociologie v roku 1963 a J. J. Wiatra: „Socjologiczne ujęcie stosunkow międzynarodowych v č. 3 časopisu Studia nauk politycznych v roku 1969.

Francúzsku a v ZSSR – v súčasnosti v Rusku.⁶ V anglosaskej oblasti je napriek veľkému vplyvu sociológie venovaná sociológii medzinárodných vzťahov, s výnimkou otázok bezpečnosti, výrazne menšia pozornosť.

Spočiatku sa pri sociologickom skúmaní medzinárodných vzťahov venovala pozornosť najmä otázkam vojny a mieru.⁷ V súčasnosti sa sociológia v tejto oblasti zameriava na otázky globálnych zmien a globalizácie⁸ najmä v kontexte postindustriálnej a postmodernej spoločnosti, ktoré majú nielen sociálne, ale aj ekologické, demografické, ekonomické, kultúrne, morálne a iné aspekty. Zvláštna pozornosť sa naďalej venuje aj bezpečnostnej problematike.⁹

Zo sociologického hľadiska sa medzinárodné vzťahy spravidla označujú za systém. Systémový prístup k medzinárodným vzťahom zahŕňa najmä vymedzenie systému ako celku (prvky, hranice, vzťah k okoliu), vzťahy medzi jeho elementmi (štruktúru, usporiadanie, úrovne jeho pôsobenia (ich hierarchizáciu) a otázky jeho fungovania a vývoja.¹⁰ Systémový prístup k medzinárodným vzťahom však nie je len doménou sociológie, ale sa používa aj pri skúmaní javov a procesov v oblasti medzinárodných vzťahov. V teórii medzinárodných vzťahov systémovú analýzu koncepcne rozpracoval najmä americký teoretik M. D. Kaplan¹¹ a od 60. rokov minulého storočia sa mnohostranne rozvinula a stala významnou súčasťou tejto teórie.

Systémová teória sa v súčasnosti v teóriách medzinárodných vzťahov zaraďuje do scientistického pohľadu (smeru).¹² Pohľad na medzinárodné vzťahy ako sociálny systém sa snaží prekonať ambivalenciu realizmu a idealizmu (neorealizmu a neoliberalizmu). V súčasnom chápaní systému v medzinárodných vzťahoch sa zvyrazňujú najmä tieto znaky a črty:¹³ hranice interakcie s prostredím, aktéri a ich interakcia, štruktúra, rovnováha a režim.

Systémová teória v medzinárodných vzťahoch odmietla štátocentrizmus klasického realizmu. Pri skúmaní medzinárodných vzťahov sa začala venovať pozornosť systémom na rôznych úrovniach. Na jednej strane sa vymedzovali systémy na svetovej - makropolitckej úrovni („nadštátnej“) a na strane druhej na úrovni mikropolitckej („podštátnej“). Na týchto úrovniach sa začala venovať pozornosť aj iným ako štátnym – súhrnne označovaným ako „neštátnym“ - aktérom pôsobiacim v medzinárodných vzťahoch.

⁶ Prvé práce, ktorú ucelene objasnili medzinárodné vzťahy zo sociologického hľadiska, predstavujú najmä diela R. Merleho (*Sociologie des relations internationales*, Paris, Dalloz 1974) a F. M. Burlackého a A. A. Galkina (*Sociologija, Politologija. Meždunarodnyje otnošenija*. Moskva 1974).

⁷ Ide najmä o klasickú prácu R. Arona: *Paix et guerre in entre les nations*. (Paris, Calmann-Lévy, 1962).

⁸ Pozri napr. Giddens, A.: *Sociologie*. Praha, Argo 1999, s. 485 – 502; Bauman, Z.: *Globalizácia - Dôsledky pre ľudstvo*, Kaligram, Bratislava, 2000.

⁹ V tomto kontexte vystupuje do popredia najmä tvorba U. Becka. Okrem dnes už klasickej práce „*Die Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*.“ (Frankfurt a. M., 1986) ide o dielo „*World Risk Society*“. (London, 1999). Vznikajú však aj práce, ktoré priamo reagujú na bezpečnostnú problematiku v súčasných medzinárodných vzťahoch. Pozri Macsweeney, B.: *Security, Identity and Interests. A Sociology of International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press 1999.

¹⁰ Pozri Veľký sociologický slovník, Praha, Karolinum 1996, s. 883.

¹¹ Kaplan, M. A.: *System and Proces in International Relations*. New York 1957.

¹² Krejčí, O.: *Mezinárodní politika*. Praha, Ekopress 2001, s. 592 – 598..

¹³ tiež tam, s. 593. O. Krejčí píše o systéme v medzinárodných vzťahoch v dvoch základných podobách, a to ako o systéme medzinárodnom a ako o systéme medzinárodnej politiky.

K rozpracovaniu sociologického pohľadu na sociálny systém medzinárodných vzťahov prispela aj koncepcia aktéra, rozpracovaná v 70. a 80. rokoch minulého storočia francúzskym sociológom A. Touraineom.¹⁴ Interakciu sociálneho aktéra s prostredím jeho činnosti charakterizoval v štyroch oblastiach: záujem, stratégia, pravidlá hry a historičnosť. Touraineova koncepcia sociálneho aktéra sa charakterizuje aj ako akcionalistická teória a je v nej položený dôraz na realnosť a činorodosť pôsobenia subjektov, pričom sa poukazuje na význam pôsobenia sociálnych hnutí ako historických subjektov.

Ďalším prístupom, ktorý rozvíja systémovú analýzu medzinárodných vzťahov je pojem svetový systém v podobe, ktorú rozpracoval americký neomarxistický sociológ a historik ekonómie I. M. Wallerstein.¹⁵ Svetový systém vymedzil ako „sociálny systém, ktorý má hranice, štruktúru, členské skupiny, legitímnu moc a súdržnosť. Jeho fungovanie je vytvárané konfliktnými silami, ktoré sú navzájom v napätí a oddeľujú sa, pričom každá skupina sa neustále usiluje o zabezpečenie svojich výhod. Ide o organizmus s kostrou, v ktorého jednej oblasti je stabilita a v iných oblastiach zmena. Predstavuje štruktúru, v ktorej vnútornom fungovaní sa v priebehu času prejavujú rôzne prvky zosilňovania alebo zoslabovania.“¹⁶

Ak sa oprieme o závery I. Wallersteina, svetový systém vznikol sprvu v ekonomickej oblasti a zmeny v medzinárodnej politike mali ekonomický základ. Zo sociologického hľadiska išlo v prvom rade o kvalitatívne zmeny pri distribúcii moci a bohatstva vo vnútroštátnom i medzinárodnom rámci. Pri rozvoji industriálnej (modernej) spoločnosti založenej na kapitalistickom svetovom systéme prestala distribúcia bohatstva vychádzať z tradičného mocenského usporiadania. Meniac sa distribúcia bohatstva sa postupne stala rozhodujúcim faktorom nového mocenského usporiadania a podmieňovala aj spôsoby uplatňovania spolupráce a konfliktnosti v medzinárodných vzťahoch. K ďalšej kvalitatívnej zmene distribúcie bohatstva a moci dochádza v podmienkach prechodu spoločenského usporiadania k postindustriálnej a postmodernej spoločnosti, ktorá je spojená aj s procesmi globalizácie.

Systémový prístup vytvára základný rámec chápania svetovej politiky ako špecifickej súčasti (subsystému, elementu) systému medzinárodných vzťahov, ktorá predstavuje najvyššiu úroveň jej hierarchie, kde prebiehajú veľmi rozsiahle a rozhodujúce procesy. Systémovosť v oblasti medzinárodných vzťahov je rôznorodá a charakteristika systémov pôsobiacich v nej sa uskutočňuje podľa rôznych kritérií. Najčastejšie sa na označenie systémov v medzinárodných vzťahoch používajú tri adjektíva – medzinárodný, svetový a globálny.

¹⁴ Touraine, A.: *Pour la sociologie*, Seuil, Paris 1974; *La voix et le regard (Sociologie permanente)*, Seuil, Paris 1978; *Le retour de l'acteur: essai de sociologie*, Paris Fayard, 1984.

¹⁵ Za nosné dielo I. M. Wallersteina sa považuje trojdielna práca „The Modern World System“ (San Diego, Academic Press), ktorá vyšla v rokoch 1974 - 1989. Jednotlivé diely predstavujú: „Capitalist Agriculture and the Origins of European World-Economy in the 16th Century“ (1974), „Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600-1750“ (1980) a „The Second Era of Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840's“ (1989). Ďalšie významné dielo tohto autora, v ktorom poukazuje na organické prepojenie politickej a ekonomickej dimenzie medzinárodných vzťahov na svetovej (globálnej úrovni) predstavuje „The Politics of the World Economy“ (1984).

¹⁶ Wallerstein, I. M.: *The Modern World-System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the 16th Century*. San Diego: Academic Press, 1974, s. 229.

1. 2 Svetová politika ako špecifická časť medzinárodných vzťahov

Skúmanie svetovej politiky je v súčasnej teoretickej literatúre z oblasti medzinárodných vzťahov veľmi frekventovanou témou.¹⁷ V súvislosti s tým, že tento fenomén je obsahovo veľmi pestrý, skúma sa z rôznych pohľadov a prístupov.. Pohľad na svetovú politiku je podmienený aj tým, že v teórii a metodológii medzinárodných vzťahov sa používajú pojmy a postupy z viacerých oblastí, tradícií a paradigiem spoločenských vied.

Problém svetovej politiky sa teda v teórii medzinárodných vzťahov skúma a interpretuje tiež nejednotne. Napriek veľmi častému používaniu pojmu svetovej politiky v súčasnej teórii medzinárodných vzťahov je jeho chápanie vágne a nejasné.¹⁸ Chápanie svetovej politiky však komplikuje nielen rozdielna terminológia, ale aj spôsob súhrnného, uceleného objasňovania medzinárodných vzťahov, javov a procesov v nich. Relatívne jednoduchšie, ale aj výstižnejšie sú objasňované parciálne problémy, ako sú napr. zmeny v zahraničnej politike USA po skončení studenej vojny, či problém vzťahov USA a RF na začiatku 21. storočia, než komplexnejšia téma postavenie USA v súčasných medzinárodných vzťahoch svetovej politiky alebo pôsobenia EÚ ako nového typu aktéra v súčasných medzinárodných vzťahoch (svetovej politike).

Skôr, ako prejdeme k charakteristike prístupov k svetovej politike, považujeme za potrebné poukázať na chápanie medzinárodnej politiky v teórii medzinárodných vzťahov. Medzinárodná politika sa spravidla chápe ako jedna z oblastí medzinárodných vzťahov. Pri tomto vymedzení nejde len o abstraktné vydelenie medzinárodných politických vzťahov z ďalších oblastí medzinárodných vzťahov, v ktorých sú aj vzťahy ekonomické, právne, kultúrne a i., ale aj o to, že medzinárodné politické vzťahy pôsobia aj na iné oblasti medzinárodných vzťahov. Aj naopak, na medzinárodné politické vzťahy nevlývajú len samotné politické faktory, ale aj faktory z iných oblastí medzinárodných vzťahov.

Skúmanie medzinárodnej politiky dosiaľ markantne determinuje okolnosť, že teória medzinárodných vzťahov sa spravidla považuje za súčasť politických vied (politológie). V tejto súvislosti chceme poukázať na význam skúmania sociálnych (sociologických) aspektov medzinárodnej politiky, spojenej s pôsobením globalizácie a s rastúcou úlohou nových typov aktérov v medzinárodných vzťahoch, ktorí majú „neštátny“ charakter, čo by sa malo výraznejšie premietnuť aj do skúmania javov a procesov v súčasnej svetovej politike.

Charakteristika svetovej politiky sa uskutočňuje z dvoch pohľadov. Prvý súvisí s vývojom medzinárodných vzťahov, s ich priebehom v sociálnom a historickom čase. Jednou zo základných otázok chápania svetovej politiky preto je,

¹⁷ Pozri napr. Viotti, P. R. and Kauppi, M. V.: *International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity*. Pearson Education, 2000, 2nd ed; Baylis, J. - Smith, S. *Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford, University Press, 2001, 2nd ed.; Lawson, S. (ed.) *New Agenda for International Relations: From Polarization to Globalization in World Politics*, Polity Press, 2002; Patomaki, H.: *After International Relations: Critical Realism and the (Re)Construction of World Politics*. London, Routledge, 2001; Hocking, B. and Smith, M.: *World Politics: An Introduction to International Relations*, Pearson Education, 1996; Ruiz, P. - Leste. K - Wapner., E. (eds): *Principled World Politics: The Challenge of Normative International Relations at the Millennium*, New York, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000.

¹⁸ Cygankov, P. A.: *Teorija meždunarodnyh otnošenij*. Moskva, Gardariki 2002, s. 27.

odkedy o nej možno hovoriť ako o špecifickej súčasti (relatívne samostatnom prvku), ktorá systémovo pôsobí na medzinárodné vzťahy? Druhý pohľad sa zakladá na tom, ako sa chápe svetová politika z hľadiska rozsahu. Ide predovšetkým o kritériá a spôsob zaradenia udalostí, javov a procesov do svetovej politiky a charakter tej časti celku medzinárodných vzťahov, ktorý a prečo svetová politika predstavuje. Zároveň v tejto súvislosti treba brať do úvahy aj ucelenosť svetovej politiky.

Veľkú pozornosť časovému (historickému) chápaniu fenoménu svetovej politiky venuje historická sociológia.¹⁹ V teórii medzinárodných vzťahov sa zvyrazňuje okolnosť, že svetová politika vznikla v určitom historickom období, pričom sa stále mení a vývíja a prejavuje v aktuálnej dimenzii (podobe).²⁰

Názory na vznik a pôsobenie svetovej politiky z časového hľadiska možno rozdeliť do dvoch základných skupín, ktoré sú podmienené aj chápaním globalizácie:

1. Svetová politika získala systémovú podobu v novoveku, pričom historický čas, v ktorom k tomu došlo, sa vymedzuje rozdielne. Zo sociologického hľadiska sa zvyrazňuje spojenie svetovej politiky ako systémového fenoménu s vytváraním modernej (priemyslovej) spoločnosti.
2. Svetová politika ako systémový fenomén začala pôsobiť od druhej polovice 20. storočia. Zo sociologického hľadiska sa v tomto prípade zvyrazňuje spojenie svetovej politiky ako systémového fenoménu s vytváraním postmodernej (postindustriálnej) spoločnosti.

V súvislosti s tým, že sa zaoberáme súčasnou svetovou politikou (svetovou politikou v súčasných medzinárodných vzťahoch), budeme svetovú politiku ako systémový fenomén chápať v druhom význame. Svetovú politiku považujeme za kvalitatívne nový prvok v medzinárodných vzťahoch, ktorý v nich začal pôsobiť až v druhej polovici 20. storočia.

Za ďalšiu otázku, ktorá má historický charakter, považujeme to, odkedy sa dá určiť súčasná etapa svetovej politiky? Začala až na začiatku 90. rokov 20. storočia po zániku bipolárneho usporiadania medzinárodných vzťahov, alebo existovala už dávnejšie? Zatiaľ viac v publicistickej, ako teoretickej, podobe sa prejavuje názor, že jedna etapa svetovej politiky bola uzavretá dvomi ozbrojenými konfliktmi v Iraku, pričom za základné kritérium tohto vymedzovania sa považuje postoj USA k riešeniu problémov, ktoré ich vyvolali.

Z hľadiska rozsahu sa svetová politika chápe tiež dvomi základnými spôsobmi. Tieto chápania označíme ako širšie a užšie.

Širšie chápanie, svetovú politiku charakterizuje ako súhrn politických vzťahov medzi „všetkými aktérmi svetového politického systému“²¹ V tomto prípade možno svetovú politiku považovať za synonymum medzinárodnej politiky, prípadne medzinárodných politických vzťahov. V širšom chápaní svetovej politiky nevzniká potreba odlíšenia svetovej politiky od medzinárodnej politiky, či od medzinárodných politických vzťahov. Na druhej strane však viacerí autori

¹⁹ Hobden, S - Hobson, J. M (eds): Historical Sociology of International Relations. Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Pozri aj Smith, D.: The Rise of Historical Sociology. Cambridge: Polity Press 1991.

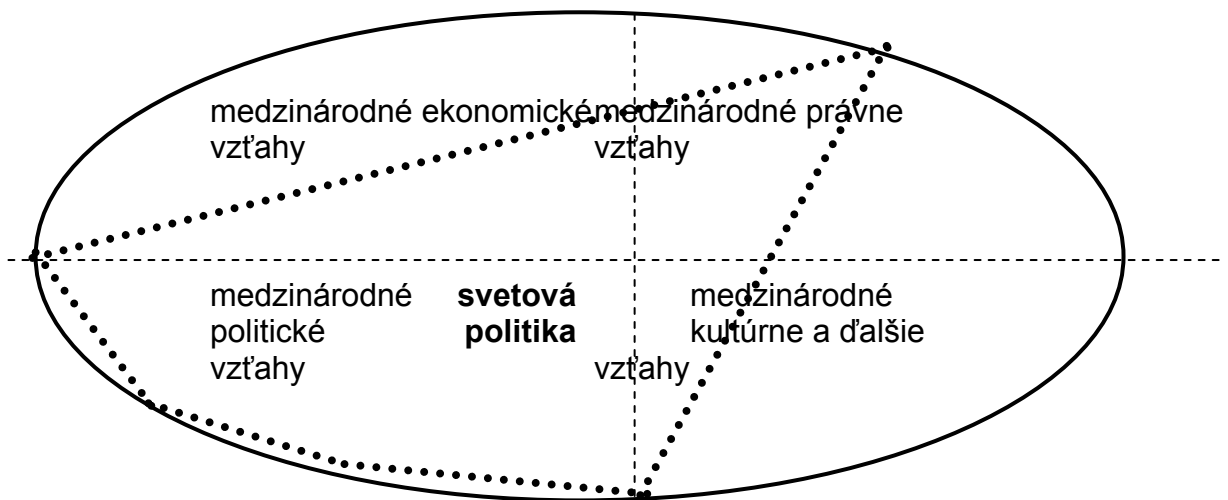
²⁰ Kegley, Ch. W. jr. - Wittkopf, E. R.: World Politics: Trends and Transformation, 7th Edition, New York, St. Martin Press, 1999.

²¹ Krejčí, O.: cit. práca, s. 654.

považujú svetovú politiku za čisto abstraktný pojem, ktorý sa len ťažko oddeľuje od medzinárodnej politiky.

K jedným zo slabých miest takéhoto chápania svetovej politiky patrí však skutočnosť, že do nej možno zaradiť veľmi veľké množstvo priestorovo i časovo, obsahovo i formálne drobných, málo významných javov a udalostí. Hypoteticky by sme tak mohli považovať za problém svetovej politiky aj situáciu, ktorá sa vytvorila v súvislosti s postojom Slovenska k maďarskému krajanskému zákonu v roku 2003.

Obrázok č. 1 – Náčrt širšieho chápania svetovej politiky

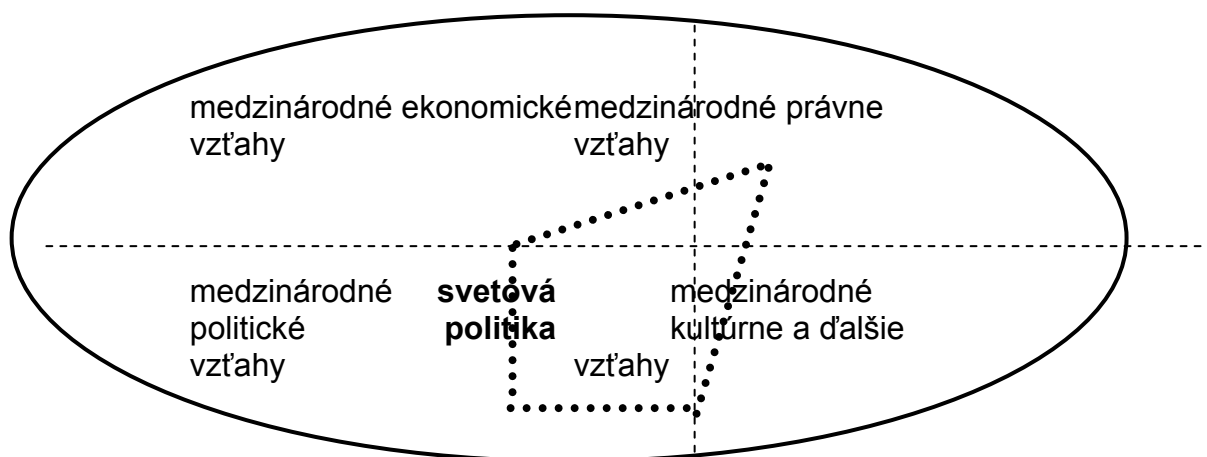

Užšie chápanie svetovej politiky ju vymedzuje ako časť medzinárodnej politiky (medzinárodných politických vzťahov), ktorá má „v danom období svetový význam.“²² Prikláňame sa k takémuto vymedzeniu svetovej politiky, ktoré vytvára iný rámec pre analýzu javov a procesov v nej ako jej širšie chápanie. Ide najmä o zvýraznenie skutočnosti, že predstavuje najvyššiu úroveň medzinárodnej politiky, ktorá je spojená s dianím, javmi, udalosťami a procesmi majúcej celosvetový, globálny dosah. Niektorí autori v Rusku svetovú politiku považujú za novú, relatívne samostatnú oblasť vedeckého skúmania, ktorá sa vytvorila v druhej polovici 20. storočia,²³ čo však pokladáme za otázku, ktorá si vyžaduje ďalšiu diskusiu.

²² Kosolapov, N. A.: Javlenija meždunarodnych otnošenij: sovremennoje sostojanije objekta issledovanija. Meždunarodnaja ekonomika a meždunarodnyje otnošenija, 1998, No.5, s. 98. Tento článok je jedným zo série 11 článkov, ktoré vyšli pod názvom Úvod do teórie svetovej politiky a medzinárodných vzťahov v tomto časopise v rokoch 1998 a 1999. Podobným spôsobom sa vymedzuje svetová politika aj v práci P. R. Viottiho a M. V. Kauppiho International Relations and World Politics: Security, Economy, Identity.

²³ Mirovaja politika a meždunarodnyje otnošenija na poroge novogo tysjačletija (Pod red. M. M. Lebedevoj). Moskva, Moskovskij občestvennyj naučnyj fond, 2002.

Obrázok č. 2 – Náčrt užšieho chápania svetovej politiky

Na základe porovnania náčrtov možno na prvý pohľad uvažovať o tom, že širšie a užšie chápanie svetovej politiky sa odlišuje len svojím rozsahom. Ide však aj o ďalšie kritériá, lebo užšie chápanie svetovej politiky umožňuje na kvalitatívne inom teoretickom a metodologickom základe dosiahnuť hlbšie, podrobnejšie a dôkladnejšie poznanie svetovej politiky, javov a procesov v nej, ich jemnejšiu analýzu zameranú len na typologicky vymedzenú časť (skupinu) medzinárodných vzťahov. Umožňuje tiež hierarchizáciu úrovní procesov prebiehajúcich v medzinárodných vzťahoch, pri čom vytvára aj iný pohľad na ich systémovosť a ucelenosť.

Pojem svetovej politiky koncepcne novým spôsobom rozpracovali v teórii medzinárodných vzťahov R. O. Keohane a J. S. Nye,²⁴ keď ju charakterizovali ako globálne politické vzťahy a sféru, ktorá sa nedá objasniť iba na základe skúmania správania štátov, ale len v širšom kontexte všetkých väzieb medzi štátmi, ako aj ďalšími významnými aktérmi medzinárodných vzťahov. J. Rosenau poukázal na to, že štruktúrne zmeny v medzinárodných vzťahoch v 50. až 70. rokoch 20. storočia, vyvolali zmeny vo svetovej politike a v dôsledku nich sa zmenila vzájomná závislosť štátov, národov a ďalších spoločností, ktoré v nich pôsobia. Hlavným subjektom, ktorý vystupuje v medzinárodných vzťahoch prestal byť štát, a jeho pôsobenie ovplyvňuje rad ďalších aktérov, ktorí sa od neho, ale aj od seba navzájom odlišujú.

Zaujímavá je v tejto súvislosti symbolická charakteristika typov osôb, ktoré sprostredkujú medzinárodné vzťahy. Ak podľa R. Arona medzinárodné vzťahy medzi štátmi pôvodne sprostredkoval vojak a diplomat, podľa J. Rosenaua²⁵ sa v meniacich podmienkach (v druhej polovici 20. storočia) stali nositeľmi medzinárodnej kontinuity turista a terorista.

²⁴ R. O. Keohane, J. S. Nye (eds.): *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge 1971.

²⁵ Rosenau, J.: *Le touriste et le terroriste ou les deux extrêmes du continuum international*. *Études internationales*. 1979, s. 220.

Iný uhol pohľadu na svetovú politiku vytvára pojem veľká (vysoká) politika, ktorá sa v teórii medzinárodných vzťahov objasňuje ako fenomén zakladajúci sa na záujmoch štátov realizujúcich sa predovšetkým prostredníctvom použitia ozbrojeného násillia alebo jeho hrozbou pri dosahovaní moci a bohatstva. Považuje sa aj za synonymum medzinárodnej politiky, pričom sa prezentuje ako otázka vojny a mieru, otvorenej či tajnej diplomacie a pod., ktoré ju rozhodujúcim spôsobom vytvárajú.

Pokiaľ v teórii medzinárodných vzťahov uvažujeme o veľkej politike najmä z hľadiska pôsobenia veľmocí, možno ich bez akýchkoľvek pochybností považovať aj za aktérov svetovej politiky. Nakoniec aj vzťahy malých štátov k veľmociam obsahujú prvky veľkej politiky, lebo prostredníctvom týchto vzťahov sa malé štáty podieľajú na fungovaní svetovej politiky. Aké sú však možnosti reálneho samostatného pôsobenia malých štátov vo svetovej politike? Môžu vystupovať ako jej aktívne subjekty, alebo sú len objektmi pôsobenia veľmocí? Na druhej strane je aj svetová politika podobne ako medzinárodná politika i medzinárodné vzťahy zložito štruktúrovaným fenoménom. Iste by bolo zjednodušujúce uvažovať o fenoméne svetovej politiky len ako o „špičke“ medzinárodnej politiky a nevidieťencie relatívne samostatného vývoja tohto fenoménu, ktorý ovplyvňuje celý komplex medzinárodnej politiky i medzinárodných vzťahov. Pri takto postavených otázkach vzniká celý rad ďalších problémov, ktoré majú nielen teoretický a metodologický charakter, ale aj praktické súvislosti.

2. K základným črtám súčasnej svetovej politiky

Za základné črty svetovej politiky, chápanej ako fenoménu vzniknutého v druhej polovici 20. storočia, ktorý predstavuje časť medzinárodnej politiky považujeme dva fenomény. Prvý súvisí so spojením súčasnej svetovej politiky s globalizáciou. Za druhý považujeme súhrn zmien, ktoré sa prejavujú v náraste počtu aktérov a spôsoboch ich pôsobenia v súčasných medzinárodných vzťahoch. Do popredia tu vystupuje najmä zvyšovanie podielu pôsobenia (kvalitatívne nová úloha) neštátnych aktérov medzinárodných vzťahoch. Zároveň treba vidieť aj vzájomné prepojenie týchto dvoch znakov súčasnej svetovej politiky, lebo globalizácia privádza na svetovú politickú scénu aj nové typy aktérov medzinárodných vzťahov, ktorými sú tak nadnárodné spoločnosti (transnacionálne korporácie), ako aj novo sa formujúce antiglobalistické hnutie, ktoré zatiaľ pôsobí v málo usporiadanej, heterogénnej podobe, ale aj rad iných subjektov.

Okrem týchto dvoch základných črt sa pri charakteristike súčasnej svetovej politiky poukazuje aj na jej ďalšie znaky. Tieto znaky často súvisia s rôznymi procesmi a trendmi globalizácie, ale nie sú jej súčasťou. Ide najmä o postupujúcu internacionalizáciu sveta, zvyšujúci sa počet rôznych integračných zoskupení pôsobiacich v medzinárodných vzťahoch, nárast významu ekonomických faktorov v medzinárodných vzťahoch, výraznejšie pôsobenie komunikačných a informačných prvkov v medzinárodných vzťahoch atď.

2.1 Súčasná svetová politika a protirečivosť globalizačných procesov

V súvislosti s mimoriadne veľkým rozsahom a zložitou procesov globalizácie poukážeme pri jej spojení so svetovou politikou len na to, že z hľadiska vývoja globalizácie sa hovorí o jej dvoch vlnách. V prvej vlne prebiehajúcej v 80. a 90. rokoch minulého storočia sa globalizácia chápala ako ekonomický proces. Druhá vlna globalizácie sa spája najmä s vytváraním alternatívnych smerov voči hlavnému prúdu, ktorý globalizáciu charakterizuje len v ekonomickej dimenzii. Dochádza v nej ku kritickému zhodnoteniu doterajšieho priebehu globalizácie a jej politických a sociálnych dôsledkov, čo vyvoláva podnety pre aktivity rôznych subjektov medzinárodných vzťahov. Zo sociologického hľadiska to opäť nastoľuje otázky spôsobu nového riešenia problému distribúcie moci a bohatstva, lebo doterajší priebeh globalizácie prináša mnoho protirečení aj v medzinárodných vzťahoch.

Okrem globalizácie sa často objavuje ako problém súčasnej svetovej politiky aj otázka globálnych zmien. Sociologický pohľad na globálne zmeny zvyčajne pri riešení problémov súčasného sveta potrebu podrobnejšieho poznávania ekologických, sociálnych, kultúrnych, morálnych a ďalších následkov, ktoré súvisia s globalizačnými procesmi, ako aj ďalších zmien spojených s rozvojom postindustriálnej a postmodernej spoločnosti. Toto poznávanie by sa malo premietnuť aj do praktickej svetovej politiky, do rešpektovania týchto dôsledkov ako aj do úsilia o ich riešenie.

So súčasnou svetovou politikou sa spájajú aj ďalšie znaky, ktoré sa nepovažujú za súčasť globalizácie, ale sú ňou vyvolané, podmienené a dynamizované. Ide najmä o rôzne bezpečnostné otázky, spomedzi ktorých vystupuje do popredia pôsobenie skupín medzinárodného terorizmu a medzinárodnej organizovanej bezpečnosti, ako i nárast významu nevojenských bezpečnostných hrozieb a i. Aj v oblasti chápania medzinárodnej (svetovej) bezpečnosti dochádza k mnohým zmenám, ktoré sa premietli do nového chápania bezpečnosti. Vznikajú však aj nové požiadavky na riešenie bezpečnostných problémov v súčasnom svete.

Špecifické bezpečnostné problémy vznikajú aj s rastom radikalizmu a extrémizmu, ktorý je vyvolávaný najmä nacionalistickými a religióznymi faktormi. Radikalizmus a extrémizmus sa veľmi často formuje do rôznych hnutí, ktoré sa rôznym spôsobom angažujú aj v medzinárodných vzťahoch. Živnú pôdu pre rozvoj radikalizmu a extrémizmu vytvárajú ťažké sociálno-ekonomické podmienky (chudoba, bieda, veľká nezamestnanosť a pod.). Môžu ho podnecovať aj niektoré následky globalizačných procesov v sociálnej, kultúrnej či morálnej oblasti.

Ďalšie ťažkosti v súčasnej svetovej politike vznikajú v kontexte globalizácie aj so zlým vládnutím. Spravidla sa prezentuje len ako problém nedodržiavania ľudských práv, nedemokratických politických režimov, poprípade pôsobenia korupcie a klientelizmu v politike a pod. Za prejav zlého vládnutia však možno považovať aj prehliadanie narastajúcich problémov v sociálno-ekonomickej oblasti, ktorý vychádza z toho, že ekonomický rast má bez ohľadu na následky v ďalších oblastiach spoločenského života prednosť pred všetkým ostatným. Nepretržitý proces zmien v súčasnej spoločnosti podľa J. Habermasa narušuje sociálny poriadok (najmä v mravnej, kultúrnej oblasti), z ktorého vyšla. Takýto vývoj vedie k tomu, že

život „obyčajného“ človeka v súčasnom svete stráca akýkoľvek hlbší zmysel a orientuje sa len na spotrebu. J. Habermas tento stav označuje za novú anómiu.

Problémy, ktoré v týchto podmienkach vznikajú, sa označujú za globálne problémy súčasného sveta. Ako prvú z nich zvýrazníme otázku narastania rozdielov medzi chudobnými a bohatými časťami sveta. Prezentujú sa aj ako rozdiely medzi Severom a Juhom, poprípade medzi centrom a perifériou. Na pôde OSN vzniklo na tomto základe špecifické vyjadrenie tejto situácie v pojme najmenej rozvinutých krajín sveta (Least Developed Countries – LCDs), ktoré sa niekedy charakterizujú ako štvrtý svet. Druhou otázkou je pokračujúce rýchle tempo populačného rastu, spojené s radom sociálno-ekonomických ťažkostí. Oba tieto javy sú navzájom spojené, lebo populačný prírastok v bohatých krajinách stagnuje či dokonca klesá a v chudobných krajinách počet obyvateľstva v rôznej miere stúpa a stáva sa čím ďalej tým chudobnejším. Hoci ide najmä o ekonomické otázky, spojené s distribúciou bohatstva, prehlbujúce sa rozdiely vedú k radu sociálnych následkov, ktoré podmieňujú (zuzujú) budúce možnosti riešenia napätia, kríz a konfliktov vo svetovej politike.

Doterajší priebeh globalizácie vyvolal aktivizáciu jej odporcov a ich etablovanie na medzinárodnej i celosvetovej úrovni. Antiglobalistické hnutie, ktorého charakter sa zmenil najmä po udalostiach nazvaných ako bitka o Seattle v roku 1999, prestalo byť náhodným, dočasným a ad hoc vzniknutým konglomerátom rôznorodých skupín. Špecifický prvok antiglobalistického hnutia predstavuje pôsobenie Svetového sociálneho fóra, ktoré sa aktivizuje tiež od roku 1999.²⁶

2. 2 Súčasná svetová politika a aktéri medzinárodných vzťahov

Aktivity subjektov v medzinárodnej politike, ktorými boli spočiatku len štáty, pôvodne ovplyvňovali politické dianie najmä medzi nimi ako aj v ich vnútri, pričom sa prejavovali aj v ďalších oblastiach medzinárodných vzťahov (ekonomickej, právnej, kultúrnej a pod.). Vývoj medzinárodnej politiky (aj ďalších oblastí medzinárodných vzťahov) začal byť mnohostrannejší a komplikovanejší najmä v druhej polovici 20. storočia. V súvislosti s narastaním zložitosti celospoločenského vývoja vo všeobecnosti i v politickej oblasti zvlášť začali vývoj medzinárodných vzťahov postupne politicky ovplyvňovať aj ďalšie subjekty.

Došlo k zvýšeniu množstva a druhov aktérov medzinárodných vzťahov, ktoré v nich politicky pôsobia, ako aj k nárastu zložitosti ich aktivít a vzájomných vzťahov. V procesoch vyvolaných týmito podmienkami dochádza k zmenám kvalitatívneho charakteru, ktoré sa prejavujú vo veľmi početných a rozdielnych podobách. Aj v oblasti zmien v pôsobení aktérov medzinárodných vzťahov môžeme sledovať vývoj v dvoch smeroch.

Prvým sa stal rast počtu samostatných štátov, ktoré vystupujú ako aktéri medzinárodných vzťahov. Menili sa aj spôsoby a zameranie aktivít týchto štátov, lebo mnohé z nich boli malé, chudobné a slabé, neraz bez štátnych tradícií, čo im

²⁶ Svetové sociálne fórum vzniklo v Porto Allegre v Brazílii a do roku 2003 sa schádzalo každoročne, v tomto meste spravidla v januári. V roku 2004 sa prvýkrát zišlo v indickom meste Mumbai (Bombaj)

neumožňovalo naplno sa zapojiť do veľkej politiky – súperenia o moc a bohatstvo. Svoju pozornosť preto zameriavali viac na rozvoj stykov, ktoré súviseli s kultúrnou a sociálnou oblasťou medzinárodných vzťahov. Angažovali sa v mnohých medzinárodných organizáciách, kde popri rastúcom množstve ich samotných rástol aj počet ich členov. V týchto podmienkach sa menilo a postupne zanikalo tradičné, niekedy aj privilegované postavenie starých členov, prípadne mocných a bohatých štátov.

Nárast počtu nových štátov priniesol zmeny do medzinárodnoprávnej oblasti. S početnosťou štátov narástol aj počet problémov, ktoré bolo potrebné riešiť. Zmenil sa aj pomer k medzinárodnému právu, lebo pre malé, chudobné a slabé štáty bolo často jediným garantom ochrany ich záujmov.

Zároveň vznikali zmeny v druhom smere, a mali kvalitatívny charakter. Prejavovali sa tiež nielen v politickej, ale aj v ďalších oblastiach medzinárodných vzťahov (ekonomickej, právnej, kultúrnej). Okrem významných zmien v politickej a ekonomickej oblasti spojenými najmä s meniacimi sa pomermi v oblasti moci a bohatstva (vznik bi-multipolarizmu, protirečivé pôsobenie superveľmocí a pod.) ako aj s pôsobením médií a informácií začal narastať význam a vplyv rozvoja sociálno-kultúrnych fenoménov v medzinárodných vzťahoch, ktoré majú ekonomické a politické súvislosti ako bol rozvoj turistiky, spolupráce vo vedeckej oblasti, stykov v športovej oblasti a pod.

Štáty ako aktéri medzinárodných vzťahov neboli objektívne schopné primeraným spôsobom zabezpečiť realizáciu všetkých úloh spojených s dynamickým rozvojom medzinárodných vzťahov v rôznych oblastiach. Ponechali si všetky funkcie v oblasti, ktorú sme označili ako veľká politika, ale v ďalších oblastiach začali pôsobiť rôzne neštátne subjekty. Činnosť týchto subjektov sa postupne rozširovala a ich pôsobenie v medzinárodných vzťahoch sa stalo celosvetovým.

Podobné kvantitatívne a kvalitatívne zmeny prebiehali i v oblasti pôsobenia neštátnych aktérov medzinárodných vzťahov. Popri narastaní počtu medzinárodných organizácií na medzivládnej úrovni, sa mimoriadne zdynamizoval rast počtu a aktivít mimovládnych organizácií, ktoré sa rýchlo etablovali na medzinárodnej scéne.

Za aktérov medzinárodných vzťahov sa v tejto súvislosti začali považovať osoby. Nejde pri tom len o vynikajúce osobnosti, ktoré stoja na čele štátov, poprípade hnutí, ktoré výrazne ovplyvnili medzinárodné vzťahy, ale tiež o predstaviteľov rôznych vplyvových skupín (subjektov) založených na presadzovaní záujmov spojených s bohatstvom a mocou. Tieto osoby vystupujú už aj v medzinárodných vzťahoch za minimálneho sprostredkovania štátu, alebo dokonca proti jeho vôli.

Záver

Zvýraznenie vybraných aspektov chápania súčasnej svetovej politiky, ktoré majú sociologický charakter determinuje rozsah príspevku. Poukázali sme len na najvšeobecnejšie otázky, ktoré súvisia s prehlbovaním interdisciplinárneho charakteru skúmania aktuálnych problémov stavu a tendencií vývoja

medzinárodných vzťahov. Svetová politika predstavuje časť medzinárodných vzťahov, ktorá má mnohostranný dosah na ich fungovanie a vývoj, ale má aj širší rozsah ako je len tradičné politické pôsobenie. Práve sociologický prístup k svetovej politike ako sociálnosystémovému fenoménu umožňuje analyzovať narastajúcu komplexnosť a ucelenosť sveta v podmienkach globalizácie, ktorá má protirečivé dôsledky. V globalizačných procesoch sa mení svetová politika, ktorá spätne pôsobí aj na priebeh globalizácie.

K najvýznamnejším problémom skúmania svetovej politiky ako elementu (subsystému) systému medzinárodných vzťahov patria aktéri, ktorí v ňom pôsobia. Zo sociologického pohľadu vystupuje do popredia otázka štruktúry a usporiadania systémov v medzinárodných vzťahoch, ktorá súvisí aj s vymedzením a charakteristikou znakov a črt svetovej politiky.

V tomto kontexte považujeme za ďalšie oblasti, ktoré patria k základnej charakteristike súčasnej svetovej politiky problém utvárania nového svetového (globálneho) poriadku (usporiadania). Ide tiež o fenomén, v ktorom sa prelínajú obe analyzované základné črty súčasnej svetovej politiky. Ďalším krokom charakteristiky súčasnej svetovej politiky by mali byť otázky a problémy, ktoré tvoria jej obsah, pri čom môžu mať rôzny charakter a zameranie, a často sa rámujú aj 21. storočím. Nové storočie nie je len obyčajným časovým medzníkom, ale na jeho začiatku sa prejavuje a pôsobí množstvo problémov, ktoré si vyžadujú kvalitatívne nový pohľad na svet a svetovú politiku, kde má nezastupiteľné miesto sociologická analýza v rámci teórie medzinárodných vzťahov.

Resumé

V príspevku sa objasňujú sociologické aspekty chápania súčasnej svetovej politiky v teórii medzinárodných vzťahov. Východiskový moment charakteristiky svetovej politiky predstavujú teoretické a metodologické súvislosti jej zaradenia do rámca medzinárodných vzťahov. Zvýrazňuje sa prístup sociológie k medzinárodným vzťahom ako sociálnemu systému. Pri charakteristike svetovej politiky ako časti systému medzinárodných vzťahov sa poukazuje na ich chápanie z hľadiska času a rozsahu. Za základné črty súčasnej svetovej politiky sa považuje jej spojenie s globalizačnými procesmi a zmeny v počte a spôsoboch pôsobenia aktérov medzinárodných vzťahov. Zdôrazňuje sa najmä narastajúca úloha neštátnych aktérov.

Summary

The contribution explains sociological aspects of conception of contemporary world politics in the theory of international relations. Base moment of characteristic of world politics is theoretical and methodological context of its entry in the frame of international relations. It is accentuating sociological approach toward international relations. In sociological characteristic of world politics is indicated its conception as part of system of international relations from aspect time and extent. As basic features of contemporary world politics are

considered the connection of international relations with processes of globalization and changes in the number actors of international relations and forms of their acting. Especially growing role of non-state actors is showed.

Kontakt

doc. PhDr. František ŠKVRNDA, CSc.
Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

K TEORETICKÝM A METODOLOGICKÝM ASPEKTOM SKÚMANIA GEPOLITICKÉHO PÔSOBENIA

Dr. Štefan Volner, CSc.

Geopolitika sa za posledných sto rokov často ospevovala, ale i zatracovala. Pre jedných znamenala nádej, nový rozkvet, nový svet, pre druhých zatratenie, stratu. Počas svojho vývoja podliehala najrôznejším ideológiám, politickým záujmom a cieľom vládnucich elít. V politike aktérov zaujímala rôznu pozíciu, zohrávala rôznu úlohu. Niekedy vystupovala ako ústredná teória, základná koncepcia, od ktorej sa odvodzoval hlavný kurz koncipovania stratégie štátu, politickej elity. Inokedy bola odstrkovaná, nedoceňovaná, neuznávaná, vyhlasovaná za nepriateľskú teóriu a ideológiu pre vládnucu elitu, odsúdená na zánik. Vďaka istej zotrvačnosti myslenia a vyvolávania rôznych asociácií, analógií s minulosťou sa ešte dnes stretávame s istou „nedôverou“ ku geopolitike, ale i s názorom, že dnešná geopolitika, resp. jej oživenie je len módna vlna. Zámerom článku je získať čitateľov pre inú, než spomínanú mienku, naše presvedčenie, že geopolitika síce podlieha módnym trendom, ale vo svojej podstate a poslaní nie je náhodným módnym fenoménom. Geopolitiku je vedeckou disciplínou, ktorá má svoje miesto a úlohu v systéme vied, má svoje osobitosti, špecifiká, metódu – priestorový prístup. (Podrobnejšie v monografii Štefan Volner: Geopolitika. Metodológia. Zdroje. Prax. História.8.) Ide o snahu vidieť politiku a jej pohyb v priestorových dimenziách. Z tohto hľadiska geopolitika plní aj vo vzťahu k politológii, k teórii medzinárodných vzťahov atď. dôležitú poznávaciu i metodologickú funkciu. Stáva sa nielen účelným a užitočným prostriedkom skúmania politických javov, ale aj ich novou metódou. Vďaka nej politológovia a politici môžu oveľa komplexnejšie, systémovnejšie, objektívnejšie a hlbšie uchopiť, skúmať a objasňovať zložité javy spoločenského, predovšetkým však politického života spoločnosti. Práve geopolitika svojím odlišným – priestorovým pohľadom umožňuje nové videnie a projekciu reality, uplatňovanie nového prístupu ku skúmaniu a objasňovaniu mnohých javov predovšetkým globálneho, kontinentálneho a regionálneho charakteru.

Geopolitiku vnímame aj ako prax (umenie), ako (špecifickú) politiku, ktorá je neoddeliteľne spojená s politikou koalícií štátov a národných štátov, politikou politických strán a elít, ale i skupín, napríklad teroristických, extrémistických náboženských, nacionalistických atď. Geopolitika bola, je a bude predmetom, záujmom a cieľom politického pôsobenia štátov, medzinárodných mocenskopolitických vzťahov štátov, rôznych skupín ľudí, nehľadiac na to, či sa pojem geopolitika explicitne v ich koncepciách, doktrínach, stratégiách používa, alebo nepoužíva.

Existencia geopolitiky spočíva v tom, že sa nachádza v ustavičnom procese vznikania a zanikania. Deje sa to len v rámci geopolitického pôsobenia aktérov. V tomto pôsobení ide predovšetkým o uplatňovanie geopolitiky aktéra, predovšetkým však jeho sily a moci v geopolitickom priestore. *Geopolitické pôsobenie* je vlastne *pohyb*. Ide o ústrednú kategóriu, jeden z hlavných predmetov skúmania geopolitiky. Skúmanie mechanizmu pôsobenia geopolitiky znamená vlastne

skúmanie a vnímanie geopolitiky v pohybe. Samotný pohyb je pritom spôsobom existencie geopolitiky. Pohyb ako pôsob existencie geopolitiky sa nemôže uskutočňovať inak než v geopolitickom *priestore a v čase*. Geopolitický priestor je formou koexistencie jej elementov a procesov a čas formou existencie zmeny ich stavu a rozličných ich javov.

Pod pojmom geopolitické pôsobenie rozumieme dlhodobé geopolitické záujmy a pôsobenia geopolitických aktérov. V konkrétno-historických podmienkach (napríklad po skončení druhej svetovej vojny, po skončení studenej vojny, po modifikácii doktríny Aliancie v roku 1995, po Balkánskej vojne, po 11. 9. 2001 v USA , po 11. 3. 2004 v Španielsku) musíme preto skúmať a presne definovať geopolitické ciele a záujmy aktérov, ich zlučiteľnosť či nezlúčiteľnosť, charakter geopolitických vzťahov, či ide o vzťahy spolupráce, kooperácie a integrácie, vzťahy spoločného hľadania novej Európy, Eurázie, novej Mitteleurópy, Heartlandu alebo Rimlandu, alebo o vzťahy deliace Európu, vytvárania nových hraníc, bariér, o vzťahy nepriateľské až konfrontačné. Naznačené šípky na grafoch preto môžu znamenať buď spoločné hľadanie riešenia v kritických čiarach, nárazníkových pásmach, alebo konfrontáciu, silové a násilné protipôsobenie, silové a mocenské vzájomné vytlačovanie sa z geopolitických priestorov. Pojem *geopolitický tlak* je užším pojmom ako geopolitické pôsobenie. V jeho obsahu a cieľoch prevládajú „násilnejšie“ formy, metódy a prostriedky geopolitického pôsobenia. Po pojmom *násilný* chápeme uplatňovanie ako vojenských, tak i nevojenských, tvrdých i mäkkých foriem, metód a prostriedkov pri realizácii rozdielnych až protikladných geopolitických záujmov a cieľov. Konkrétnej historickej situácii zodpovedá konkrétna kvalita, charakter a intenzita geopolitického pôsobenia a geopolitického tlaku. Preto skúmanie problému geopolitického pôsobenia má z teoretického i praktického hľadiska význam.

Objasnenie procesu geopolitického pôsobenia priblížime štruktúralno-funkčnou analýzou, pomocou mechanizmu geopolitického pôsobenia. Do obsahu pojmu *mechanizmus geopolitického pôsobenia aktéra* patrí:

- ❖ vzájomné pôsobenie širšieho prírodného a spoločenského *prostredia*, *okolia*, *geopolitické faktory*,
- ❖ z nich vyplývajúce objektívne nevyhnutné *potreby* geopolitického pôsobenia,
- ❖ aktérom uvedomené a v geopolitickej koncepcii, stratégii sformulované *záujmy* a z nich vytyčované *ciele* geopolitického pôsobenia,
- ❖ *proces tvorby a realizáciu geopolitiky* aktérov,
- ❖ *subjekty (aktérov) a objekty* geopolitického pôsobenia,
- ❖ *geopolitické vzťahy*,
- ❖ *mechanizmu uplatňovania moci a sily* geopolitických aktérov a z nich vyplývajúci proces, úsilie o narušenie alebo dosiahnutie mocensko-politickej, geopolitickej *rovnováhy* .

1. Geopolitický priestor

Patrí ku kľúčovým geopolitickým pojmom. Predstavuje štruktúru *determinánt* geopolitických javov a rámec ich pôsobenia. V geopolitickom priestore na seba vzájomne pôsobia príroda a spoločnosť. Prírodné prostredie je ohraničené a spoločnosť sa v jeho rámci pohybuje. Predstavuje vonkajšie okolie, odkiaľ spoločenský systém čerpá energiu na zaistenie existencie a vývoja ľudskej spoločnosti. Predstavuje priestor pohybu ľudskej spoločnosti. Spoločenský systém aktívne vplýva na prírodný systém a pôsobí na neho s cieľom zaistenia existencie a ďalšieho vývoja všetkých svojich prvkov (od globálnych spoločenských systémov až po jednotlivca).

Geopolitický priestor možno rozdeliť do troch úrovní zdrojov geopolitickej energie.. Z tohto hľadiska potom môžeme geopolitické faktory členiť na:

1. *primárne*, geograficko-prírodné charakteristiky priestoru, jeho členenie, hranicu, polohu, rozlohu atď.,
2. *sekundárne*, obyvateľstvo a jeho štruktúra, sociálne skupiny ako nositelia mocensko-politických záujmov, industriálna, technická, ale i politická štruktúra priestoru,
3. *terciálne* faktory, noosféra, duchovná orientácia, stupeň poznania, informácie (2)

Z hľadiska „horizontálneho rezu“ môžeme geopolitický priestor rozdeliť na úrovne: globálnu, kontinentálnu, regionálnu, národnú, štátnu a skupinovú.

Z politického hľadiska môžeme priestor členiť predovšetkým na: geopolitické organizácie, geopolitické hodnoty, geopolitické normy, geopolitické idey, geopolitické tradície a geopolitické vzťahy.

Z hľadiska oblasti spoločenského života môžeme geopolitický priestor rozdeliť na: ekonomické, sociálne, politické, duchovné, vedecko-technické technologické, vojenské, morálne, náboženské, geografické, informačné atď. systémy, procesy a vzťahy.

Geopolitický priestor môžeme členiť i na:

- „*aktívny*“, podnecujúci zmenu geopolitických vzťahov a štruktúry, civilizačné usporiadanie, prispievajúce k integrácii, alebo ku konfliktom v jednotlivých geopolitických regiónoch, atď.
- „*pasívny*“, prejavuje sa tu skôr snaha o jeho usporiadanie z vonku, ovládanie hlavnými geopolitickými aktérmi. Menej pôsobia, ovplyvňujú geopolitické procesy vo svetovom politickom systéme.

Medzi geopolitikou aktéra a geopolitickými podmienkami je obojstranne vzájomný vzťah. Teda nie jednosmerná determinácia geografických podmienok, geografických faktorov na politiku aktérov, na vývoj aktéra. Nie ako príčinnonásledný vzťah (klasická geopolitika), ale ani ako určujúci a primárny vzťah aktéra-subjektu geopolitiky na geopolitické prostredie - objekt. Geopolitika aktéra je, na jednej strane, výsledkom odrazu geopolitických podmienok existencie, fungovania a rozvoja krajiny, vyjadrením reálnej geopolitickej situácie, mocensko-politickej štruktúry svetového politického systému, kvality a hodnoty geopolitických priestorov, ale na strane druhej sama aktívne na ne vplýva, prispôbuje si ich svojím záujmom a cieľom. Preto je veľmi dôležité skúmať, do akej miery je

geopolitické pôsobenie konkrétneho aktéra na iný geopolitický priestor skôr objektívnou nevyhnutnosťou zaistenia existencie, eventuálne ďalšieho rozvoja krajiny, uspokojovania jej potrieb, vrátane obrany, zaistovania bezpečnosti, alebo skôr uspokojovaním agresívnych a expanzívnych záujmov aktérov, ich snahou ovládať nové geopolitické priestory (kolónie, regióny), narušiť mocenskú rovnováhu vo svoj prospech, zaujať vládnucu geopolitickú pozíciu v regióne, na kontinente, alebo vo svete.

Z geopolitického hľadiska má priestor význam predovšetkým v kontexte so sociálnymi, politickými a osobitne *mocensko-politickými cieľmi a záujmami* geopolitických aktérov.

Geografické členenie priestoru sa v princípe zachováva, je stabilné. V priebehu svojho vývoja však nadobúda iný zmysel, hodnotu, kvalitu, význam a funkčnosť. V súčasnosti vzniká nová priestorová štruktúra. Geopolitický priestor nadobúda *nové dimenzie*. Geopolitický priestor má čoraz menej „len“ prírodno-geografické charakteristiky a stále viac nadobúda nové, civilizačné, kultúrne, sociálne charakteristiky a črty, narastá jeho „sociálny rozmer“.

Priestor sa stáva súčasťou geopolitiky, resp. geopolitickým priestorom sa stáva predovšetkým v súvislosti s *determináciou mocensko-politických vzťahov* medzi geopolitickými aktérmi, predovšetkým štátmi. Geopolitika neskúma celú geografiu, celú politiku, celý politický život spoločnosti, ale skúma predovšetkým *mocensko-politické vzťahy* medzi štátmi alebo konkrétnymi geopolitickými regiónmi, politickú využiteľnosť priestoru pre geopolitických aktérov.

V súvislosti so skúmaním vzájomného vzťahu, pôsobenia geopolitického priestoru a geopolitiky aktéra nám ide o vyčlenenie takých vzťahov a procesov, ktoré určujúcou mierou determinujú geopolitiku aktéra, ktorých pôsobenie na geopolitiku aktéra má relatívne stabilný charakter. Ide o vyčlenenie *geopolitických faktorov*. Klasifikovať ich môžeme podľa:

- a) *vonkajších a vnútorných* determinánt, napríklad geografické determinanty v rámci regiónu, štátu, koalície, aliancie, kontinentu, môžu vystupovať ako vnútorné oproti širšiemu vonkajšiemu okoliu, napríklad voči celej planéte, vesmíru,
- b) *objektívnych a subjektívnych* determinánt. Toto kritérium možno ďalej členiť minimálne na dva ďalšie prístupy:
 - chápanie subjektívneho ako toho, čo sa viaže k človeku a ľudskej pospolitosti (sociálna štruktúra obyvateľstva, politická štruktúra, kultúra, náboženstvo, tradície, veda a technika, a objektívneho ako toho, čo je mimo človeka, alebo ľudskej pospolitosti (klimatické faktory, reliéf a členenie krajiny, hydrosféra, fauna a flóra, prírodné bohatstvo, nerastné suroviny, rozloha s kvalitou pôdy atď.)
 - z hľadiska objektu alebo subjektu geopolitického pôsobenia,
- c) *oblastí*: ekonomické, politické, sociálne, duchovné, vedecko-technické, geografické, vojenské atď.
- d) *sily a šírky pôsobenia*: základné, hlavné, vedľajšie, sprievodné,
- e) *úrovne spoločenského života*: globálne, koalíčné, regionálne, národné, skupinové a individuálne.

K základným geopolitickým faktorom môžeme zaradiť:

1. **Geografické podmienky (poloha, rozloha, klimatické podmienky, reliéf a členenie krajiny atď.),**
2. **Zdroje** (prírodné, ekonomické, finančné, vedecko-technické),
3. **Obyvateľstvo** (demografické faktory, osobitne etnická a národnostná štruktúra, religiózna štruktúra obyvateľstva, sociálna mobilita, migrácia, nezamestnanosť atď.),
4. **Ekologické faktory**, stav a úroveň starostlivosti a regeneráciu a ochranu prírody, atmosféry, environmentálna politika štátov atď.),
5. **Trendy historického vývoja** (tradičné vplyvy a záujmy mocností, tradičné mocensko-politické siločlary, politické zvyklosti, trendy integrácie a dezintegrácie atď.),
6. **Geostrategické faktory**, veľkosť, potenciál a kvalita geostrategických mocí: pozemnej moci, morskej moci, vzdušnej moci, kozmickej moci a informačnej moci, ako aj úroveň vojenstva. Geopolitická využiteľnosť geostrategických faktorov pre aktérov,
7. **Vedenie**, noosféra, kultúra, úroveň vzdelania, informačná štruktúra geopolitického priestoru atď.

V geopolitickom myslení sa objavuje chápanie priestoru ako *regiónu* (5, s. 10) Najčastejšie sa v tejto súvislosti hovorí o globálnych regiónoch, resp. makroregiónoch, o panregiónoch, o regiónoch, ktoré presahujú hranice štátu, o regiónoch, ktoré sú zhodné s územím, hranicami štátu, ale i o regiónoch administratívnych, volebných, ktoré sú rozlohou menšie ako jednotlivé štáty.

Prínosom do geopolitického myslenia, v súvislosti so skúmaním a objasňovaním problému geopolitického priestoru (ale aj geopolitickej moci a geopolitickej sily), je práca E. C. Dolmana, ktorý zakladá nový odbor geopolitiky - *astropolitiku*. Vďaka tomuto novému odboru geopolitika sa stáva „bezhraničnou“ z hľadiska ďalšieho geopolitického myslenia a najmä geopolitického pôsobenia. Vesmírny priestor rozdeľuje na štyri časti:

1. *Zem*, mimo našej planéty v sebe zahŕňa i jej atmosféru až do výšky najnižšej možnej obežnej dráhy,
2. *kozmickej priestor Zeme*, od najnižšej udržateľnej obežnej dráhy až po geostacionárnu obežnú dráhu (36 tisíc km od zemského povrchu),
3. *Mesačný kozmickej priestor* od geostacionárnej obežnej dráhy až po obežnú dráhu Mesiaca,
4. *Slniečny kozmickej priestor*, zahŕňa všetky vesmírne telesá solárneho systému, nachádzajúce sa za obežnou dráhou Mesiaca.

Rozsiahle zdroje *Slniečného kozmickeho priestoru predstavujú Heartland astropolitického modelu. Zemský kozmickej priestor je podobne ako východná Európa v Mackinderovej vízií kritickou oblasťou astropolitiky.* (3, s. 93, 46)

Ďalším geopolitickým priestorom, zároveň i geopolitickou mocou je *linfosféra*. Predstavuje flexibilný a ľahko dostupný geopolitický priestor. Napriek nárastu jej sily a významu zatiaľ nemôže úplne nahradiť fyzické prostredie. Možnosť jej úplného ovládnutia len jedným aktérom nie je pravdepodobná. Na druhej strane je však veľmi pravdepodobný únik informácií z vedeckých laboratórií

priamo až **k malým skupinkám. Pre 21. storočie bude pravdepodobné, že strategické a geopolitické prostredie nebude determinované len jednou priestorovou dimenziou či formou sily, ale –hoci rozličnou mierou intenzity a priority- všetkými piatimi geopolitickými rozmermi, silami.** Ukazuje sa však, že fyzické pozemské prostredie (pozemná moc), v ktorom žijú ľudia, bude aj naďalej jedinou priestorovou dimenziou, ktorá si na stabilitu a určujúci vplyv môže nárokovať. Aj v najbližších desaťročiach bude *najzákladnejším prostredím*. Pričom zmena *geopolitickej úlohy* priestoru sa bude odvíjať predovšetkým od:

- úrodnosti pôdy, fauny a flóry (zdroj obživy 6 a viac miliardového obyvateľstva Zeme),
- prírodného bohatstva (zdrojov surovín, ako nevyhnutného predpokladu ekonomického rozvoja a existencie ľudstva),
- geostrategických hodnôt aktérov (z hľadiska mocensko-politického a vojensko-strategického),
- úrovne ekonomického, vedecko-technického rozvoja a informatiky (ako dôležitej podmienky ďalšieho rozvoja technológie moci a sily),
- technológie moci a sily geopolitických aktérov,
- geopolitickej (teda i mocensko-politickej a vojensko-strategickej) rovnováhy,
- charakteru a civilizačnej orientácie presadzovanej geopolitiky aktérov, najmä supervelmoci a veľmoci, ich geopolitických cieľov a záujmov (charakteru, orientácie),
- tzv. ekonomickej a politickej migrácie obyvateľstva,
- stupňa poznania geopolitického priestoru (v najširšom slova zmysle), úrovne ovládania a hĺbky prieniku do geopolitického priestoru (napríklad zmenu môžu vyvolať nové objavy a schopnosti využívania priestoru medzi zemskou kôrou a jadrom Zeme, morí a oceánov, vesmírneho priestoru a to ako v smere mierového využívania slnečnej energie tak i prípravy kozmickej vojny, nehovoriac o možnosti (zatiaľ len abstraktnej) objavenia obývateľnej planéty atď.)

V súvislosti so skúmaním geopolitického priestoru má pre geopolitické pôsobenie aktéra veľký význam presné definovanie a ujasnenie si rozlohy, polohy a hraníc geopolitického priestoru.

Rozloha geopolitického priestoru vyjadruje predovšetkým veľkosť a kvalitu územia. Ovplyvňuje geopolitickú energiu, potenciál (prírodný, surovinový, komunikačný, ekonomický, vojenský, demografický atď.) a silu aktérov. Samotná veľkosť rozlohy geopolitického priestoru je faktorom (slabým alebo silným) jeho bezpečnosti a obrany. Ovplyvňuje suverenitu aktéra, pôsobiacich na tejto rozlohe, ich samostatnosť a sebestačnosť.

Mimo veľkosti rozlohy geopolitického priestoru ako potenciálnej sily, má veľký význam *hodnota* (geografická, geopolitická, ekonomická, vojensko-strategická atď.) a *kvalita* rozlohy priestoru (úroveň ekonomického rozvoja, vedecko-technického rozvoja, sociálneho rozvoja, duchovného rozvoja, infraštruktúry a komunikácie, spôsobu života obyvateľstva atď.).

Geopolitická hodnota a význam sú určované predovšetkým miestom a úlohou rozlohy v štruktúre mocensko-politických vzťahov aktérov, v mechanizme

geopolitickej geopolitickej rovnováh, ale aj z hľadiska sledovaných geopolitických záujmov a cieľov subjektov geopolitického pôsobenia.

Ak sa rozloha geopolitického priestoru prekryje s rozlohou konkrétneho aktéra-štátu, potom môžeme členiť *aktérov* podľa rozlohy priestoru na:

- *veľkých* (veľmoc a superveľmoc),
- *stredných*,
- *malých* (napríklad aj Slovensko).

V tejto súvislosti však musíme podotknúť, že geografické a geopolitické delenie štátov na veľké, stredné či malé nie je identické. Rozloha nie je a ani nemôže byť jediným faktorom ich klasifikácie, členenia. Nie je jediným faktorom energie a sily. Mimo veľkosti rozlohy jej energiu, silu, hodnotu určujú aj vnútorná štruktúra rozlohy, veľkosť a využiteľnosť potenciálov, úroveň a kvalita technológie moci a sily, duchovno-morálne sily. Ak porovnáme rozlohu s geopolitickou hodnotou, silou a kvalitou napríklad Izraela s Grónska, alebo s menej rozvinutými, ale rozlohou väčšími africkými štátmi, potom sa nám rozdiel medzi geopolitickou a geografickou veľkosťou aktérov ukáže oveľa jasnejší.

Rozloha ovplyvňuje jednak *vnútorné správanie a organizáciu* daného aktéra, ale i jeho zahraničnú politiku, resp. jeho geopolitiku. Na druhej strane geopolitická hodnota rozlohy, jej význam, príťažlivosť a váha v geopolitických vzťahoch závisí i od jej geopolitickej polohy v priestore.

Poloha geopolitického priestoru vyjadruje *postavenie aktéra v siločiara*ch *mocenského vplyvu*. Označuje *pozíciu* určitého štátu, koalície štátov k iným štátom, ku koalíciám, postavenie aktéra v mocensko-politických vzťahoch svetového politického systému, postavenie aktéra ku kľúčovým geopolitickým hráčom, k supermocnostiam, alebo ku geopolitickému centru. Polohou označujeme i vzťah centra a periférie. Na jej súčasný význam poukázal Brzezinski: „O tom, ktoré konkrétne krajiny možno zaradiť medzi geopolitické ohniská, najčastejšie rozhoduje práve ich zemepisná poloha.“ (1, s. 47)

Hodnota polohy spočíva v jej *využiteľnosti*, v nevyhnutnosti priestorovej komunikácie.

Centrálna poloha predstavuje centrum geopolitického diania, stred zbiehania mocensko-politických siločiara. Centrálna poloha čelí dvom extrémnym tendenciám:

- na jednej strane snaha centrálného geopolitického aktéra (štátu, koalície, aliancie, únie) o vlastnú expanziu, zaistenie si „trvalého“ vplyvu na ostatných aktérov, vo všetkých geopolitických priestoroch, regiónoch,
- na strane druhej snaha ostatných (vedľajších, periférnych) aktérov o jeho komplexné obkľúčenie, narušenie jeho pozície a výsady centrálného postavenia.

Hraničná poloha vyjadruje postavenia aktérov na hranici mocensko-politických vplyvov, geopolitických stretov.

Okrajová poloha vyjadruje úlohu geopolitického priestoru a postavenia aktérov mimo dôležitých komunikačných a mocensko-politických vplyvov.

Prechodová poloha vyjadruje a postavenia aktérov, ktorý sprostredkováva rôzne mocensko-politické vplyvy a vzťahy.

Nárazníková poloha je kritická aj paradoxná. Často býva bojiskom, priestorom na vyrovnávanie a stret moci a síl, resp. mocensko-politického

pôsobenia aktérov (napríklad námornej a pozemnej, katolíckej a islamskej, germánskeho tlaku a slovanského tlaku, Varšavskej zmluvy a NATO atď.) Z histórie vieme, že vznik Československého štátu po prvej svetovej vojne bolo medzinárodne politicky determinované nevyhnutnosťou vytvorenia nárazníkového pásma. Rovnakú funkciu plnilo aj Rakúsko-Uhorsko v časoch boja proti Osmanskej ríši. Teoreticky takýmto pásmom by mohla byť aj stredná Európa za situácie, že sa integrácia Európy zastaví pri našich východných hraniciach.

Bariérová poloha vyjadruje úlohu priestoru alebo postavenia aktérov ako prekážky geopolitického pôsobenia iných aktérov.

V mechanizme geopolitického pôsobenia aktérov má osobitný význam definovanie a vymedzenie *hraníc*, osobitne ich legalizácia a medzinárodné uznanie. Z histórie vieme, že úprava hraníc geopolitických priestorov, štátov, aliancií, mocensko-politického pôsobenia, bolo (a pravdepodobne ešte bude) príčinou mnohých konfliktov a vojen. Pre geopolitiku aktéra je to zásadná otázka. Napríklad H. Starr a B. Most chápu „hranice“ ako obmedzujúci faktor vo vzťahoch medzi štátmi, ktoré musia tvorcovia zahraničnej politiky brať do úvahy.

Aktuálny význam má tento proces v súčasnosti, v súvislosti s európskou integráciou. Diskutuje sa nielen o hraniciach Európy, ale aj o hraniciach strednej Európy, východnej Európy, o hraniciach Eurázie, o hraniciach NATO, o hraniciach mocensko-politického dosahu Ruskej federácie, o hraniciach islamského vplyvu, o hraniciach terorizmu atď. Už z naznačeného je zrejmé, že kategória „hranica“ je viacvýznamová. V geopolitike sa preto stretávame s takými kategóriami, ako sú:

- *hranica napadnutia*, ako výhodná teréna konfigurácia, umožňujúca napríklad ozbrojený útok,
- *hranica geopolitickej rozlohy*, ohraničujúca konkrétny geopolitický priestor,
- *hranica geopolitického pôsobenia*, ktorá rámcuje priestor pôsobenia, definuje čiary, pokiaľ jednotliví aktéri - subjekty geopolitického pôsobenia môžu, alebo majú záujem a cieľ vyvíjať mocensko-politický tlak, geopoliticky pôsobiť. V rámci multipolárneho a bipolárneho systému existujú isté mechanizmy definovania a zachovania hraníc pôsobenia mocností (o ich stabilite by sa mohlo diskutovať). Aké sú však hranice geopolitického pôsobenia v hegemonistickej štruktúre svetového politického systému, pri unipolarite? Takéto a mnohé iné otázky a problémy budú predmetom riešenia aktérov aj na začiatku 21. storočia.
- *hranica aktérov* (štátov, koalície štátov, vojensko-politických aliancií, ekonomických únií atď.). V tejto súvislosti je osobitne dôležité definovanie a vymedzenie hraníc aktérov v systéme unipolárneho, bipolárneho a multipolárneho rozdelenia sveta. Vzniká však veľa problémov: budeme hovoriť o pôvodných, tradičných, povojnových, jaltských, nových hraniciach medzi aktérmi?
- *hranice strategických síl, mocensko-politickej rovnováhy*, (bipolárna, multipolárna, unipolárna),
- *hranice sféry geopolitických záujmov*. Tu sa tiež vynára mnoho otázok: kto bude v súčasnom „anarchistickom“ unipolárnom svetovom politickom systéme určovať, rozdeľovať sféry záujmov jednotlivých mocností? Aké kritériá bude možné použiť pri určení hraníc sféry záujmov?
- *ochranná hranica*, rozumieme ňou prirodzenú terénnu prekážku,

- *hranice civilizácií*. Predpokladá najskôr určiť kritériá, podľa ktorých budeme definovať pojem „civilizácia“. Jeden z možných prístupov riešenia tohto problému, ako aj ich hraníc nájdeme v diele Huntingtona „*Stret civilizácií*“. Existuje však aj celý rad iných definícií a názorov.
- *hraničný okraj*, je skutočná hranica a *hraničná čiara* je len jej abstrakcia,
- *hranice integrácie*, napríklad hranice Európskej únie, v rámci ktorej sa zaisťujú podmienky komunikácie, bezpečnosti, transportnej priechodnosti, hranice vojensko-politickej integrácie,
- hranice budúceho rozširovania NATO, atď.

2. Základný geopolitický dualizmus - morská a pozemná sila

Ak vychádzame z predchádzajúcich myšlienok, že: geopolitický priestor môžeme rozdeliť na: morský geopolitický priestor (more), pozemný geopolitický priestor (pevnina), vzdušný geopolitický priestor (vzduch) a kozmický geopolitický priestor (kozmos); že geopolitika je - najstručnejšie a najkoncetrovanejšie vyjadrený - pohyb moci a sily v geopolitickom priestore; že geopolitická analýza histórie vývoja ľudstva potvrdzuje, že geopolitickí aktéri doteraz najčastejšie a prioritne uplatňovali svoju moc a silu predovšetkým na mori a na pevnine, potom z toho logicky vyplýva, že základnými a hlavnými (hoci protikladnými) geopolitickými mocami sú *morská moc*²⁷ a *pozemná moc* (uvedomením si rastúceho významu vzdušnej a kozmickej moci za posledných päťdesiat rokov a informačnej moci za posledných dvadsať rokov), ktorých vzájomné pôsobenie, súperenie je základom a hybnou silou geopolitického pôsobenia aktérov. Ide o základnú dichotómiu geopolitickej moci, základný zákon a dualizmus geopolitiky.

Do morskej moci zaraďujeme geopolitický (tekutý) priestor, predovšetkým Stredozemné more, Severný ľadový oceán, Atlantický oceán, Indický oceán a Tichý oceán, a štáty ležiace v Mackinderovom *Vonkajšom polmesiáci*, alebo v geopolitickom priestore *Svetový oceán*. V literatúre sa objavuje i geopolitický priestor *Angloamerika*. Hlavným aktérom a ústredným štátom v tomto geopolitickom priestore sú Spojené štáty (USA).

Do pozemnej moci zaraďujeme štáty ležiace v geopolitickom priestore *Rimlandu*, *Starého kontinentu*, *Eurázie*, *Svetového ostrova*. V tomto geopolitickom priestore - v pokolumbovskej ére - boli hlavnými geopolitickými aktérmi, ovládajúci takmer celý Rimland, európske impéria a od 20. storočia čoraz výraznejšiu pozíciu zaujímajú Rusko a Čína. Predpokladá sa výraznejší geopolitický nástup Japonska a Indie, vrátane niektorých arabských štátov. Pozornosť zameriame predovšetkým na tých geopolitických aktérov, ktorí zásadným a určujúcim podielom ovplyvňovali a ovplyvňujú geopolitickú pozíciu a moc Európy, t. z. pozíciu a pohyb pozemnej moci. V pokolumbovskom období to boli predovšetkým európske impéria a od začiatku 20. storočia najmä Nemecko, Veľká Británia, Francúzsko a Rusko. Bez

²⁷ Pojem *morská moc* chápeme širšie ako pojem *námorná moc*. Pod pojmom *námorná moc*, *námorná sila* chápeme predovšetkým systém vojensko-bezpečnostných a obranných opatrení a prostriedkov štátu pôsobiacich na oceánoch a moriach, resp. slúžiacich na zaistenie bezpečnosti, obrany alebo útoku štátu z oceánu a mora.

popisu týchto geopolitických priestorov a aktérov by bolo pochopenie vzájomného protikladného pôsobenia a vývoja vzťahu morskej a pozemnej moci (sily) nedostačujúce. Skôr, ako sa dostaneme k tomuto problému, naznačíme základné etapy vzájomného vzťahu (súperenia) medzi morskou silou a pozemnou silou, osobitne medzi USA a európskymi impériami:

1. Objavenie Ameriky a koloniálna expanzia európskych impérií. Je to obdobie evidentnej mocenskej hegemonistickej (celosvetovej) prevahy pozemnej kontinentálnej moci nad morskou mocou.
2. Monroeova doktrína, tzv. útočný izolacionizmus, ktorej strategickým zmyslom bolo uskutočnenie geopolitickej „integrácie“ Ameriky, resp. geopolitické podmanenie si Južnej Ameriky Severnou Amerikou, a zaistenie obrany tohto geopolitického priestoru pred európskymi štátmi. Hlavným cieľom tejto doktríny bolo donútiť európske mocnosti nezasahovať do Latinskej Ameriky, nakoľko tento geopolitický priestor bol definovaný USA ako priestor ich životných záujmov. V tejto etape môžeme hovoriť o vzniku a sformovaní morskej sily, ktorá začala s aktívnou obranou svojho geopolitického teritória.
3. Obdobie aktívneho nástupu a konfrontácie, súperenia morskej moci s pozemnou kontinentálnou mocou, s cieľom preniknúť do geopolitického priestoru pozemnej moci. Takýto prienik na európsky kontinent bol možný predovšetkým vďaka vnútornému rozkladu pozemnej kontinentálnej moci, v dôsledku rozpútania vojenského konfliktu (prvá svetová vojna) medzi európskymi mocnosťami. Hľadanie mocenskej rovnováhy v Európe zatienilo problém mocenskej rovnováhy medzi morskou mocou a pozemnou mocou. Od tohto obdobia až do súčasnosti začína permanentný vzostup moci USA, resp. celej morskej moci a zároveň oslabenie pozície európskych mocností, permanentné oslabovanie pozemnej moci. Vylodenie 200 tisíc vojakov generála J. Pershinga v priebehu prvej svetovej vojny predstavovalo z hľadiska geopolitického pôsobenia USA vo svete zásadný zlom. Začal prevládať, povedané klasickou terminológiou, tlak námornej sily, svetového oceánu, Ameroeurópy nad pozemskou mocou, vnútrozemským oceánom, Heartlandom. „Prvá svetová vojna bola ešte vojnou predovšetkým európskou, nie svetovou. Avšak jej sebadeštruktívny charakter znamenal začiatok konca európskej politickej, ekonomickej a kultúrnej prevahy nad ostatným svetom. Od tej doby sa Európa postupne stávala skôr objektom než subjektom svetovej mocenskej politiky“. (1, s. 12)
4. Obdobie globálneho nástupu morskej moci, globálneho súperenia morskej moci a pozemnej moc. V tomto období európske mocnosti strácajú určujúcu mocenskú pozíciu. Európska éra vo svetovej politike „definitívne skončila v priebehu druhej svetovej vojny.“ (1, s. 13) USA sa začali aktívne podieľať na riešení vnútorných sporov v európskom geopolitickom priestore. Udržanie žiadúcej rovnováhy v Európe začalo byť pokladané za životný záujem USA.

Podľa amerických stratégov a geopolitikov, od druhej svetovej vojny zachovanie stability a tlaku proti Rusku nie je možné bez trvalej prítomnosti amerických vojsk v Európe. Nastupuje obdobie bipolárnej globálnej konfrontácie medzi morskou mocou, ktorej ústredným a hlavným aktérom sú Spojené štáty a pozemnou mocou, ktorej ústredným a hlavným aktérom je ZSSR - oba mimoeurópski aktéri.

5. Obdobie globálnej hegemonie morskej sily, resp. hegemonie USA. Ide o unipolárny geopolitický (mocensko-politický) systém, kedy určujúcu a kľúčovú mocenskú pozíciu vo svete (vo svetovom ostrove a vo svetovom oceáne) majú Spojené štáty. Morská moc získala globálnu hegemonistickú pozíciu. Po roku 1990 sa USA stali jedinou supervelmocou. Americký geopolitický proces v priebehu dvoch storočí postupne viedol k úplnej eliminácii všetkých mocností - Veľkej Británie, Nemecka, Japonska a nakoniec i Ruska. USA sa stali kľúčovým geopolitickým aktérom v medzinárodných vzťahoch. Začal fungovať hegemonistický svetový politický systém, došlo k narušeniu globálnej mocensko-politickej rovnováhy. Žiadnemu národnému štátu, podľa Brzezinského, sa „zrejme nepodarí vyrovať sa Amerike v štyroch kľúčových dimenziách moci (vojenskej, ekonomickej, technologickej a kultúrnej), ktoré dohromady vytvárajú podmienky pre rozhodujúcu globálnu politickú prevahu. Jedinou alternatívou stiahnutia Ameriky z jej vedúceho postavenia vo svete zatiaľ predstavuje medzinárodná anarchia.“ (1, s. 199)

Podľa francúzskych geopolitikov súčasná geopolitika USA sleduje nasledovné hlavné geopolitické ciele:

- ❖ upevniť kontrolu nad oblasťami, ktoré sú doposiaľ pod ich kontrolou, predovšetkým Latinská Amerika,
 - ❖ zabrániť návratu Ruska do oblastí, ktoré kontrolovalo v dobe studenej vojny (predovšetkým pobaltské štáty, Ukrajinu, Kaukaz a strednú Áziu). V týchto oblastiach autori očakávajú prehlbovanie spolupráce USA s tradičnými spojencami (s Nemeckom, s Tureckom, s Pakistanom a s Izraelom) v boji o rozdelenie sovietsko-ruského dedičstva;
 - ❖ zabrániť tomu, aby sa hospodárske integrácie typu Európskej únie či ASEAN-u mohli stať ekonomickými konkurentmi USA;
 - ❖ eliminovať imperiálne ambície Číny takým spôsobom, aby sa zabránilo vytváraniu sfér jej vplyvu v Ázii;
 - ❖ pevnejšie sa „usadiť“ v Afrike a posilniť kontrolu nad jej surovinovými zdrojmi;
 - ❖ kontrolovať ropné zdroje na Strednom východe a potlačovať iracký a iránsky nacionalizmus. (4)
6. Balkánska vojna. Vojna NATO, predovšetkým USA proti Juhoslávii v roku 1999 bola prvou americkou vojnou v Európe, ktorá nebola spojená s ohrožovaním životných záujmov USA, ktorá bola skôr

- geopolitickou konfrontáciou s Ruskom a európskymi, eventuálne eurázijskými mocnosťami. USA v nej preukázali, že majú schopnosti a možnosti nielen garantovať, ale i diktovať rovnováhu v Európe a v celom svetovom politickom systéme.
7. Vojna USA v Iraku v roku 2003. Táto vojna nielen že potvrdila mocenskú pozíciu USA v európskom geopolitickom priestore po balkánskej vojne, ale posilnila svoje hegemonistické postavenie, odhalila nielen slabosť Ruska, ale aj európskych mocností, zaujala pozíciu v kritických geopolitických pásmach Eurázie, fyzicky prenikla do pásiem otrasov, vytvorila geopolitické bariéry rozširovania Ruského impéria, ale i európskych mocností do ázijského prímorského priestoru, zabránila prepojeniu Heartlandu a Rimlandu, resp. slovami Dugina – došlo k rozšíreniu vplyvu Ruského impéria do oblasti Rimlandu, južnej Ázie. Zabránila návratu Ruska do geopolitických oblastí, ktoré kontrolovalo v časoch studenej vojny (predovšetkým pobaltské štáty, Ukrajina, Kaukaz a Stredná Ázia). Začala nové geopolitické, predovšetkým mocensko-politické, ekonomické a vojenské súperenie najmä medzi Európou, Ruskom, USA a arabskou Áziou a severnou Afrikou. Usiluje sa eliminovať islamský extrémizmus, imperiálne ambície Číny a kontrolovať ropné zdroje na Strednom východe a potláčať iracký a iránsky nacionalizmus.
 8. Alternatívy budúcnosti:
 - ❖ Bude to obdobie koexistencie a spolupráce morskej a pozemnej moci?
 - ❖ Bude to obdobie súperenia a novej konfrontácie medzi morskou a pozemnou mocou ?
 - ❖ Nastúpi „geopolitická konvergencia“ morskej a pozemnej moci?

Resumé

Skúmanie mechanizmu pôsobenia geopolitiky znamená vlastne skúmanie a vnímanie geopolitiky v pohybe. Samotný pohyb je pritom spôsobom existencie geopolitiky. Pohyb ako pôsob existencie geopolitiky sa nemôže uskutočňovať inak než v geopolitickom *priestore a v čase*. Geopolitický priestor je formou koexistencie jej elementov a procesov a čas formou existencie zmeny ich stavu ai rozličných ich javov. Do obsahu pojmu „*mechanizmus geopolitického pôsobenia aktéra*“ budeme zaraďovať: vzájomné pôsobenie širšieho prírodného a spoločenského *prostredia*, *okolia*, *geopolitické faktory*, z nich vyplývajúce objektívne nevyhnutné *potreby* geopolitického pôsobenia, aktérom uvedeného a v geopolitickej koncepcii, stratégií sformulované *záujmy* a z nich vytyčované *ciele* geopolitického pôsobenia, *proces tvorby a realizáciu geopolitiky* aktérov, *subjekty (aktérov) a objekty* geopolitického pôsobenia, *geopolitické vzťahy*, *mechanizmu uplatňovania moci a sily* geopolitických aktérov a z nich vyplývajúci proces, úsilie o narušenie alebo dosiahnutie mocensko-politickej, geopolitickej *rovnováhy*. Základnými a hlavnými (hociavšak

protikladnými) geopolitickými mocami sú *morská moc a pozemná moc*. Ich vzájomné pôsobenie, súperenie je základom a hybnou silou geopolitického pôsobenia aktérov. Ide Jedná sa o základnú dichotómiu geopolitickej moci, základný zákon a dualizmus geopolitiky.

Summary

The understanding of mechanism of geopolitics acting means at the same time the understanding and perception of geopolitics in motion. The motion itself is a way of existence of geopolitics. The motion as the way of existence of geopolitics can be realized only within the geopolitical space and time. Geopolitical space represents a form of co-existence of its elements and processes and time is a form of existence of change in their state and different phenomena. The following belongs to the meaning of the term mechanism of geopolitical acting of a player: mutual influence of broader natural and social environment, surroundings; geopolitical factors; objectively inevitable needs of geopolitical acting resulted from the factors; interests being aware by the player and defined in geopolitical conception, strategy; aims of geopolitical acting set from the interests; process of creation and realization of geopolitics of players; subjects and objects of geopolitical influence; geopolitical relations; mechanism of exercising the power and force by geopolitical players and connected process; effort to break or reach power-political and geopolitical balance. Fundamental and main (although opposite) geopolitical powers are thalassocracy and tellulocracy. Their mutual influence, competition is a base and motive power of geopolitical acting of players. It represents fundamental dichotomy of geopolitical power, primary law and dualism of geopolitics.

Použitá literatúra:

1. BRZEZINSKI, Z.: Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha. Mladá Fronta, Praha, 1999.
2. ČURDA, J. : Úvod do geopolitiky, VVPŠ, Bratislava 1992.
3. DOLMAN, E. C.: Geography in the Space Age: An Astropolitical Analysis. In.: C. S. GRAY - SLOAN, G. (eds.): Geopolitics, Geography and Strategy.1. ed Frank Cass Publishers, London, 1999, p. 289. Journal of Strategic Studies.
4. EICHLER, J.: Francouzské pojetí geopolitiky. Mezinárodní vztahy, ÚMV, Praha, č. 1, 2001.
5. HNÍZDO, B. : Mezinárodní perspektivy politických regionů. I.S.E., Praha, 1995.
6. KREJČÍ, O.: Geopolitika středoevropského prostoru. Ekopress, Praha, 2000.
7. TOFFLER, A. - TOFLEROVÁ, H.: Utváranie novej civilizácie. Politika tretej vlny. Open Windows, Bratislava, 1996.
8. VOLNER, Š. : Geopolitika. Metodológia. Zdroje. Prax. História. Bratia Sabovci. Zvolen, 2004.

Kontakt:

Dr. Štefan Volner, CSc.
Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Katedra politológie
Kuzmányho 1
974 01 Banská Bystrica
tel.: 048/446 1414

FRANCOUZSKÁ INSPIRACE V BOJI PROTI TERORISMU

PhDr. Jan Eichler, CSc.

V roce 2003 se v celém světě hodně diskutovalo o přístupu Francie k boji proti terorismu a zejména pak o jejích zamítavých stanoviscích k vojenskému řešení irácké krize. V USA, ale také u nás se často tvrdilo, že francouzské přístupy vycházely z nějakého primitivního antiamerikanismu. Skutečnost ale byla mnohem složitější, protože se do ní promítala celá řada důležitých činitelů – historických, vojenských i politických.

1. Francie a terorismus

Stanoviska a rozhodnutí francouzských politiků vycházela především z dlouhodobých zkušeností s terorismem. Již v 80. a 90. letech byli její nejvyšší politici a policejní představitelé nuceni hledat odpovědi na palčivé otázky. Nejprve šlo o otázku, proč byl zavražděn její velvyslanec v Libanonu. Složitě vyšetřování ukázalo, že atentát provedli teroristé vyškolení v Alžírsku. Měla snad Francie vojensky udeřit na tuto významnou severoafrickou zemi? Tyto hořké zkušenosti daly Francii jasné základní poučení, které zní, že boj s terorismem je bojem proti nepříteli, který zásadně používá nepřímou strategii. Další stopa ale vedla do Sýrie, která si tyto teroristy najala. Vyhlásit tedy válku jí? Ale jak ji zdůvodnit z hlediska mezinárodního práva, když francouzské území zůstalo nedotčeno, když nebyla použita jediná syrská jednotka nebo zbraň?

A když už francouzské území zasaženo bylo, například při výbuších náloží ve velkých obchodních domech a ve stanicích metra, vyvstaly jiné složité otázky. Komu za to vyhlásit válku? Íránu a zdůvodnit to tím, že sponzoroval šíitskou proiránskou organizaci Hizbaláh v jižním Libanonu. Nebo snad Tunisku, za to, že skupina lidí narozených v této zemi, ale usazených v Paříži tuto zakázku od Hizbaláhu převzala? Nebo udeřit na Arménii, protože konečným cílem této špinavé hry bylo vynutit si propuštění arménských teroristů uvězněných ve Francii?

Všechny tyto mučivé otázky vyvolané smrtí bezbranných civilistů postupně Francii přivedly k poznání, že zdaleka ne vždy lze sázet na vojenská řešení a usilovat o okamžitou odvetu, která by byla ještě ničivější a tím pádem také ještě působivější než předchozí úder teroristů. Francie se naopak zaměřuje na pečlivé, i když někdy pomalé rozplétání sítě těch struktur, kteří stojí v pozadí a dávají rozkazy k atentátům. Tomu odpovídá důraz na politické přístupy a na dodržování základních zásad mezinárodního práva. Francie tedy před okamžitou a přímou vojenskou odpovědí upřednostňuje hledání politických, ekonomických a sociálních příčin, které vedly k teroristickým útokům. Tento již je zažitou součástí francouzské politické kultury, kterou sdílejí jak pravice, tak i levice.

2. Determinanty francouzského přístupu k Iráku

Francouzská neúčast na operaci Irácká svoboda byla výsledkem souhrnného působení tří následujících determinant : doktrinální vymezení přístupu k preemptivní strategii, připravenost ozbrojených sil a rozhodnutí nejvyšší politické reprezentace.

2.1. Doktrinální přístupy k preemptivní strategii

Na konci roku 2002 byl schválen Zákon o výstavbě ozbrojených sil na léta 2003 - 2008 (La loi de programmation militaire - LPM 2003 - 2008). Je to nejvýznamnější francouzský doktrinální dokument napsaný po 11. 9. 2001. Za nejvážnější bezpečnostní hrozby současného nepředvídatelného světa označuje proliferaci ZHN a masový terorismus. LPM potvrdil čtyři základní funkce všeobecné vojenské strategie, které byly vymezeny již v polovině 90. let - odstrašování, prevence, projekce a ochrana. Nijak nezměnil pojetí odstrašování a ochrany, ale přinesl nová vymezení zbývajících dvou funkcí.

Prevence měla před 11. 9. 2001 přispívat ke stabilitě a míru a předcházet vzniku hrozeb a krizových situací, které by se mohly dotknout francouzských zájmů. LPM 2003 - 2008 ji upřesnil jako trvalou snahu, která má zabránit vzniku krizových nebo konfliktních situací, jež by mohly zpochybnit bezpečnost Francie a zájmy a bezpečnost jejích spojenců z EU a z NATO. Její účinnost má spočívat na následujících základních schopnostech :

- předjímání a vyhodnocování situace,
- získávání informací průzkumem z lidských i technických zdrojů,
- využívání moderních velitelských a informačních systémů při přípravě a řízení bojových zásahů vojsk,
- udržování vysoké bojové pohotovosti ozbrojených sil,
- vojenská diplomacie zaměřená především na výměnu informací, strategický dialog a vojenskou spolupráci.

Projekce - akce je novým dvouslovím, které označuje schopnost přesunu víceúčelových ozbrojených sil, ať už v národním nebo mezinárodním rámci, na vzdálenost několika tisíc kilometrů. Inspiruje se novou strategickou koncepcí USA a vyjadřuje snahu alespoň částečně zachytit trend budoucnosti, aby francouzské ozbrojené síly mohly třeba jen v omezeném rozsahu uskutečňovat podobné zásahy jako americká armáda. V jejím rámci se připouští možnost „předstihující akce“ (action préemptive) v zahraničí, a to jako zasazování úderů na velké vzdálenosti, do hloubky území případného nepřítele. Zatím však tato „předstihující akce“ (action préemptive) není samostatnou funkcí ozbrojených sil.

2.2. Připravenost francouzských ozbrojených sil

Bojová příprava francouzských ozbrojených sil se zaměřuje na dosažení následujících schopností :

- pozemní vojsko má mít trvale k dispozici 20 000 vojáků schopných okamžitého nasazení na kterémkoli válčišti. Pro potřeby operací pod národním velením je stanoven požadavek na 1. 000 až 5. 000 vojáků, pro akci v rámci EU to má být 12. - 15. 000 vojáků a pro případ velké války by Francouzské ozbrojené síly měly být schopny nasadit v rámci vojsk NATO nejméně 50. 000 vojáků,
- vojenské námořnictvo se na prevenci - akci podílí jednou letadlovou lodí, uskupením námořní pěchoty o počtu 1 500 vojáků a útočnými ponorkami na jaderný pohon (SNA),
- vojenské letectvo má za úkol vyčlenit stovku bojových letounů a dostatečný počet dopravních letounů, aby bylo možné během tří dnů přepravit 1 500 vojáků na vzdálenost až 5. 000 km,
- národní četnictvo má mít trvale připraven kontingent 600 četníků pro případné nasazení jak v operacích na podporu míru, tak i při projekci ozbrojených sil.

Na počátku roku 2003 se francouzské ozbrojené síly připravovaly na to, aby splnily základní úkoly stanovené v doktrinálním dokumentu LPM 2003 - 2008. Pozemní vojsko počítalo s nasazením jedné až dvou brigád, vojenské námořnictvo plánovalo vyslat do Iráku letadlovou loď, letectvo udržovalo v pohotovosti dvě letky. Na plnění všech těchto úkolů byly francouzské ozbrojené síly připraveny.

Jako limitující činitel působily dvě skutečnosti. Tou první byly nedostatky v součinnosti s vojsky USA a Velké Británie - nízký stupeň sevcíčenosti s pozemními silami a letectvem USA a Velké Británie, rozdíly ve složení a bojové připravenosti speciálních sil a částečně i jazyková bariéra. Tyto nedostatky mohly ovlivnit míru a rozsah zapojení francouzské armády, v žádném případě ji však nemohly zcela diskvalifikovat. Nebyly natolik závažné, aby vyloučily alespoň takový podíl na operaci Irácká svoboda, jako tomu bylo v případě akce Trvalá svoboda.

Druhým limitujícím činitelem byla stanoviska nejvyšších politických činitelů. A právě ta nakonec sehrála rozhodující úlohu.

2. 3. Stanoviska nejvyšších politických činitelů

Během jednoho roku a půl roku od září 2001 do konce prvního čtvrtletí roku 2003 prošla francouzská stanoviska třemi základními etapami.

Vývoj od 11. 9. 2002 do konce ledna 2002

Začátkem první etapy byla oficiální návštěva francouzského prezidenta ministra zahraničí v USA ve dnech 18. - 19. 9. 2001. Několik dnů před ní vyšel v pařížském deníku Le Monde dnes již památný komentář nazvaný „Všichni jsme Američané“. A shodou náhod se prezident Jacques Chirac stal prvním zahraničním hostem amerického prezidenta po teroristických útocích. Vyjádřil spontánní solidaritu s americkým lidem, ale zároveň se již při tomto jednání projevil první francouzské výhrady vůči Bushově linii boje proti terorismu. Prezident Chirac spolu s tehdejším ministrem zahraničí Vedrinem žádali, aby se americká odpověď omezila jenom na Afghánistán a aby se nerozšiřovala na Sýrii a Irák, o kterých již dne 13. 9. 2001 hovořil Paul Wolfowitz. Navíc připomněli nezbytnost vyřešit palestínsko - izraelský konflikt.

Vývoj od února do konce 2002

Druhou etapu zahájily francouzské reakce na Bushův projev z 29. 1. 2002. Tehdejší ministr zahraničí Védrine označil „osu zla“ za „naivní a zjednodušující“ konstrukci. V té době již ve Francii převládal názor, který Dominique Moisi z pařížského Ústavu mezinárodních vztahů (IFRI), vyjádřil slovy, že v boji proti terorismu „Američané pojmají bezpečnost ve vojenském smyslu slova a bojují proti příznakům zla. Evropané zase trvají na tom, aby se k tomuto přístupu připojoval i politický rozměr, odmítají bojovat proti příznakům zla, aniž by se přitom usilovalo o postizení jeho kořenů“.

Na nesouhlasu s Bushovým pojetím boje proti „ose zla“ se nic zásadního nezměnilo ani po loňských parlamentních a prezidentských volbách. Ty jen dále upevnily postavení prezidenta Chiraka a jeho určující vliv nejen na vnitřní, ale i na zahraniční politiku. Francouzská diplomacie se v době od září do listopadu 2002 zaměřovala na prosazování mírového řešení iráckého problému. Získala jasnou podporu v říjnové debatě v Národním shromáždění - všechny parlamentní strany odmítly přístup americké administrativy, zejména pak její odhodlání uplatnit preemptivní strategii. Právce i levice položily naprosto stejný důraz na nezastupitelnost Rady bezpečnosti OSN, a to nejen v přístupu k Iráku, ale i k blízkovýchodnímu konfliktu. Navíc vyjádřily podporu zásadě dvou rezolucí, kterou poprvé vyhlásil prezident Chirac dne 9. 9. 2002.²⁸

Francouzští politikové kladli důraz na tři zásady kolektivní bezpečnosti. Podle zásady stability neměl případný zásah obsahovat rizika nových střetů a konfliktů v oblasti zásahu. Zásada spravedlnosti byla vysvětlována tak, že případné silové řešení nesmí vytvořit nové pocity křivdy, které nakonec vedou k revoltě, k nepokojům a k násilí. Zásada kolektivní odpovědnosti byla pojímána jako záruka nezbytné legitimity zásahu, při kterém se bude rozhodovat nejen o Iráku, ale také o nové podobě mezinárodních vztahů.

Francouzský prezident, premiér i ministr zahraničí vyjádřili jednoznačný souhlas s úsilím o odzbrojení Husajnova režimu, ale odmítali jeho svržení vojenskou cestou. Vynaložili velké úsilí k prosazení rezoluce RB OSN č. 1441 a trvali na tom, aby případné rozhodnutí použít sílu bylo schváleno na dalším jednání Rady bezpečnosti OSN na základě zprávy inspektorů. Usilovali o získání co největší podpory dalších států, zejména pak partnerů z EU. Ve snaze předejít tradičnímu podezření z antiamerikanismu zdůrazňovali, že Francie má stejné cíle jako USA a že se odlišuje pouze ve způsobu, jakým jich chce dosáhnout. Nejbližším spojencem se stala SRN. Prezident Chirac se shodl s kancléřem Schroderem, že Irák se musí zříci všech svých jaderných zbraní a že musí umožnit bezpodmínečný návrat inspektorů. Odmítli takovou rezoluci OSN, která by od počátku dávala možnost automatického použití ozbrojené síly.

První čtvrtletí roku 2003

Ještě na počátku ledna se zdálo, že Francie svoji účast na zásahu v Iráku nevylučuje. Dne 7. 1. prezident Chirac v projevu k zástupcům francouzské armády

²⁸ Podle ní by zvláštní rezoluce RB OSN Sadámovi Husajnovi uložila povinnost zpřístupnit všechny objekty, o které budou mít zájem inspektoři OSN. Pokud by Sadám neuposlechl, nebo by dělal průtahy, RB OSN by se šla znovu a jednala by o dalších, tvrdších opatřeních.

vyhlásil, že vojáci musí být připraveni na jakoukoliv možnost. Téhož dne odpoledne však při setkání se zástupci diplomatického sboru zopakoval stanovisko, že o případném nasazení síly musí rozhodnout RB OSN. Premiér Raffarin ve vystoupení před poslanci Národního shromáždění dne 14. 1. 2003 vyhlásil : „přejeme si, aby odzbrojení Iráku bylo dosaženo na úrovni práva a cestou práva“. Tím potvrdil zamítavé stanovisko Francie k záměru USA na vojenské svržení Saddámovy režimu.

Zlomovou událostí této etapy se stala francouzská iniciativa na jednání ministrů zahraničí zemí RB OSN o problematice terorismu. Ministr de Villepin, který schůzce předsedal, zval Collina Powella s tím, že se bude jednat o obecných problémech a úkolech boje proti terorismu. Na závěrečné tiskové konferenci dne 20. 1. však vyhlásil :“ nic dnes neopravňuje vojenský zásah“. Americký ministr zahraničí si takové jednání vysvětlil jako nekorektní postup, který navíc ztížil jeho pozici v rámci Bushovy administrativy.

Napětí mezi americkými a francouzskými politiky se potom dále stupňovalo v důsledku nátlaku na nestálé členy RB OSN, aby nehlasovali pro rezoluci, která by dala mandát k vojenskému zásahu dříve, než svou práci skončí zbrojní inspektoři OSN. Odmítavé stanovisko k uplatnění preemptivní strategie vůči Iráku se nezměnilo ani po zahájení akce Irácká svoboda. Ministr D. de Villepin ve svém vystoupení na londýnském IISS dne 27. 3. potvrdil nesouhlas své země se „zneužíváním práva na sebeobranu k tomu, aby se toto právo rozšiřovalo bez jakýchkoliv mezí a zábran“.

Francouzský posun od reaktivity ke kreativité

Francouzská stanoviska v r. 2003 vycházela z několika základních skutečností. Především Francie vůbec nepochybovala o zločinnosti tohoto režimu a nedělala si o něm žádné iluze. Zároveň s tím ale pochybovala o dvou základních důvodech vojenského řešení. Její nejvyšší činitelé chtěli vidět jasné důkazy o existenci arzenálu ZHN, které by opravňovaly tvrzení, že tento režim představoval skutečně naléhavou bezpečnostní hrozbu pro USA a pro jejich spojence. A stejně tak požadovali důkazy o přímých vazbách mezi Saddámem Husajnem a Usámou bin Ládinem. Jelikož nedostali na své otázky nedostali jasné odpovědi, neváhali veřejně zastávat názor, že nejúčinnější cestou ke svržení Saddámovy režimu není válka, ale naopak důsledně uplatňovaný systém mezinárodních inspekcí.

Nedílně s tím Francie v první polovině roku 2003 výrazně zesílila důraz na prioritu mezinárodního práva před vojenskou silou. Na samém počátku r. 2003 měla francouzská politika reaktivní ráz, neboť vyjadřovala především nesouhlas s vojenským řešením irácké krize. Po několika týdnech ale přišla výrazná změna. Francie svá stanoviska profilovala jako alternativu vojenského řešení iráckého problému. Díky tomuto přístupu se její politika stala viditelnější i na čitelnější. Z roviny reaktivní tak přešla do roviny kreativní, tedy do roviny konkrétního variantního řešení. Prezident Chirac již v lednu 2003 oprávněně hovořil o “vizi, kterou Francie nabízí”.²⁹

Základními pojmy francouzské varianty byly odmítání jednostranného použití síly v mezinárodních vztazích, důraz na respektování mezinárodního práva

²⁹ Chirac, Jacques : Discours aux ambassadeurs. Défense nationale, 10/2003, s. 16.

a na multipolární svět. Francouzská vláda vycházela z obavy, že vojenské řešení by mohlo mít velmi destabilizující dopad na celý Střední východ.³⁰

Krátkodobé dopady

Hodnota tohoto argumentu a s ním i celého francouzského variantního řešení se zdála být v základech otřesena rychlým průběhem a impozantním výsledkem operace Irácká svoboda. Vojenské řešení prosazené ministrem obrany USA se jevilo jako neuvěřitelně snadný triumf a jako nejúčinnější způsob svržení Saddámovy diktatury. Bylo výsledkem obrovské technologické převahy, pečlivě naplánovaného průběhu a mistrného soustředění sil ke zničujícím úderům.

V tu dobu také sílila kritika uvnitř samotné Francie. Prezident Chirac a ministr zahraničí de Villepin museli reagovat na diskusi, ve které se jim vytýkala řada chyb a neúspěchů. Tuto kritickou sebereflexi můžeme souhrnně charakterizovat tak, že výhrady nesměřovaly proti samotné podstatě postupu tandemu Chirac - de Villepin. Zaměřovaly se především na jejich taktické chyby a na neblahé důsledky roztržky s americkými politiky. Francie se podle nich dostala na jistou dobu do izolace, prudce zhoršila své vztahy s USA, zbavila se možnosti ovlivňovat rozhodování a jednání USA.

Dále se francouzské vládě vytýkala politická krátkozrakost a neschopnost předvídat dlouhodobé důsledky vlastního jednání, zejména pak ten, že americká administrativa a veřejnost budou na Francii nahlížet jako na svého nepřítele.³¹ Zaznívala i znepokojení, že Francie se kvůli zatvzelenosti prezidenta Chiraka a ministra de Villepina dostala trvale na okraj evropské diplomacie.³² Dominique Moisi z Francouzského ústavu mezinárodních vztahů (IFRI) francouzskou vládu kritizoval za to, že svými stanovisky nijak nepřispěla ani k posílení statutu země ve světě, ani k vytvoření evropské diplomacie. A dodal, že legitimitnost vojenského zásahu v Iráku narůstá každým dnem, který přináší důkazy o zločinnosti Saddámovy režimu.³³

Letní a podzimní měsíce roku 2003 a zejména pak vývoj v roce 2004 však stále varovněji potvrzují, že tam, kde je velká disymetrie, se okamžitě otevírá prostor pro asymetrii. Vytváří se nový prostor zejména pak pro gerilovou válku, ve které se nerespektují žádná pravidla, napadá se zálohy, nastražují se léčky, klamné cíle, pasti. Nová situace se vyznačuje tím, že "nepřítel se vypařil, válka se ztratila, ale současně s ní i mír."³⁴

Střednědobé dopady

Čím déle tato asymetrická válka, která se rozhořela po oficiálním ukončení operace, trvá, tím více pochybností se vznáší nad správností přímé odpovědi USA na nepřímou strategii globálního terorismu. Za takové situace se do jiného světa dostává i linie prezidenta a vlády Francouzské republiky.

Možné důsledky francouzské neúčasti

³⁰ Andréani Gilles : Une action honorable et efficace. Le Monde, 17. 6. 2003.

³¹ Munier Bruno : La politique étrangère de la France : entre irréalisme et pragmatisme ? Défense nationale, 7/ 2003, s. 77.

³² Tréan, Claire : Chirac - Villepin, un premier bilan de leur politique étrangère. Le Monde, 17. 6. 2003.

³³ Moisi, D. : Une diplomatie qui n' a pas accru notre prestige. Le Monde, 17. 6. 2003.

³⁴ Le Borgne, Claude : La guerre "postheroique". In. : Défense nationale, 7/ 2003, s. 19.

Francouzští politikové budou nadále podporovat mezinárodní úsilí zaměřené na politiku nešíření ZHN (politique de non - prolifération/ non - prolifération policy). Nelze však očekávat, že by se v nejbližší době vyjádřili ve prospěch aktivní protiproliferační politiky (counter - prolifération policy). Nepřistoupí na takové pojetí preempce, podle kterého lze nepřátelského proliferátora jednostranně, bez souhlasu RB OSN označit za naléhavou a bezprostřední hrozbu a na základě toho na něj udeřit ještě dříve, než dokončí budování svého potenciálu ZHN. Francie nadále nebude souhlasit s myšlenkou na „vnucování demokracie zvenčí“, a tím pádem bude přetrvávat její odstup od linie současné americké administrativy. Ta zase bude těžko zapomínat, že J. Chirac a D. de Villepin se neomezili jen na nesouhlas s její strategií, ale že navíc organizovali frontu mezinárodního odporu. Návrat k dřívějším vztahům bude velmi pomalý, překonávání vzájemného odcizení a nedůvěry bude velice obtížné.

Kritická sebereflexe v USA

Francouzská stanoviska se dnes dostávají do jiného světla také díky kritické sebereflexi, která probíhá v samotných USA. Vážné výhrady v ní vyjadřují jak příslušníci akademických kruhů, tak i politikové Demokratické strany. V rámci první skupiny zaujal především Ronald Asmus,³⁵ který zdůrazňuje, že v boji proti terorismu Západ potřebuje více než jen vojenská tažení. Bushově administrativě vytýká, že nedokázala své zájmy vyjádřit tak jasně, aby získala pevnější podporu evropských spojenců. Vyzývá ji, aby opustila tvrdou linii ministra obrany Donalda Rumsfelda zaměřenou na vytváření koalic ochotných a aby s Evropany jednala jako se skutečnými partnery.

Ještě kritičtější je bývalá ministryně zahraničí Madeleine Albright³⁶. Uvádí, že Bushova administrativa se namísto na alianci zaměřila na nápravu cestou preempce, triumfem síly nahradila tvrdou práci diplomatů a zásadně změnila vztahy se svými spojenci. Tím zkomplikovala činnost nejen sobě samotné, ale jiným zemím, rozdělila Evropu a nahrála těm extremistům, “kteří si nepřejí nic jiného, než aby se střet globalizací stal základním charakteristickým zápasem naší doby”.

Velmi vážné výhrady k postupu současné administrativy vyjádřil bývalý prezident.³⁷ Ten uznává, že USA jsou schopny samy vyhrát jakýkoliv vojenský konflikt, ale zároveň s tím zdůrazňuje, že nejsou schopny samy vybudovat mír. Hlavní chybu svého nástupce vidí v ideologickém přístupu, který vedl k chybám. Za jeho hlavní považuje především přezíravý přístup k OSN a k těm spojencům z NATO, kteří měli na Irák jiný názor.

Současná francouzská stanoviska

Prezident Chirac ve svém vystoupení na zasedání Evropské rady v Bruselu dne 25. 3. 2004 znovu připomněl zásadní stanovisko, na kterém se shoduje naprostá většina francouzských politiků: žádný důvod ani žádná záminka nemohou ospravedlnit terorismus a že proti této hrozbě je nutné bojovat. Zároveň s tím ale

³⁵ Asmus, Roland: Rebuilding Atlantic Alliance, Foreign Affairs. Volume 82 No.5 s.s 20 - 31.

³⁶ Albright, Madeleine: Bridges, Bombs or Bluster? Foreign Affairs September/ October 2003, s. 2. 19.

³⁷ Clinton, Bill: Defining the mission of the 21st Century. International Herald Tribune, 6.11.2003.

zdůraznil, že je nutné zabývat se nejen projevy a důsledky, ale především příčinami problémů současného světa.

Další zásada, na které se shodují téměř všichni francouzští politikové, zní, že tzv. preventivní vojenské akce typu Iráku by neměly probíhat bez jasného mandátu RB OSN. Od ní se pak odvíjejí další všeobecně sdílené názory. Bývalý levicový premiér Lionel Jospin ve svém projevu na Harvardské univerzitě v prosinci 2003 připomněl, že v případě jasného mandátu RB OSN se dá snadněji vyhrát nejenom válka, ale zejména pak mír po oficiálním ukončení bojů.³⁸ S tím také souvisí důraz na dodržování základních pravidel hry v mezinárodních vztazích, a to i v případech, kdy jsou tak říkajíc nepohodlná nebo by mohla zdržovat.

Třetím klíčovým stanoviskem, na kterém panuje naprostá shoda, je skepse vůči projektu tzv. Velkého Středního východu. V politických i akademických kruzích panuje shoda, že každá ze zemí celé této rozsáhlé oblasti (od Maghrebu na západě po Pákistán na východě a od Turecka na severu po Jemen na jihu) má své vlastní problémy a naléhavé úkoly a priority. Proto nelze tuto oblast reformovat jako celek, ale je nutno řešit nejnaléhavější problémy jednotlivých zemí nebo podoblastí.

Z akademické komunity můžeme připomenout např. Nicole Gnesotto, ředitelku pařížského Ústavu bezpečnostních studií EU. Ta za plánem Velkého Středního východu vidí „snahu uměle se vyhnout kořenům krizí, mezi nimiž je na prvním místě izraelsko – palestinský konflikt.“³⁹ A z politické komunity lze uvést autoritu nejvyšší, prezidenta Chiraka, který ve svém již vzpomínaném vystoupení v Bruselu zdůraznil, že je nutné vyřešit probíhající ozbrojené konflikty, zejména pak izraelsko – palestinský, protože právě ony vyvolávají a posilují pocity nespravedlnosti, křivdy a ponížení, které pak ve svém souhrnu vytvářejí živnou půdu pro extremismus a usnadňují nábor do teroristických organizací.

A konečně čtvrtým všeobecně sdíleným stanoviskem je přednost ekonomické a politické prevence před vojenskými zásahy. Francie přikládá velký význam zvyšování rozvojové pomoci, včetně pomoci uprchlíkům v nejhůře postižených oblastech. Hlavní pozornost Francie se přitom zaměřuje na země severní Afriky, kde se usiluje nejen o navyšování investic, ale také o otevírání vlastního trhu výrobkům z těchto zemí.⁴⁰ Právě to je jedna z účinných cest, jak předcházet prohlubování rozdílů a umocňování pocitů nespravedlnosti a křivdy, které potom tolik usnadňují nábor do teroristických organizací.

Inspirativní podněty

První inspiraci plynoucí z francouzského přístupu k irácké krizi můžeme spojovat s přístupem k terorismu jakožto nejnaléhavější bezpečnostní hrozbě současného světa. V boji proti této hrozbě se všechny evropské státy NATO bude často dostávat do pasivních situací, tedy do situací vytvořených zásadním rozhodnutím svého nejsilnějšího a nejlivnějšího spojence. V důsledku toho bude

³⁸ Jospin, Lionel : Etats – Unis et France : pour une amitié plus sereine. Le Monde 23. 3. 2004.

³⁹ Gnesotto, Nicole, In: One year on : lessons from Iraq. Cahillot Paper, N. 68, March 2004, s.54,

⁴⁰ Gigou, Elisabeth : Comment l' Europe peut agir ? Le Monde, 3.3. 2004.

jejich postup zákonitě často nikoli kreativní, ale především reaktivní. Evropské státy budou nuceny reagovat na strategická rozhodnutí administrativy USA a hledat své místo v procesu jejich uskutečňování.

S USA souvisí i druhá inspirace. Vyplývá z probíhající kritické sebereflexe, která nám potvrzuje, že v případě jednostranných rozhodnutí sílí riziko špatných kroků, které mohou vést až k sebenaplňujícím se proroctvím. V případě Iráku se sice podařilo svrhnout jednu z nejhorších diktatur světa, ale stinnou stránkou tohoto nesporného úspěchu je skutečnost, že až teprve po vojenském zásahu USA a jejich spojenců se v této zemi rozhořel boj mezinárodního terorismu proti všemu západnímu. Proto M. Albright oprávněně kritizuje, že „Americká okupace Bagdádu zkomplikovala úkol, kterého se musí zhostit umírnění v islámském světě i na celé planetě.“⁴¹ V této souvislosti je velmi důležité, jak se shodují bývala ministryně zahraničí USA s dnes již také bývalým ministrem zahraničí Francie⁴², který zdůraznil, že před několika měsíci v Iráku nebyl terorismus, ale dnes tam řídí ve velkém rozsahu a varuje, že když „nebudeme umět jednat s islámem, tak ho dovedeme k tomu, že se zmobilizuje proti nám“⁴³.

A třetí inspiraci můžeme vyvozovat z kritické sebereflexe, jež probíhá ve Francii. Ta nám velmi výmluvně ukazuje, že každý členský stát bude muset při hledání svého místa a své úlohy v konkrétních akcích boje proti globálnímu terorismu velmi obezřetně brát v úvahu všechna pro a proti. Povinností nejvyšších politických činitelů bude zvažovat nejen krátkodobé, ale i střednědobé dopady svých rozhodnutí činěných ve vztahu k rozhodnutím administrativy USA. Limity takového rozhodování výstižně vyjadřuje Laurent Fabius, když říká, že je třeba vyhýbat se dvěma krajnostem – konfrontaci a podřízenosti – a usilovat o určitou formu partnerství⁴⁴.

Při úvahách o strategických rozhodnutích USA nebude možné vyslovovat žádné apriorní soudy, ale bude možné hledat odpovědi na několik konkrétních otázek. Máme v přístupu k ní nekriticky přebírat pocity zasaženého státu, jenom proto, že se jedná o největší a nevlivnější stát současného světa? Máme se ztotožňovat s jeho přístupem a podporovat jeho rozhodnutí a opatření či se na nich dokonce aktivně podílet? Nebo bychom měli brát v úvahu i názory jiných zemí, které vycházejí z vlastních dlouhodobých zkušeností?

Vystoupení Kofiho Annana na zasedání Valného shromáždění OSN v září roku 2003 nám varovně napovídá, že ve hře je mnohem víc než jeden arabský stát a jeho surovinové bohatství. Ve hře je rovněž to, zda nejsilnější stát nebo státy světa „budou moci, jak říkají, prosazovat své právo a svoji povinnost preventivně používat sílu i na území jiných států.“ Každý stát by měl plně docenit, že i sám generální tajemník OSN vyjádřil velké znepokojení, že taková změna by mohla vytvořit precedens pro jednostranné používání síly bez právního základu.⁴⁵

⁴¹ Albright, Madeleine: Bridges, Bombs or Bluster? Foreign Affairs September/ October 2003, s. 6.

⁴² Po volbách v březnu letošního roku se Dominique de Villepin stal ministrem vnitra, zatímco do funkce ministra zahraničí byl povolán eurokomisař Michel Barnier.

⁴³ Le débat sur L'Amérique. Le Monde, 23. 10. 2003, s. 20. – 21.

⁴⁴ Le débat sur L'Amérique. Le Monde, 23. 10. 2003, s. 20. – 21.

⁴⁵ Annan, Kofi : Faire face à toutes les menaces. Le Monde, 24. 9. 2003.

Závěrem

Francouzská stanoviska tedy znovu potvrdila, že rozhodování každého státu, zvláště pak tzv. malých států, vždy bude hledáním kompromisů. Vždy bude nutno pečlivě zvažovat a vyvažovat několik klíčových faktorů. Především jde o to, jaké jsou zásady a hodnoty, k nimž se hlásíme. Dále bude třeba zvažovat, jakým hrozbám je vystaveno společenství hodnot, s kterými jsme spojili naši bezpečnost a jakým hrozbám čelí konkrétně naše země a jak naléhavé tyto hrozby jsou. Důležitým faktorem jsou a nadále budou konkrétní zájmy těch, na jejichž bezpečnostních zárukách zakládáme svoji bezpečnost.

Diskuse probíhající v USA nám napovídá, že není nutné, abychom vždy bezvýhradně souhlasili s názory a rozhodnutími administrativy, která právě vládne v zemi hegemonu bezpečnostního společenství, s nímž jsme spojili své dlouhodobé zájmy. Proto bychom neměli zapomínat ani na to, jaké jsou naše střednědobé a dlouhodobé zájmy a jaká rizika budeme podstupovat v případě jednotlivých rozhodnutí.

Resumé

Ve Francii panuje všeobecná shoda, že terorismus se vyznačuje především uplatňováním nepřímé strategie, a proto nelze přeceňovat okamžitou a přímou odpověď na jeho akce. Od toho se odvíjela odmítavá stanoviska k vojenské invazi do Iráku. Francouzská zkušenost ukázala, že tváří v tvář zásadním rozhodnutím USA může každý jejich spojenec usilovat o určitou formu partnerství a vyhýbat se dvěma krajnostem – konfrontací a podřízeností.

Summary

In France, it is a large consensus that the basic characteristic of terrorism is its indirect strategy and that it is not good to over-evaluate the direct response to its actions. It was the basic principle of France's refusal to the military invasion in Iraq. The French experience demonstrated that every member of the NATO can try to find a certain form of partnerships and to avoid two extremes – confrontation and servility.

Kontakt

PhDr. Jan Eichler, CSc.
Ústav mezinárodních vztahů,
Nerudova 3,
118 50 Praha 1 – Malá Strana
Česká republika
eichler@iir.cz

MACEDÓNSKA OTÁZKA

PhDr. Peter Greguš, CSc.

Macedónsko je území na juhu Balkánskeho polostrova, ktoré nebolo nikdy jednoznačne geograficky vymedzené.¹ V ranom stredoveku bolo síce územie Macedónska súčasťou srbského a bulharského štátu, no nebolo presnejšie vymedzené. Keď sa osmanskí Turci zmocnili Balkánu, svoje državy označovali slovom „Rumélia“, podľa Byzantskej ríše.

Pojem Macedónsko sa znova začal používať až v 19. storočí, keď sa u Srbov a Bulharov začal proces národného obrodovania. Od tohto obdobia sa toto územie začalo vymedzovať na juhu Egejským morom, na severe pohorím Šar planina, na západe Dinárskym pohorím a na východe Rodopským pohorím.² Rozlohu tohto územia nemožno presne určiť, kolísala medzi 68 451 km² až 76 740 km², no pokiaľ bolo pod nadvládou Tureckej ríše, netvorilo žiadnu územnú jednotku, zahŕňalo solunský a bitolský vilájet (turecká územná jednotka zodpovedajúca provincii) a časť kosovského sandžaku (okresu).³

Na začiatku 20. storočia sa o toto územie viedli dve vojny. V prvej sa nové balkánske štáty snažili z tohto územia vyhnúť Turkov, v druhej bojovali o čo najväčší kus tohto teritória medzi sebou. Nakoniec bolo Macedónsko rozdelené v roku 1913 medzi Grécko (získalo 34 411 km²), Srbsko (26 440 km²), Bulharsko (6798 km²) a Albánsko (802 km²). Toto rozdelenie ostalo v zásade už trvalé do konca 20. storočia (po Prvej svetovej vojne došlo iba k nepatrným korektúram v neprospech Bulharska).

Časť Macedónska, ktorá sa stala súčasťou Grécka sa nazýva provincia Macedónsko-Trácko. V bulharskom Macedónsku sa tento názov používa neoficiálne, hoci bežne. Do roku 1944 Srbi svoju časť Macedónska nazývali „južným Srbskom“ (do tohto teritória tiež zahŕňali aj Kosovo). Po Druhej svetovej vojne sa táto časť Macedónska stala zväzovou republikou v rámci juhoslovanskej federácie. Keď sa táto časť bývalej Juhoslávie stala samostatným štátom, Grécko protestovalo, aby sa mohol nazývať „Macedónska republika“ a do OSN bol prijatý pod názvom Bývalá juhoslovanská republika Macedónsko (Former Yugoslav Republic of Macedonia - FYROM).

Formovanie moderného macedónskeho národa

V rámci komplikovaných etnických pomerov v Európe vyvstal jeden zaujímavý problém. Okrem národnostných menšín, ktoré síce žijú mimo hraníc „materského“ štátu, no cítia zväzky s tamojším národom, existujú etniká, kde nie je jasné, či sú samostatným národom alebo národnosťou alebo menšinou patriacou k inému národu. Na severe Európy je to prípad Fínov a Karellov, ktorí žijú na území Ruska. Podobne je to v prípade Rumunov a Moldavčanov.⁴ Možno, že v tomto prípade za analógiu sa dá považovať aj vzťah Slovákov a Čechov.

V roku 1878 bola v predmestí Istanbulu, ktoré bolo vo svete známe pod názvom San Stefano podpísaná predbežná mierová zmluva medzi Ruskom

a Tureckom. Osmanská ríša mal uznať nezávislosť Rumunska, Srbska a Čiernej Hory. Pod ruskú zvrchovanosť sa dostala časť Besarábie (Moldavska) ďalšie územia. Najspornejší momentom tejto zmluvy sa však vymedzenie hraníc Bulharského kniežatstva. Jeho súčasťou sa malo stať celé Macedónsko s výnimkou prístavu Solún a polostrova Chalkidiki.

Samotní Bulhari prijali túto mierovú zmluvu s nadšením. Lenže je otázne, nakoľko bol text tejto zmluvy iba propagandistickým ruským ťahom, keďže bolo zrejme, že vtedajšie veľmoci nepripustia vznik Veľkého Bulharska, ktoré by bolo pod ruským protektorátom, pretože by tak Rusko dostalo fakticky prístup do Egejského a teda aj do Stredozemného mora.

V júli 1878 bol do Berlína zvolaný kongres veľmocí, ktorému predsedal nemecký kancelár Bismarck. Územie Bulharska bolo podstatne zredukované. Samostatným ostalo iba severné Bulharsko, jeho južná časť pod názvom Východná Rumélia sa stala autonómnym územím Tureckej ríše. Pri rozdelení Bulharska sa argumentovalo s pochybnými štatistickými údajmi, podľa ktorých na tomto území nežila bulharská väčšina a tamojší Gréci a Turci si neželali byť bulharskými občanmi. Súčasťou Osmanskej ríše ostalo aj územie Macedónska.

Na územie Macedónska, ktoré Berlínsky kongres vrátil Turecku si robili nároky nielen Bulharsko a Grécko, ale aj Srbsko. Podľa vtedajších uznávaných geopolitických zásad štát, ktorý nemal prístup k moru, bol životaneschopný. Preto sa Srbsko usilovalo získať prístup k moru, predovšetkým k Jadranskému moru⁵, ale po Berlínskom kongrese sa srbská vláda domnievala, že možno získa prístup k Egejskému moru cez Macedónsko.

Väčšinu obyvateľstva Macedónska tvorili nepochybne Slovania. Tamojší Slovania boli pravoslávneho vyznania.⁶ Pri spôsobe akým sa v tomto období uskutočňovalo sčítanie ľudu, jednoznačne sa dalo zistiť iba náboženské vyznanie obyvateľstva. Zo strany Bulharska i Srbska padali tvrdenia, že tamojší obyvatelia sú buď Bulhari alebo Srbi. Filológia však slúžila politike. Nepochybné však je, že Slovania v Macedónsku hovorili viacerými nárečiami, ktoré tvorili plynulý prechod medzi bulharským a srbským jazykom. Školstvo v Macedónsku bolo cirkevné a išlo o to, či školy spadali pod grécky či srbský patriarchát alebo bulharský exarchát.

Ak by sme mali nejakým spôsobom vyjadriť vývoj národného povedomia, prechádza troma etapami. Prvou je záujem učencov, ktorí konštatujú, že na istom území žije svojbytné etnikum. V druhej etape vznikajú spolky, ktoré sa síce snažia o šírenie národného povedomia, ale ešte nemajú dostatočný vplyv. Až v tretej etape vzniká národné hnutie, ktoré sa stáva politickou silou a bojuje za národné práva.

V druhej polovici 19. storočia vzniká tzv. makedonizmus, názor, že slovanské obyvateľstvo, ktoré žije v Macedónsku nepatrí ani k srbskému, ani k bulharskému národu, ale že je svojbytným národom. Tento názor sa najprv zjavoval u zahraničných učencov a neskôr medzi predstaviteľmi macedónskych emigrantov. Jan Rychlík a Miroslav Kouba uvádzajú, že dostával tichú podporu zo strany srbských oficiálnych kruhov, aby macedónske obyvateľstvo bolo odpútané od bulharského vplyvu a neskôr posrbčené.⁷

Turecko nedodržalo podmienku uloženú Berlínskym kongresom, aby Macedónsku poskytlo autonómiu. Oproti tureckej nadvláde vzniká odpor, ktorý prerástol do niekoľkých povstaní. Krutosti tureckej vlády pri potláčaní týchto povstaní viedli nakoniec k tomu, že balkánske štáty nakoniec viedli proti Turecku

vojnu, ktorá sa síce v roku 1912 skončila víťazstvom nad Tureckom, ale toto víťazstvo viedlo k vojne medzi bývalými spojencami, ktorá s končila definitívnym rozdelením Macedónska.

Medzi svetovými vojnami

1. decembra 1918 bolo v Belehrade vyhlásené Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov, ktoré bolo neskôr premenované na Juhosláviu. Hoci teoreticky mal tento štát zjednocovať južných Slovanov, v skutočnosti to bolo akési veľké Srbsko, centralizovaný štát s jedinou vládou a parlamentom.

Ešte 22. novembra 1918 sa v Sofii uskutočnil zjazd macedónskych emigrantov, ktorý od víťazných mocností požadoval vytvorenie jednotného Macedónska, ktoré by sa zjednotilo s Bulharskom. Zároveň sa obnovila macedónska revolučná organizácia VMRO, ktorá chcela spomenutý cieľ dosiahnuť násilím. Na územie Juhoslávie i grécka začali prenikať ozbrojené oddiely. VMRO rátala s tichou podporou bulharskej vlády, čo nebolo jednoduché, pretože to komplikovalo bulharsko-juhoslovanské vzťahy a vláda v Sofii často musela proti VMRO zasahovať.

Kým na konci 19. na začiatku 20. storočia bol makedonizmus teóriou s malým vplyvom, v 20. rokoch sa začala situácia meniť. Miestne obyvateľstvo si začalo uvedomovať svoju odlišnosť nielen od Srbov a Grékov, ale aj Bulharov. Srbské úrady hoci hlásateľov makedonizmu neprenasledovali, ani ho nepodporovali. Macedóncov považovali za Srbov a nechceli mať v ďalšej časti krajiny podobný problém, aký existoval s Chorvátmi.

Macedónsko za Druhej svetovej vojny

Druhá svetová vojna mala pre Macedónsko podobne kľúčový význam ako balkánske vojny. Nacistickému Nemecku sa v roku 1941 podarilo Juhosláviu pomerne rýchlo poraziť. Toto „bleskové víťazstvo, ako sa neskôr ukázalo, bolo zdanlivé. Proti nacistom začalo bojovať rozsiahle partizánske hnutie.⁸

Územie Macedónska sa dostalo pod správu Bulharska. Miestne obyvateľstvo najprv považovalo bulharské vojská za osloboditeľov spod srbskej nadvlády. Lenže čoskoro sa priaznivý postoj miestneho obyvateľstva začal meniť. Macedónsko sa stalo územím, ktoré bolo ovládané zo Sofie a miestne obyvateľstvo malo oprávnený dojem, že nemôže žiadnym spôsobom vplývať na osudy svojej krajiny. Bulhari nielenže nevyhlásili doplňovacie voľby do bulharského parlamentu, ale aj zrušili miestnu samosprávu. Úradníci domáceho pôvodu boli odstraňovaní zo svojich postov buď na základe obvinenia, že kolaborovali s juhoslovanským režimom alebo neovládli spisovný bulharský jazyk.

Zhoršil sa aj hospodárska situácia obyvateľstva. Juhoslovanský dinár bol vymieňaný za bulharské leva vo veľmi nevýhodnom kurze, čo obyvateľov napríklad pripravilo o značnú časť úspor. Okrem bulharskej okupačnej armády muselo vydržiavať aj nemecké vojská. Nepriaznivo sa tiež prialo zavedenie prídelového systému.

Budúce osudy Macedónska tiež predurčilo Titovo rozhodnutie, že macedónskych komunistov bude riadiť Komunistická strana Juhoslávie. Na území Macedónska sa začali budovať partizánske oddiely. Hoci ich činnosť do roku 1943 nebola rozsiahla, potom začala narastať.⁹

Postavenie Macedónska vo federatívnej Juhoslávii

Po Druhej svetovej vojne sa Macedónsko stalo zväzovou republikou v Federatívnej ľudovej republike Juhoslávie. Treba si však uvedomiť dve okolnosti. Jednak, celá Juhoslávia mala 255 804 km², kým Macedónsko iba 25 713 km², čo je okolo 10 % územia. Kým počet obyvateľov Juhoslávie bol vyše 18 miliónov, v Macedónii žilo iba okolo poldruha milióna obyvateľov, čo je okolo 8 %. Zároveň Macedónsko patrilo (spolu s Kosovom) medzi ekonomicky najmenej rozvinuté oblasti Juhoslávie. Hoci Macedónsko v rámci Juhoslávie zaznamenalo pozoruhodný hospodársky rozvoj, nemohlo sa nikdy vyrovnáť napríklad Chorvátsku, o Slovinsku nehovoriac.

Napriek týmto negatívam v Macedónsku vymizlo akési probulharské povedomie. Režim Todora Živkova nemohol v podstate nič ponúknuť Bulharom¹⁰, o Macedóncoch nehovoriac. Nízka životná úroveň v macedónsku sa mohla zlepšovať tak, že Titov režim dovoľoval juhoslovanským občanom cestovať za prácou do západoeurópskych krajín. Kurz juhoslovanského dináru bol taký, že zo zarobených peňazí na Západe mohli nielen živiť svoju rodinu, ale z usparených peňazí aj doma podnikáť. V Juhoslávii totiž nebolo tak silne obmedzené drobné podnikanie a aj duchovné ovzdušie bolo voľnejšie.

Napriek tomu panovali v Bulharsku ilúzie, že sa napokon podarí Macedónsko pripojiť. Časť týchto predpokladov bola správna. V Juhoslávii tleli mnohé rozpory, ktoré hrozili výbuchom a jednota krajiny bola až príliš závislá na charismatickej osobnosti Josipa Broza-Tita.

Macedónska samostatnosť

Rozchod Macedónska s Juhosláviou sa, na rozdiel od Slovinska, Chorvátska a Bosny, uskutočnil pokojne. Pre Miloševića, ktorý už musel viesť vojnu v Chorvátsku a Bosne, by otvorenie nového frontu nič dobrého neprinieslo. Táto politika sa mu vyplatila. Macedónsko zachovávalo v juhoslovanskej vojne neutralitu.

Juhoslovanská armáda pri odchode z Macedónska dokonca smela odvieť z krajiny všetku výzbroj, čo znamenalo pre Srbsko značnú výhodu. Macedónska vláda síce akceptovala sankcie OSN, no zároveň tvrdila, že hornaté macedónske hranice sa nedajú ustrážiť, takže veľa tovarov, na ktoré sa vzťahovalo embargo sa na územie, kde prebiehala vojna, dostávalo práve cez Macedónsko.

Hoci sa Macedónsko vyhlo vojne, narazilo na problémy iného druhu. Jednak išlo o medzinárodné uznanie. Došlo tu k istému prekvapeniu. Uznaniu samostatného Macedónska nekládlo prekážky Bulharsko, ale Grécko. Po Druhej svetovej vojne v Grécku prebiehala krutá občianska vojna. Jedným z jej dôsledkov bolo, že v gréckej časti Macedónska prestala existovať slovanská menšina. Hoci sa účastníci občianskej vojny mohli vrátiť z emigrácie domov, týkalo sa to len tých, čo sa hlásili u gréckej národnosti, macedónski účastníci sa usadili v Juhoslávii. Hoci sa

v Grécku v roku 1974 obnovila demokracia, tamojšie vlády neuznali existenciu ani macedónskeho národa, ani zvyšku macedónskej menšiny na svojom území.

Prelomiť medzinárodnú izoláciu Macedónska sa podarilo vďaka pomoci Bulharska. Bulharsko síce uznalo Macedónsko ako štát, no naďalej odmietalo uznať existenciu macedónskeho národa a jazyka. Napriek tomu Bulharsko v uznaní Macedónska nasledovali ďalšie štáty.

Hoci sa Macedónsko vyhlo vojne v bývalej Juhoslávii, zasiahol ho konflikt v Kosove. Aj na území Macedónska začali prebiehať boje s oddielmi, ktoré tvorili príslušníci albánskej menšiny. Nakoniec bolo uzatvorené prímerie a namiesto studenej vojny bude v tejto krajine „studený mier“.

Napriek všetkým problémom macedónsky národ si uvedomuje svoju národnú existenciu a chce ju mať zavŕšenú v podobe štátnosti. Niektorým bulharským kruhom už neostane nič iné, než sa s tým zmieriť. Je totiž isté, že Macedónci nebudú chcieť žiť v spoločnom štáte s Bulharmi, v pamäti i stále ostávajú negatívne skúsenosti z obdobia Druhej svetovej vojny. Aj pre Macedónsko je tu jediná reálna perspektíva jeho politickej budúcnosti – stať sa členom Európskej únie.

Poznámky a odkazy

1 V čase antiky išlo najprv o územie okolo posvätnéj hory starých Grékov – Olympu. Neskôr bolo toto územie spájané s rozvojom starovekého macedónskeho štátu. Antickí Macedónci patrili k tráckym kmeňom, ktorých jazyk sa postupne čoraz viac prijímal prvky starovekej gréčtiny. Netreba pripomínať, akú úlohu zohralo neskôr Macedónsko v dejinách Stredomori a Blízkeho Východu.

2 V antike takto územie Macedónska vymedzovala geograf Ptolemaios.

3 Porov. Rychlák J., Kouba, M., Dějiny Makedonie, Praha 2003, s.6

4 Moldavsko sa ešte v 19. storočí stalo súčasťou cárskoho Ruska zo zrejmeho dôvodu, je bezprostredným susedom ústia Dunaja. Po Prvej svetovej vojne bolo až do roku 1940 súčasťou Rumunska. ZSSR si toto územie nárokoval s odôvodnením, že Moldavčania sú iným národom než Rumuni. Po rozpade ZSSR vznikla samostatná Moldavská republika. Najprv sa zdalo, že majú prevahu prívrženci zjednotenia s Rumunskom, no v súčasnosti sa zdá, že Moldavčania sa predsa len považujú za samostatný národ. Podľa niektorých informácií má v tomto smere rozhodujúci vplyv tamojšia silná ruská menšina.

5 Snaha o prístup k Jadranskému moru tvorí jednu z príčin sporu medzi Srbskom a Albánskom. Okrem územia Kosova, kde sa Srbsko odvolávalo na historické nároky, pripojenie severného Albánska malo umožniť prístup k moru.

6 Slovanskí vierozvestovia sv.Cyril a sv.Metod pochádzali zo Solúna. Hoci jazyk, ktorý použili pri preklade Biblie a iných náboženských textov, bol v dobe ich pôsobenia zrozumiteľný všetkým Slovanom, bol to jazyk slovanského obyvateľstva Macedónie. V tomto zmysle sa náboženská príslušnosť spájala s národnou.

7 Rychlák, J., Kouba, M., c.d., s.112

- 8 Najsilnejšou zložkou protinacistických síl v Juhoslávii boli partizáni od vedením komunistickej strany. Prívrženci juhoslovanského kráľa, tzv. „četnici“, nezriedka sa dostávali do konfliktu s Titovými partizánmi.
- 9 Svoju úlohu tiež zohrala okolnosť, že ešte v roku 1934 Komunistická internacionála uznala existenciu svojbytného macedónskeho národa, pre ktorý požadovala právo na sebaurčenie. Už nami spomenuté ozbrojené zrážky medzi četníkmi a Titovým partizánmi boli silným argumentom, že ak vyhrajú komunisti, nebude obnovený starý centralistický veľkosrbský model Juhoslávie, ale že bude prebudovaná na federatívnom princípe. Zároveň sa uvažovalo o možnosti, že by na federatívnom princípe bol zjednotený celý Balkán.
- 10 Živkovov režim chcel hospodárske problémy v krajine riešiť návrhom, aby sa Bulharsko stalo zväzovou republikou Sovietskeho zväzu. V onej dobe však išlo o šíalený utopizmus, ktorý bol neprijateľný aj pre Kremľ. Anexia územia satelitného štátu by v komplikovanom období studenej vojny ešte viac zhoršila medzinárodnú situáciu a ZSSR by nijak neprosperovala.

Resumé

Cesta uznania Macedóncov za národ bola veľmi komplikovaná. Ešte v 19. storočí boli vyhlasovaní za Srbov alebo Bulharov. Národné uvedomenie Macedóncov sa začalo formovať až v 20. storočí. Kľúčovú úlohu zohrala bulharská okupácia časti Macedónska až počas Druhej svetovej vojny, keď si Macedónci uvedomili svoju národnú identitu. Po vojne boli v Titovej Juhoslávii Macedónci uznaní za národ a v rámci federácie vznikla Macedónska republika. Bulharsko neoficiálne trvalo na názore, že Macedónci sú vlastne Bulhari a ich štátnosť uznalo až po rozpade Juhoslávie.

Summary

The way of Macedonian national acknowledgement was very complicated. Since 19-th century Macedonians were declared as Serbian or Bulgarians. The beginning of Macedonian national acknowledgement we may advance to 20-th century. Own identity Macedonians sensitized in time of Bulgarian occupation during the Second world war. After war in Tito's Yugoslavia was created Macedonian republic as a part of federation. Bulgaria has a unofficial opinion that Macedonians are in point of fact Bulgarians and Macedonians state Bulgaria accredited only after disintegration of Yugoslavia.

Použitá literatúra

1. Balkánské socialistické štáty medzi dvoma vojkami, zv.2, Jugoslávie-Rumunsko, Praha 1970

2. DIMITROV, Jiří: Projevy a statě, Praha 1951
3. DOROVSKÝ Ivan: Makedonie. Zrození nebo obrození národa? Boskovice 1995
4. CHROPOVSKÝ Bohuslav: Slované. Historický, politický a kulturní vývoj a význam, Praha 1985
5. JIREČEK, Konstatín: Dějiny národa bulharského. Praha 1876
6. PELIKÁN, Jan: Jugoslávie a východní blok 1953-1958, Praha 2001
7. RYCHLÍK, Jan: Dějiny Bulharska, Praha 2002
8. RYCHLÍK, Jan a KOUBA Miroslav: Dějiny Makedonie, Praha 2003
9. ŠESTÁK Miroslav, TEJCHMAN Miroslav a kol.: Dějiny jihoslovanských zemí, Praha 1998
10. TEJCHMAN Miroslav: Balkánský fašismus. Praha 1989

Kontakt

PhDr. Peter Greguš, CSc.
Katedra humanitných vied
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
gregus@euba.sk

V Maďarsku sa od roku 1990 vystriedali v pravidelnom štvorročnom cykle štyri vlády, z ktorých dve boli konzervatívne (Maďarské demokratické fórum s koalíčnými partnermi 1990-1994, FIDESZ s koalíčnými partnermi 1998-2002) a dve socialisticko-liberálne (koalícia Maďarskej socialistickej strany a Zväzu slobodných demokratov 1994-1998, 2002-). Pre zahraničnopolitické programy všetkých štyroch kabinetov boli zjednocujúcim prvkom tri strategické ciele (tzv. triáda) maďarskej zahraničnej politiky: 1. Integrácia do euro-atlantických štruktúr, 2. Regionálna a susedská spolupráca, 3. Starostlivosť o maďarské menšiny v zahraničí. Táto skutočnosť svedčí v prospech existencie dlhodobého konsenzu v danom odvetví politiky. Základy takéhoto ponímania cieľov zahraničnej politiky vznikali ešte pred zmenou ekonomických a politických pomerov v Maďarsku. Jeho prvky sa čoraz zreteľnejšie objavovali v pôsobení maďarskej diplomacie už v druhej polovici osemdesiatych rokov minulého storočia. V postupne sa meniacich medzinárodných podmienkach sa Maďarsko stále viac usilovalo o osamostatnenie svojej zahraničnej politiky, o postupné vyslobodenie sa z blokovej disciplíny a tesného „objatia“ Sovietskeho zväzu. Súčasťou tohto procesu boli také kroky vtedajšej maďarskej diplomacie ako uzavretie dohody s Európskymi spoločenstvami, nadviazanie diplomatických stykov s Izraelom a Južnou Kóreou a nakoniec aj otvorenie maďarsko-rakúskej hranice. Tieto okolnosti prispeli v konečnom dôsledku k tomu, že v maďarskej zahraničnej politike nedošlo po zmene politického systému k takým radikálnym zmenám ako v ostatných krajinách bývalého sovietskeho bloku. Možnosti maďarskej diplomacie pred rokom 1989 však boli v konečnom dôsledku obmedzené realitou bipolárneho sveta. Podľa známeho maďarského analytika medzinárodných vzťahov (v súčasnosti poradcu predsedu vlády MR) Andrása Balogha odvážne iniciatívy vlády reformných komunistov Miklósa Németha naznačovali možný a želateľný smer maďarskej zahraničnej politiky, avšak v podmienkach dominancie sovietskej moci „nemohli konštituovať koherentnú zahraničnú politiku nezávislého a demokratického národa“⁴⁶. Podmienky na vytvorenie ucelenej zahraničnopolitickej doktríny vznikli až po završení politických zmien v Maďarsku. Vláda J. Antalla, ktorá vzišla z prvých demokratických volieb, sa netajila tým, existuje obsahová kontinuita so zahraničnou politikou predchádzajúcej vlády. Jej minister zahraničných vecí G. Jeszenszky zároveň zdôrazňoval, že nový kabinet bude uskutočňovať začaté zmeny „dôveryhodnejšie“ a „dôslednejšie“.⁴⁷

Blížší pohľad na maďarskú zahraničnú politiku tak ako bola realizovaná striedajúcimi sa vládami ukazuje, že za posledných štrnásť rokov sa v nej vykryštalizovali dva prístupy konzervatívny, reprezentovaný v rokoch 1990-1994 Maďarským demokratickým fórom (MDF) a po roku 1994 FIDESZ (ktorý sa

⁴⁶ András Balogh. Hungarian national and european identity. In: National and European Identities in EU Enlargement. Institute of International Relations, Prague 2001, p. 71-72

⁴⁷ Jeszenszky Géza. Két piller közötti híd. Népszabadság, 1990. Május 31.

pôvodne hlásil k liberalizmu), a socialisticko-liberálny, realizovaný Maďarskou socialistickou stranou (MSZP) a Zväzom slobodných demokratov SZDSZ). Je nesporné, že vo všeobecnej rovine zhoda existuje o troch prioritách. V niektorých otázkach sa dá hovoriť iba o odlišnostiach v akcentoch, ale nie vo vnútornom obsahu, v iných témach existujú príkre rozdiely v prístupoch. V sú oblasti, kde hodnotové rozdiely resp. systém motivácií nebránia dosahovaniu zhody, v iných naopak podmieňujú rozpory. Rozhodne však existuje viditeľný rozdiel v chápaní vzájomnej prepojenosti jednotlivých priorit. Tak vláda J. Antalla, ako aj kabinet V. Orbána kládli podstatne väčší dôraz na národný (v etnickom zmysle) aspekt politiky. Diferencovali štátny a národný záujem, pričom posledný je v ich ponímaní obsahovo širší, prekračujúci rámec maďarského štátu a zahrnujúci problematiku maďarských menšín a ich väzbu na tzv. materský národ. Priorizácia tejto otázky viedla v nie jednom prípade ku kolíziám s integračnými cieľmi a mala aj negatívne dopady na vzťahy so susedmi. Socialisticko-liberálny prístup sa usiloval resp. usiluje o presadzovanie požiadaviek menšín takpovediac funkcionálne, vo väzbe na integračné ciele a styky s okolitými krajinami. Rozdiely existujú aj v štýle „robenia“ zahraničnej politiky. Kým oba konzervatívne kabinety sa snažili o dôraznejšie a niekedy i jednostranné presadzovanie svojich cieľov, zatiaľ ich vnútropolitický konkurenti prejavovali väčšiu ochotu ku kompromisom a ich prístup k riešeniu otázok bol pragmatickejší. Uvedené rozdiely však nevyplývajú ani tak z charakteru ideologických smerov, ku ktorým sa politické subjekty hlásia ako v rozhodujúcej miere z tých maďarských politických tradícií, na ktoré tieto tri prúdy nadväzujú (podrobná analýza tejto otázky by si vyžadovala osobitnú štúdiu).

Súčasná maďarská vláda vo svojom programovom vyhlásení vyjadrila zámer uskutočňovať zahraničnú politiku „na základe širokej národnej zhody“⁴⁸, dnes je však zrejmé, a aj skúsenosti z obdobia, ktoré uplynuli od posledných parlamentných volieb to dokazujú, že všeobecnú zhodu medzi hlavnými politickými ale i nepolitickými aktérmi o riešení úloh maďarskej zahraničnej politiky je sotva možné dosiahnuť. V mnohom pretrvávajú tie odlišné hodnotenia a prístupy, ktoré existovali už v deväťdesiatych rokoch, t.j. predovšetkým v otázkach menšinovej politiky a radenia jednotlivých priorit, ale na druhej strane existuje zásadná zhoda v otázkach euroatlantickej integrácie. Pravda, riešenie niektorých nových resp. čiastkových otázok aj v tejto oblasti naráža na komplikácie, ktoré vyplývajú v značnej miere z vnútro politickej konfrontácie. V mnohých prípadoch sa potom aktéri snažia získať aj v zahraničnopolitických otázkach „vnútro politické body“, namiesto dosiahnutia kompromisu sa snažia blokovať rozhodovací proces aj tam, kde rozdiely nie sú principiálne. O intenzite vnútro politickej boja v súčasnom Maďarsku svedčí i skutočnosť, že opozícia nastoľuje niektoré otázky vnútorného života krajiny na pôde medzinárodných inštitúcií, čo doteraz nepatrilo medzi obvyklé javy. Vplyv vyostrených vnútro politickej pomerov na maďarskú zahraničnú politiku je reflektovaný aj v zahraničí. Napríklad Janusz Bugajski z washingtonského Centra strategických medzinárodných štúdií sa vyjadril v tom zmysle, že spory na maďarskej politickej scéne už prekračuje hranice politickej súťaže a vzájomná nenávisť už podrýva národné záujmy. Navrhol preto

⁴⁸ Cselekedni mmost és mindenkiért. VIII fejezet, Kul és biztonság politika.
<http://www.medgyessy.hu/index.php?p=kp8>

usporiadanie okrúhleho stola maďarských politických strán i teoretických pracovísk, na ktorom by sa dosiahla dohoda o nových úlohách maďarskej zahraničnej politiky⁴⁹. Je otvorenou otázkou, či by takéto fórum dokázalo prekonať existujúce rozdiely v prístupoch k zahraničnej politike tam, kde sú už dlhodobo zakorenené a odstrániť konfrontáciu vyplývajúcu z vnútro politickej situácie, ale v nemenšej miere aj z politického štýlu a osobnostných charakteristík niektorých politických lídrov.

Pokúsime sa charakterizovať jednotlivé maďarské zahraničnopolitické priority tak z hľadiska existencie zhody, ako i rozdielov medzi hlavnými politickými subjektami.

V otázke euroatlantickej integrácii vládne od roku 1990 zhoda všetkých relevantných politických síl v Maďarsku. K splneniu cieľa, ktorým bolo prijatie Maďarska do Európskej únie a NATO prispeli všetky vlády, ktoré boli pri moci od zmeny spoločensko-politického systému. Tak v prípade únie, ako aj Severoatlantickej aliancie prišlo k zaujímavej situácii, keď proces vstupu završovala iná vláda než, ktorá ho začala (NATO - socialisticko-liberálna koalícia začala, FIDESZ dokončil, v prípade EÚ to bolo naopak).

V roku 1991, keď sovietske jednotky opustili Maďarsko a bola rozpustená Varšavská zmluva, prišli všetky relevantné politické sily krajiny k spoločnému názoru o potrebe vstupu do NATO, ako záruke bezpečnosti v euroatlantickom priestore. Toto stanovisko sa zrodilo v situácii, keď sa v dôsledku vypuknutia občianskej vojny v Juhoslávii a pokusu o štátny prevrat v Moskve zvýšili bezpečnostné riziká. Hlavné argumenty na pripojenie sa krajiny k Severoatlantickej aliancii zdieľali tak konzervatívne sily, ako aj liberáli a socialisti. Členstvo v NATO sa chápalo ako nevyhnutný prvok európskej integrácie, predpoklad prílevu zahraničného kapitálu. Zhoda existovala aj v tom, že aliancia poskytuje vhodnejší rámec na presadzovanie záujmov krajiny. Maďarsko sa necítilo ohrozené, ale jedným z rozhodujúcich motívov členstva na ktorom sa zhodli všetky parlamentné strany bolo získanie garancií proti bezpečnostným rizikám a zníženie nákladov na obranu. Konsenzus existoval aj v tom, že členstvo v NATO znamená pripojenie sa k hodnotovému spoločenstvu reprezentujúcemu také hodnoty ako parlamentná demokracia, ústavnosť a trhovú ekonomiku⁵⁰.

Zároveň však existovali a existujú aj niektoré rozdiely v motivácii a argumentácii v prospech euroatlantickej orientácie Maďarska. Vláda J. Antalla (ale aj kabinet V. Orbána) vychádzal predovšetkým z kultúrno-civilizačnej zaradenosti, z konceptu kresťanskej Európy, z morálneho práva Maďarska patriť do európskeho a atlantického spoločenstva⁵¹. Dôraz na kresťanské hodnoty sa prejavil aj v podpore FIDESZ zaradenia do Ústavnej zmluvy EÚ zmienky o kresťanstve, kým socialisti s liberálmi zostali značne zdržanliví, aj keď nie odmietaví. Tento opatrný postoj zohľadňuje predovšetkým vyhranene sekulárne stanovisko maďarských liberálov.

⁴⁹ Népszabadság, 2003. December 10.

⁵⁰ Lajos Pietsch, Hungary and NATO, Essay, Documents, Chronology and events. Hungarian Atlantic Council, Budapest, 1998, p. 54-57.

⁵¹ András Balogh. Hungarian national and european identity. In: National and European Identities in EU Elargement. Institute of International Relations, Prague 2001, p. 73

Východiskom socialisticko-liberálneho prístupu k integrácii zostáva aj v súčasnosti jej chápanie ako podmienky modernizácie spoločnosti, „pozdvihnutia národa“⁵². Tento modernizačný prístup je určujúci, aj keď nie je jediný. Bolo by však jednostranné nevidieť, že modernizácia ako jeden z cieľov integračnej politiky je prítomný aj v jej konzervatívnej koncepcii. Vo volebnom programe FIDESZ z roku 2002 sa práve v tomto kontexte uvádza, že strana je stúpencom takej európskej politiky, ktorá „ po vstupe (do únie) zabezpečí občanom krajiny dosiahnutie úrovne najrozvinutejších regiónov kontinentu“⁵³.

Konzervatívny a socialisticko-liberálny prístup sa však výrazne líši v definícii vzťahov integračnej priority k ďalším cieľom zahraničnej politiky. Socialisti a liberáli síce deklarujú rovnocennosť všetkých troch priorít⁵⁴, avšak v praktickej politike posudzujú problémy predovšetkým v integračnom kontexte. Na rozdiel od tohto prístupu FIDESZ za kriteriálne východisko považuje národnú politiku a politiku voči susedom a na základe cieľov v tejto oblasti formuluje aj svoje predstavy o európskej budúcnosti.⁵⁵

FIDESZ dáva podstatne väčší dôraz v súvislosti so vstupom do EÚ na suverenity, čo sa prejavilo v spore o novelu ústavy súvisiacu s vyriešením otázky platnosti legislatívy únie na území Maďarska. Kľúčová klauzula o nadradenosti *acquis* národným právnym normám navrhovaná vládou bola kvôli tvrdému odporu opozície nahradená formuláciou, podľa ktorej Maďarsko môže niektoré kompetencie vyplývajúce z ústavy uplatňovať spoločne s členskými štátmi EÚ, pričom sa to môže diať samostatne alebo prostredníctvom inštitúcií EÚ⁵⁶. Konzervatívna politika celkovo výraznejšie akcentuje národné prvky, ba dáva priestor aj euroskepticizmu (všeobecne známym sa stalo vyhlásenie V. Orbána o existencii života aj mimo EÚ, čím naznačoval možnosť alternatívy členstvu v únii). Takéto ponímanie integrácie zostalo však skôr v rovine rétoriky určenej pravdepodobne pre časť konzervatívneho voličstva, nikdy sa však reálne neprejavilo v samotnej integračnej politike a ani v spôsobe vedenia prístupových rokovaní, hoci v tej či onej miere to malo vplyv na atmosféru vzťahov medzi FIDESZ a jeho partnermi v Európskej únii.

Veľmi blízke sú stanoviská FIDESZ i socialisticko-liberálnej koalície k budúcnemu inštitucionálnemu usporiadaniu EÚ, hoci pred začatím práce Konventu nebola vypracovaná jednotná národná pozícia. Spoločne sa prikláňajú ku kombinácii federálnych a medzivládnych foriem spolupráce, pričom z hľadiska maďarských záujmov považujú za kľúčové presadenie požiadavky zabezpečenia rovnosti všetkých členov únie. Úplná zhoda existovala medzi nimi v otázke zaradenia do preambuly zmluvy zmienky o právach menších. V integračnej oblasti funguje konzultačný mechanizmus medzi vládou a opozíciou, aj keď strany, ktoré nie sú práve vládnucimi vyjadrujú k nemu viac či menej ostré kritické pripomienky.

⁵²Cselekedni most és mindenkiert. VIII. fejezet, Kül és biztonság politika.

<http://www.medgyessy.hu/index.php?p=kp8>

⁵³Külpolitikai választási program. „Bővülő mozgás tér - kezdeményező külpolitika“. FIDESZ-Magyar polgári párt. 2002, 8. o.

⁵⁴Cselekedni most és mindenkiert. VIII. fejezet, Kül és biztonság politika.

<http://www.medgyessy.hu/index.php?p=kp8>

⁵⁵Külpolitikai választási program. „Bővülő mozgás tér - kezdeményező külpolitika“. FIDESZ-Magyar polgári párt. 2002, 8. o.

⁵⁶http://www.complex.hu/kzldat/t0200061.htm/mun_2.htm#hagy1

Počas vlády V. Orbána existovalo fórum parlamentných strán, na ktorom sa pod vedením ministra zahraničných vecí sa diskutovalo o priebehu prístupových rokovaní. Socialisti po svojom víťazstve v parlamentných voľbách iniciovali zriadenie na pôde parlamentu tzv. veľkého integračného výboru, na čele ktorého stojí predseda parlamentu. Členmi tohto orgánu sú vedúci jednotlivých poslaneckých skupín, predsedovia zahraničného a integračného výboru, ministerský predseda a ďalší predstavitelia vlády. Výbor je vlastne inštitucionálnym rámcom na utváranie konsenzu hlavných politických síl krajiny v politicky relevantných integračných otázkach.

Vzájomná nedôvera politických strán prináša niekedy paradoxné situácie, keď napriek existencii konsenzu neexistuje dostatok politickej vôle na prijatie rozhodnutí, v dôsledku čoho krajina nie je schopná plniť svoje medzinárodné záväzky. Konkrétnym príkladom je procedúra schvaľovania presunov spojeneckých vojenských jednotiek NATO a vysielanie maďarských vojakov na operácie aliancie. Požiadavka dvojtretinovej väčšiny parlamentu na poskytnutie súhlasu sa ukázala ako málo pružná. Napriek tomu, že tak socialisticko-liberálna koalícia, ako aj FIDESZ mali v úmysle preniesť túto právomoc na vládu, v opozícii prijatiu potrebného zákona vždy zabránili, čo neprispievalo k posilňovaniu pozícii krajiny v NATO. Vzájomná blokácia sa v danej otázke sa ukončila až koncom roku 2003, keď bola dosiahnutá zhoda o presune príslušných kompetencií a prijatá príslušná legislatívna norma.

Ostrá vnútropolitická polemika sa rozvinula v súvislosti s hodnotením legitimacy či nelegitimity vojenského zásahu v Iraku a stanoviskom maďarskej vlády k tejto otázke, ako aj politiky Maďarska vo vzťahu k transatlantickej jednote. Napriek tomu, že sa vládny i opozičný tábor dovoľávali v otázke irackej vojny potreby konsenzu, nielenže vychádzali z protichodných princípov, ale neprejavili ani snahu o zblíženie stanovísk. Socialisticko-liberálna koalícia považovala neplnenie rezolúcie BR OSN č.1441 za dostatočný dôvod na začatie vojenských operácií. Zdôrazňovala dôležitosť boja proti medzinárodnému terorizmu a rozširovania zbraní hromadného ničenia a potrebu odzbrojenia diktatúry v Iraku. FIDESZ vyzdvihoval predovšetkým medzinárodno-právny aspekt celého problému. Odmietal existenciu mandátu na zásah a obvinil vládu, že je jedným z hlavných podporovateľov nelegitimnej vojny, do ktorej zaťahuje celú krajinu. Vláda na druhej strane oponovala tým, že Maďarsko, aj keď nie je účastníkom vojny, stojí na správnej strane. Ostrosť celého sporu bola neskôr relativizovaná súhlasom FIDESZ s vyslaním vojenskej jednotky do Iraku, ako aj následným predĺžením jej mandátu.

Ešte pred parlamentnými voľbami v r. 2002 došlo k značnému zhoršeniu vzťahov medzi Maďarskom a USA, v dôsledku toho, že vtedajšia vláda FIDESZ sa nedištancovala od prejavov antisemitizmu v krajine, neponúkla nijaký podstatný príspevok na boj proti terorizmu po 11. septembri 2001 a Maďarsko nedokázalo presvedčiť svojimi výkonmi v NATO. Socialisticko-liberálna vláda vynaložila obrovské úsilie na to, aby obnovila vzájomnú dôveru v maďarsko-amerických vzťahoch. Práve v tomto období sa objavili rozpory medzi USA a niektorými ich európskymi spojencami v otázke Iraku, čo značne skomplikovalo pozíciu maďarského vládneho kabinetu, keďže sa musel rozhodovať koho podporí, ku komu sa v tomto spore pripojí. Maďarsko ako jeden zo signatárov listu „ôsmich“, neustále zdôrazňovalo, že podporuje euroatlantickú jednotu a považuje atlantické

partnerstvo za hlavnú záruku európskej bezpečnosti. Podľa ministra zahraničných vecí L. Kovácsa obnovenie jednoty medzi EÚ a NATO plne zodpovedá záujmom Maďarska a „dokazuje správnosť vybalansovaného a zodpovedného správania maďarskej vlády, maďarskej zahraničnej politiky od začiatku irackej krízy“⁵⁷. Predstavitelia FIDESZ vo svojich verejných vyhláseniach obviňovali socialistov, že bezpodmienečne podriaďujú svoje rozhodnutia americkým očakávaniam, hoci určujúcim rámcom pre uplatňovanie maďarských národných záujmov sa v krátkom čase stane Európska únia⁵⁸. Na druhej strane je socialisticko-liberálna vláda obviňovaná z koketovania s „osou Berlin-Paríž-Moskva“, označované za „mierne protiamerické“ čo podľa opozície svedčí o nekonceptnosti zahraničnej politiky súčasnej vlády⁵⁹. Často protirečivá kritika postupu vládneho kabinetu naznačuje, že konzervatívne krídlo maďarskej politickej scény podľa všetkého nebude môcť ponúknuť alternatívu súčasnému manévrovaniu vlády v zložitej sieti vzťahov medzi mocnosťami.

Od začiatku deväťdesiatych rokov zohrávalo Maďarsko aktívnu úlohu v regionálnej spolupráci. Stálo pri zrode všetkých zoskupení, ktoré mali ambíciu podporovať rozvoj vzťahov v strednej Európe. Za zmienku stoja predovšetkým Višegádska skupina, Stredoeurópska iniciatíva, ktorá sa rozvinula z pôvodnej Trilaterály (Maďarsko, Juhoslávia, Taliansko) a CEFTA. Konzervatívne kabinety vždy kládli na regionálnu dimenziu väčší dôraz ako socialisticko-liberálne. Bývalý minister zahraničných vecí J. Martonyi vidí napríklad rozdiel v zahraničnej politike socialisticko-liberálnej koalície a vlády FIDESZ v tom, že realizovala okrem iného markantnejšiu stredoeurópsku politiku⁶⁰. Podľa niektorých maďarských analytikov však nešlo o jednoduché zvyšovanie akcentu na regionálne aspekty politiky, ale o úsilie posilniť vplyv Maďarska v regióne, aj keď takýto cieľ nebol nikdy explicitne sformulovaný⁶¹. V tradičnom konzervatívnom maďarskom zahraničnopolitickom myslení vždy existovala predstava o Maďarsku ako o lídrovi stredoeurópskeho regiónu. Tak MDF, ako aj FIDESZ v tej či onej miere len nadväzovali na toto dedičstvo, ktoré sa v určitých situáciách prejavilo v ich konkrétnych politických postupoch. V období prvej juhoslovanskej krízy roku 1991 vtedajší premiér J. Antall dal otvorene najavo, že v prípade rozpadu Juhoslávie prestanú platiť mierové zmluvy uzavreté Maďarskom po oboch svetových vojnách s jeho južným susedom, čím sa stáva otvoreným postavenie Vojvodiny. Nelegálne dodávky zbraní do Chorvátska počas občianskej vojny tiež zapadali do tohto štýlu politiky. V súvislosti s vývojom v Kosove sa vtedajšia vláda FIDESZ snažila využiť účasť krajiny na akcii NATO na spojenie otázky autonómie Kosova a Vojvodiny, s vynútením autonómie aj pre túto časť Srbska obývanú aj maďarským obyvateľstvom. V súvislosti s J. Antallom sa upozorňuje na to, že bol „rozhodný atlantista a miesto Maďarska videl v západnom spojeneckom systéme“. Napriek tomu sa zdá, že v prvom období svojej vlády považoval za možné využiť rastúcu nestabilitu regiónu a pokúsiť sa získať

⁵⁷ Népszabadság, 2003. Április 11.

⁵⁸ Magyar Nemzet, 2003. Március 19.

⁵⁹ Németh Zs: Elbizonytaldó diplomácia, szűkülő mozgáster a külpolitikában. Magyar Nemzet, 2003.december 19.

⁶⁰ Magyar Nemzet, 2003. Január 23.

⁶¹ Magyar Hírlap, 2002. Február 19.

späť územia stratené po prvej a druhej svetovej vojne⁶². Je tu určitá dualita, možno až vnútorný rozpor medzi integračnými cieľmi a niektorými regionálnymi ambíciami, na ktorú upozorňuje niektorí analytici aj prípade FIDESZ⁶³. Jej nositeľom však neprinášala očakávané výsledky. Skôr naopak. Komplikovala tak ich vzťahy k susedom, ako aj partnerom v NATO a v Európskej únii. Preto bola zrejme neakceptovateľná pre socialisticko-liberálny tandem, ktorý sa aj vo svojom ostatnom vládnom programe prihlásil k súladu integračnej a susedskej politiky, umožňujúci zbaviť sa „regionálnych mocenských ilúzií“ a zohľadňujúci „medzinárodný manévrovací priestor adekvátnej skutočnej váhy krajiny“⁶⁴.

Všetky maďarské politické subjekty posudzujú v súvislosti susedské vzťahy a politiku voči maďarským menšinám, ktorú väčšinou konzervatívny tábor nazýva aj národnou politikou. Menšinová problematika sa v povojnovom období dostáva do výbavy maďarskej zahraničnej politiky v rokoch 1987-1988, keď sa objavuje téza o maďarských menšinách ako súčasť maďarského národa, ako aj zodpovednosti Maďarska za ich osudy.⁶⁵ Formulácia o zodpovednosti bola potom zakomponovaná aj do novelizovanej ústavy. Po svojom vstupe do úradu v roku 1990 vtedajší predseda vlády J. Antall verejne vyhlásil, že sa v duchu cíti premiérom 15 miliónov Maďarov. O štyri roky neskôr socialistický premiér Gy. Horn prišiel s protitézou, že je predsedom vlády 10 miliónov Maďarov. Za týmito dvomi rozdielnymi vyhláseniami sa skrýva rozdielne chápanie národa, vzťahu štátu a národa, ale aj väzieb jednotlivých úloh zahraničnej politiky. V každom prípade skutočnosť, že sa národ a štát plne neprekrývajú nutne nastoľuje otázku možnosti či nemožnosti zladenia dobrých susedských vzťahov s podporou menšín, resp. určitej subordinácie týchto dvoch položiek.

Konzervatívna vláda J. Antalla podmieňovala vytváranie dobrých susedských vzťahov zlepšením postavenia maďarských menšín, čo takmer zákonite viedlo k zhoršeniu vzťahov k susedom a vôbec neprispievalo k stabilite stredoeurópskeho regiónu. Maďarsko-ukrajinská základná zmluva podpísaná v roku 1992 sa odchyľovala od tejto doktríny a vychádzala priamo z opačnej logiky, keď zlepšenie situácie maďarskej menšiny na Ukrajine chápala ako súčasť zblížovania s východným susedom. Práve preto však bola zmluva MDF chápaná ako výnimka z uvedenej doktríny.

Socialisticko-liberálna koalícia začala po svojom víťazstve vo voľbách v roku 1994 uplatňovať priamo protikladnú politiku. Uzavretie základných zmlúv so Slovenskom a Rumunskom ponímala ako predpoklad vytvorenia lepších podmienok pre život maďarských menšín v týchto krajinách. Zmluvy obsahovali na jednej strane záväzok Maďarska rešpektovať existujúce hranice a na druhej strane ustanovenia o ochrane menšín. Podpis zmlúv bol hodnotený FIDESZ, ktorý sa v tomto období stal už lídrom pravicovo - konzervatívnych síl ako deštrukcia rovnováhy tzv. troch priorít maďarskej zahraničnej politiky. Opozícia vyčítala

⁶² Kis J. A kisebbségi kérdés az új világtrendbe. Beszélő, 2002. 4.sz., 44. o.

⁶³ Magyar Hírlap 2002. Február 19.

⁶⁴Cselekedni most és mindenkiert. VIII. fejezet, Kül és biztonság politika.
<http://www.medgyessy.hu/index.php?p=kp8>

⁶⁵ Romsics Ignác. Volt egyszer egy rendszerváltás. Rubicon-Ház Bt., Budapest, 2003, 91-93.o.

vtedajším krokom socialisticko-liberálnej koalície, že uprednostňuje štátne záujmy a požadovala jednotné presadzovanie štátneho a národného záujmu⁶⁶.

O tom, že v prístupoch oboch táborov nedošlo ani po takmer desiatich rokoch k podstatným zmenám svedčí aj diskusia o Zákone o zahraničných Maďaroch (ZZM), ktorý bol maďarský parlamentom schválený v roku 2001 a upravoval vzťahy medzi maďarským štátom a príslušníkmi maďarských menšín žijúcich na Slovensku, v Slovinsku, Chorvátsku, Juhoslávii, Rumunsku a na Ukrajine a predpokladal poskytovanie výhod a podpôr (v oblasti školstva a kultúry, zdravotníctva a zamestnávania) osobám patriacich k minoritám tak na území Maďarska, ako aj susedných štátov. FIDESZ napriek upozorneniam medzinárodných organizácií a inštitúcií ponímal normu dotýkajúcu sa občanov iných krajín ako svoju vnútornú záležitosť. Tento zákon sa preto nevyhnutne stal komplikujúcim faktorom vzťahov Maďarska k tým štátom, vrátane Slovenska, pre ktoré bolo neakceptovateľné uplatňovanie cudzej právnej normy na ich vlastnom území. Predseda Maďarskej socialistickej strany a minister zahraničných vecí L. Kovács označil za prvotný hriech celej záležitosti predloženie ZZM do parlamentu vládou V. Orbána bez konzultácie so susednými krajinami a ponechanie bez povšimnutia názoru EÚ⁶⁷. Novelizácia zákona v roku 2003 na základe pripomienok Komisie Rady Európy Právom za demokraciu (Benátska komisia), OBSE a EÚ, uzavretie dohody o aplikácii ZZM s Rumunskom, ako aj dohody so Slovenskou republikou o vzájomnej podpore menšín podpísanej 12. decembra 2003 v Bruseli narazilo na tvrdú kritiku FIDESZ. Jej zahraničnopolitický expert interpretuje postup vlády ako nahradenie „iniciatívnej politiky“ „politikou prispôsobovania“⁶⁸. Ani FIDESZ ani socialisti sa dôsledne nepridržiavali východísk svojej politiky. V. Orbán podpísal v roku 2001 so svojím rumunským partnerom memorandum o porozumení týkajúce sa ZZM, ktoré obsahuje ustanovenie o rozšírení výhody trojmesačného zamestnania zahraničných Maďarov v Maďarsku predpokladaného pôvodne schváleným ZZM na všetkých občanov Rumunska (čo vyvolalo ostrú až populistickú kritiku zo strany v tom čase opozičných socialistov). Dokument stanovil, že podmienkou maďarskej podpory menšinových organizácií na území Rumunska je súhlas rumunskej vlády, čo bolo takmer v úplnom rozpore s pôvodným prístupom. Socialisti napriek vyššie spomenutým výhradám hlasovali v roku 2001 v parlamente za prijatie tohto zákona.

Diskusia o zákone priniesla aj konkretizáciu predstáv o pojme „jednotného maďarského národa“, ktorý bol zakomponovaný do preambuly ZZM, avšak v dôsledku kritiky zo strany EÚ, ale aj susedných krajín bol v novele tejto legislatívnej normy z textu vynechaný. Jeho neakceptovateľnosť pre úniu, ale aj susedov Maďarska vyplývala predovšetkým z toho, že v čase schvaľovania zákona vládnci FIDESZ jednoznačne deklaroval, že maďarský národ už nie je len kultúrnym národom a prikláňal sa k jeho interpretácii ako „spoločenstva, ktoré má aj politické telo“. Ciele zákona sa jeho autormi interpretovali v kontexte politickej

⁶⁶ Németh Zsolt-Rockenbauer Zoltán, Hová lett a konszenzus? A Magyar külpolitika elmúlt négy éve. In: Lőrincz Csaba-Németh Zsolt-Orbán Viktor-Rockenbauer Zoltán, Nemzetpolitika '88 - '98. Budapest, 1998, 265. o.

⁶⁷ Népszabadság, 2002. December 31.

⁶⁸ Népszabadság, 2003 Július 5.

integrácie maďarského národa, vytvorenia právnych vzťahov medzi príslušníkmi maďarských menšín a maďarským štátom⁶⁹. Do vnútro politickej polemiky o jednotnom maďarskom národe ako kultúrnej či politickej entite sa zapojili prevažne predstavitelia liberálneho politického prúdu, kým socialisti svoje východiská v explicitnej forme vlastne nešpecifikovali. Počas diskusie o zákone prezentovali liberáli vyhranenejšie a vyargumentovanejšie stanoviská a na rozdiel od svojich terajších koalíčných partnerov vyjadrili v roku 2001 svoj principiálny nesúhlas so znením ZZM aj hlasovaním v parlamente.

Pre liberálnych oponentov bol koncept politického zjednocovania národa neprijateľný. Príčiny veľmi podrobne zdôvodnil známy maďarský filozof a prvý predseda SZDSZ J. Kis. Podľa jeho výkladu existencia politického národa predpokladá právny vzťah medzi príslušníkmi maďarských menšín a maďarským štátom. Vytvorenie takýchto väzieb však nie je možné bez predchádzajúceho súhlasu štátu, ktorého sú členovia minority občanmi. J. Kis konštatuje, že Maďarsko nemá takého suseda, „ktorý by dobrovoľne súhlasil „s politickým znovuzjednotením maďarského národa““, a preto sa takáto požiadavka nemala vôbec dostať v Maďarsku na program dňa⁷⁰.

T. Bauer, ktorý bol v čase prípravy a schvaľovania ZZM poslancom maďarského parlamentu za SZDSZ a patril medzi najaktívnejších oponentov krajanského zákona, išiel vo svojej argumentácii ešte ďalej a označil Maďarov žijúcich v Rumunsku a v Slovenskej republike za príslušníkov rumunského resp. slovenského politického národa. Vyplýva to z ich zapojenosti do politického života krajiny, do systému ekonomicko-sociálnych vzťahov. Z ustanovení zákona vyplýva podľa neho zapojenie menšinových Maďarov, aj keď v obmedzenom rozsahu, do maďarského politického národa, čo vytvára predovšetkým riziká pre maďarský štát, ktorý nie je schopný zvládnuť prílev státisícok zahraničných Maďarov (stimulovaný zákonom) do svojho sociálno-ekonomického spoločenstva⁷¹. Z hľadiska medzinárodného práva, politických, ale aj sociálno-ekonomických kritérií je pre liberálov prijateľné chápanie „jednotného maďarského národa“ ako jazykového a kultúrneho spoločenstva, ktorého súčasťou sú aj príslušníci maďarských menšín. Na rozdiel od politického zjednocovania úsilie o zachovanie kultúrneho národa je možné realizovať bez toho, aby to spochybňovalo suverenitu susedných krajín⁷².

V diskusii o ZZM tak Kis i Bauer požadovali návrat k politike základných zmlúv, ktorá podľa Bauera vychádza z toho, že „maďarská menšina v susedných krajinách je súčasťou hospodárskeho, sociálneho a politického spoločenstva daného štátu prijala konkrétne požiadavky, aby sa pre ňu (menšinu-pozn.aut.) vybudovalo maďarské jazykové, vzdelávacie a kultúrne prostredie“⁷³.

⁶⁹ A határon túli magyarokrol szóló törvényjavaslat parlamenti vitája. 2001. Április 19. In: A Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicistika. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 97-98. o.

⁷⁰ Kis János, Státustörvény. Magyarorsyág válaszüton. In: Beszélő, 2002. 3. sz., 48. o.

⁷¹ Bauer T. A hazátlanság tarósítása. In: A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicistika. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 457. o.

⁷² Kis János, Státustörvény. Magyarorsyág válaszüton. In: Beszélő, 2002. 3.sz., 48. o.

⁷³ Bauer T. A hazátlanság tarósítása. In: A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicistika. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 457. o.

Myšlienka znovuzjednotenia maďarského národa sa bez bližšieho upresnenia toho o akú integráciu by malo ísť, sa objavuje aj vo vládnom programe socialistov a liberálov. Viazu ho na vstup krajiny do Európskej únie, pričom riešenie problémov národa je podľa nich možné len v dlhšom časovom horizonte v rámci európskej integrácie.⁷⁴ FIDESZ realizáciu tohto národného stmelovania vidí v rámci integrácie Európy a spája ho so svojou víziou únie ako spoločenstva spoločenstiev, tvoreného národnými, kultúrnymi, regionálnymi, cirkevnými a pod. spoločenstvami.⁷⁵ Proces utvárania takejto Európy by podľa J. Martonyiho mal prebiehať v podmienkach pomalého miznutia absolútnej suverenity a absolútnej teritoriality.⁷⁶ Táto argumentácia slúžila na zdôvodnenie eurokonformnosti ZZM, ktorý mal byť jedným z kľúčových článkov zjednocovania národa. V tejto súvislosti je však potrebné uviesť, že v únii ešte vždy zostávajú národné štáty (resp. aj národného štátu) kľúčovým aktérom, a to aj napriek tomu, že v prebieha postupný proces odovzdávania určitých oblastí suverenity do kompetencie nadnárodných orgánov EÚ. Ešte stále štáty rozhodujú o tom v akej miere odstúpia únii svoje právomoci, prípadne ktoré budú vykonávať spoločne s ňou. Aká je ešte stále úloha národných štátov v únii najlepšie ukazujú aj rokovania o budúcej ústavnej zmluve EÚ. V rámci tohto veľkého procesu nie je možné vylúčiť ani zdieľanie suverenity medzi dvoma členskými štátmi v oblastiach, ktoré zostávajú v ich výlučnej kompetencii. Ale tak ako vo vzťahu únia-štát ani tu nemôže ísť o jednostranné kroky, ktoré by ignorovali zvrchovanosť partnera.

Vstup Maďarska do Európskej únie spolu s ďalšími stredoeurópskymi štátmi, ale aj celý komplex ďalších zmien medzinárodného prostredia, vrátane globálnych výziev prinesie so všetkou pravde podobnosťou korekcie v prioritách maďarskej zahraničnej politiky. Zatiaľ však nie sú badateľné snahy politických strán o ich znovuformulovanie či modifikáciu, o snahu po novom konsenze ani nehovoriac. Súčasná konfrontačná atmosféra v maďarskej vnútornej politike zatiaľ takémuto vývoju príliš nepraje.

Nastoliť tému koncepčných zmien sa pokúsil ešte pred ostatnými parlamentnými voľbami, ktoré sa konali v roku 2002, poslanec za Maďarskú socialistickú stranu Cs. Tabajdi, ktorý navrhuje nahradiť tradičnú triádu akousi štvorčlenkou⁷⁷. Prvým strategickým smerom maďarskej zahraničnej politiky by sa podľa jeho názoru malo stať spojenie adaptácie na podmienky EÚ s presadzovaním národných záujmov v únii. Druhým smerom maďarskej zahraničnej politiky by podľa tejto úvahy mala byť spolupráca nových stredoeurópskych členov EÚ, pričom sa socialistický poslanec prihovára aj za nejakú jej inštitucionalizovanú formu. S určitým časovým odstupom je však prístup socialistov k tejto otázke

⁷⁴Cselekedni most és mindenkert. VIII. fejezet, Kül és biztonság politika.
<http://www.medgyessy.hu/index.php?p=kp8>

⁷⁵Külpolitikai választási program. „Bővülő mozgás tér - kezdeményező külpolitika“. FIDESZ-Magyar polgári párt. 2002, 8. o.

⁷⁶A határon túli magyarokról szóló törvényjavaslat parlamenti vitája. 2001. Április 19. In: A Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicistika. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002, 75. o.

⁷⁷Csaba Tabajdi The Reformulation of the Central European Thought: The opportunity and responsibilities of Hungarian Foreign Policy. In: Foreign Policy Review No 1/2002. p. 22-28

rezervovanejši, keď napríklad predseda socialisticko-liberálneho kabinetu P. Medgyessy zdôrazňuje úlohu višegrádskej skupiny v EÚ ako konzultačného rámca⁷⁸. Ako tretí strategický smer maďarskej zahraničnej politiky súvisí s predstavou Maďarska ako stredoeurópskeho mediátora medzi EÚ a nečlenskými krajinami. Maďarsko by sa ani po vstupe do únie nemalo obrátiť výlučne na Západ, ale malo by premyslieť nový obsah a rámec koncepcie strednej Európy, do ktorej sa odporúča zaradiť aj juhovýchodná Európa a Ukrajina. Cs. Tabajdi predpokladá zachovanie maďarsko-maďarskej integrácie ako jedného z kľúčových cieľov zahraničnej politiky, pričom odporúča opätovne premyslieť snahy o autonómiu (Nie je bez zaujímavosti, že otázka autonómie sa opäť dostáva do centra pozornosti politiky FIDESZ, ktorý ho považuje za eurokonformné riešenie situácie národnostných menšín, pričom socialisti volia k tejto otázke podstatne opatrnejší prístup). Tabajdiho predstavy majú ambíciu pridať maďarskej zahraničnej politike výraznú stredoeurópsku dimenziu. Tézou o stredoeurópskej regionálnej úlohe Maďarska sa jeho chápanie na prvý pohľad ani nelíši od doterajších prístupov a akcentov konzervatívnych politických síl, aj keď rozdiely zostávajú v prostriedkoch a metódach dosahovania tohto cieľa. Zdá sa však, že uvedené náhľady sa zatiaľ v explicitnej forme nepremietli do zahraničnopolitickej koncepcie socialistov, ktorí aj vo svojom poslednom vládnom programe zostali pri tradičnom ponímaní cieľov maďarskej zahraničnej politiky. Zdá sa, že skutočný impulz pre diskusiu o prípadných zmenách v maďarskej zahraničnopolitickej doktríne dajú až vstup Maďarska do EÚ 1.5.2004 a parlamentné voľby v roku 2006. Dnes ešte ťažko predpovedať, aký bude jej výsledok, t.j. či sa politickým stranám podarí zhodnúť na nejakom všeobecnom rámci zahraničnopolitických aktivít Maďarska ako členského štátu Európskej únie.

Resumé

Od roku 1990 existuje v Maďarsku konsenzus o hlavných strategických cieľoch zahraničnej politiky, ktorými sú integrácia, regionálna a susedská spolupráca a starostlivosť o maďarské menšiny v zahraničí. Podrobnejšia analýza politiky pravidelne sa striedajúcich konzervatívnych a socialisticko-liberálnych vlád však okrem zhody vo všeobecnej rovine ukazuje viac alebo menej podstatné rozdiely v prístupe k prioritám a ich realizácii determinovaných ideologickou orientáciou a vzťahom k maďarskej politickej tradícii.

Summary

Since 1990 has been in Hungary consensus on the strategic goals of the foreign policy, which are: integration, regional and neighborhood policy and support of hungarian minorities abroad. However, more detailed analysis of the policy of regularly changing conservative and socialist-liberal governments shows, that except agreement on general framework there are more or less substantial differences in the attitude to the priorities and their carrying out determined by ideological orientation and relation to the hungarian political tradition.

⁷⁸ Népszabadság, 2003. November 22.

Kontakt

doc. PhDr. Milan Kurucz, CSc.
Ministerstvo zahraničných vecí SR
Hlboká cesta 1
Bratislava
milan_kurucz@mfa.sk

FINANČNÉ BUBLINY - VO SVETLE BURZOVEJ BUBLINY V USA V 90. ROKOCH 20. STOROČIA

Ing. Tomáš Dudáš

Úvod

Finančné bubliny patrili neodmysliteľne k svetovým finančným trhom v 20. storočí. Opísať ich je pomerne jednoduché - finančný trh prežije obdobie búrlivého rastu, ktorý trvá niekoľko rokov, potom však nasleduje nemilosrdný pád. Dôsledkom je často finančná alebo aj hospodárska kríza. Stačí si len spomenúť na New York v roku 1929 alebo na štáty juhovýchodnej Ázie v roku 1999. Je ľahké opísať priebeh a následky finančnej bubliny, identifikovať príčiny jej vzniku a faktory, ktoré podporovali búrlivý rast je už oveľa ťažšie. Bublina v období rastu identifikuje spravidla len zopár skeptikov, ktorí sú umlčaní optimistickými masami. Všetko sa mení po prasknutí bubliny, keď aj predtým až nekriticky optimistickí analytici a médiá sa razom stávajú zúrivými kritikmi pomerov, ktoré umožnili vznik danej bubliny.

Finančné bubliny páchajú najviac škody práve ku koncu ich existencie. Je to spôsobené tromi faktormi - (1) do jedného sektoru hospodárstva sa investuje priveľa prostriedkov na úkor iných sektorov, (2) investuje sa príliš v dôsledku vidiny bohatstva a (3) finančné inštitúcie krachujú v dôsledku mnohých zlých úverov. Je ťažké poznať počiatočnú fázu finančnej bubliny, keďže sa neodlišuje od bežných trhových fluktuácií. Ale akonáhle sa bublina úplne zjaví, každá ďalšia investícia je mrhaním prostriedkov. Z toho vyplýva, že jediným racionálnym riešením je bublinu "vypichnúť" ihneď akonáhle sa jasne zjaví.

Poslednou vážnou finančnou bublinou bola bublina, ktorá vznikla v druhej polovici 90. rokov 20. storočia na americkom burzovom trhu Nasdaq a praskla v prvých mesiacoch nového milénia. Aj táto bublina vyvolala miliardové straty a ochudobnila státisíce investorov a výrazne pomohla ukončiť obdobie hospodárskeho rastu v USA. Znova sa opakoval príbeh ľudskej dôverčivosti, chamtivosti a viery, že tentoraz bude obdobie rastu nekonečné. A naozaj, nástup "novej ekonomiky" mal priniesť koniec hospodárskych cyklov a veľmi dlhé obdobie hospodárskeho rastu, ktorý mal byť zabezpečený neustálym rastom produktivity práce v USA.

Nasdaq - trh zameraný na nové technológie

Nasdaq je skratkou pre dnes už nepoužívaný systém National Assotiation of Securities Dealers Automated Quotation System (Systém automatickej kvotácie národného združenia obchodníkov s cennými papiermi). Tento trh vznikol v roku 1971 Federálna komisia pre obchod s cennými papiermi (SEC - Securities and Exchange Comission) chcela vytvoriť trh, ktorý by sa nachádzal niekde na polceste medzi Newyorskou burzou (NYSE), na ktorej dominujú veľké spoločnosti, a

mimoburzovým trhom, ktorý rástol pomaly a bol poznamenaný pomerne častými podvodmi.

Nasdaq bol už od začiatky odlišným trhom. Neexistuje burzová plocha, na ktorej sa tlačia brokeri, obchody sa uskutočňujú na virtuálnej úrovni. Ide vlastne o prepojenie niekoľkých desiatok tisíc brokerov, ktorí uskutočňujú predajné a nákupné príkazy svojich klientov a svoje požiadavky elektronicky prenášajú na tzv. "market makers". "Market makers" sú vlastne registrovaní sprostredkovatelia, ktorí sa snažia navzájom si konkurovať cenami. Všetky obchody sa uskutočňujú elektronicky, cez počítače sú vykonané milióny transakcií denne.

Nasdaq sa odlišuje od veľkých búrč ešte jednou vlastnosťou. Aj keď obchodovaniu dominujú veľké firmy, akými sú Microsoft, Cisco alebo Intel, väčšinou sú na trhu Nasdaq uvedené akcie malých, hlavne high-tech, firiem. Preto sa Nasdaq stala známou, ako miesto, kde sa obchoduje s akciami (často menších alebo začínajúcich) high-tech spoločností, ktoré chceli získať kapitál pomocou vydania svojich akcií, avšak nedokázali splniť požiadavky veľkých búrč. Nasdaq na jednej strane ponúkol možnosť menším firmám využiť výhody kapitálových trhov, ale druhej strane, ako trh pôsobil dôveryhodne a dokázal udržať dôveru investorov.

Keďže sa Nasdaq zameriaval na menšie firmy, dostať sa na jeho trh bolo (a stále je) pomerne jednoduché. V súčasnosti sa akákoľvek firma môže dostať svoje akcie na trh Nasdaq, ak hodnota jej verejne držaných akcií presahuje 8 mil. USD (NYSE-60 mil. USD) a ak disponuje aspoň 400 akcionármi, ktorí vlastnia aspoň 100 akcií (NYSE-2000). Často sa stáva, že firmy, ktoré dosiahnu výraznejší rast, prechádzajú na Newyorskú burzu, mnohé však zostávajú (napr. Microsoft), čo vytvára imidž trhu rýchlorastúcich high-tech firiem. A kto by nechcel svoje akcie vydať práve na tomto rýchlorastúcom trhu? V roku 1999 asi 89% percent firiem, ktoré vydali verejne obchodovateľné akcie, zaviedlo svoje akcie práve na trh Nasdaq.

Nesmieme však zabudnúť, že Nasdaq obchodoval aj s akciami rôznych obskúrnych firiem. Napríklad v roku 1996 muselo Nasdaq opustiť 200 firiem, ktoré prestali spĺňať jeho požiadavky. V tom roku to znamenalo len 3,5% všetkých akcií evidovaných na tomto trhu, no v roku 1997 muselo Nasdaq opustiť ďalších 250 firiem, v roku 1998 596 firiem a v roku 1999 440 firiem. Od roku 1996 do roku 2001 muselo opustiť Nasdaq spolu 2116 firiem. Tieto údaje jasne ukazujú, že Nasdaq prijal aj stovky pochybných a vysoko rizikových firiem, ktoré mali problémy už aj v období boomeru akcií.

Dotcomové šialenstvo

A práve high-tech firmy, najmä internetové firmy (tzv. dotcomy) prispeli k nevídanému rastu akcií na trhu Nasdaq a taktiež aj k jeho následnému pádu. V druhej polovine 90. rokov v USA nastal nevídaný nástup nových technológií. V tomto období dochádza aj k veľkému rozmachu internetu. Médium, ktoré bolo predtým doménou vedcov a IT odborníkov, sa v rozpätí niekoľkých rokov stáva masovou záležitosťou. Mnohí podnikatelia vycítili novú príležitosť a firmy zaoberajúce sa internetom a internetovým obchodom začali rásť ako huby po daždi.

Ako prispeli dotcomy k výraznému rastu akcií na trhu Nasdaq? Aby sme

vysvetlili tento fakt, najprv sa musíme venovať životnému cyklu dotcomov (a aj ostatných high-tech spoločností). Priemerný dotcom vzniká ako firma niekoľkých priateľov, ktorý majú nápad. Začína sa práca na produkte, pričom firma využíva peniaze zakladateľov a pôsobí v skromných podmienkach. Majitelia firmy sa popri vývoji produktu sa venujú tiež získavaniu nového kapitálu. Nový kapitál ponúkajú najmä fondy rizikového kapitálu (venture capital funds), ktoré vyhľadávajú nádejné projekty.

Na konci 90. rokov sa do nových firiem vkladali obrovské sumy, takže ak mal niekto schopnejší podnikateľský plán, nemal problém získať nové zdroje. V roku 1995, na začiatku internetového šialenstva, fondy rizikového kapitálu investovali do nových firiem 7,7 mld. USD. V roku 1999 však už investovali 55,5 mld. USD a v nasledujúcom roku dokonca 107,3 mld. USD. Odkiaľ pochádzali tieto závratné sumy? Nešlo o vlastné zdroje fondov, ale o prostriedky bohatých investorov, dôchodkových fondov, univerzitných nadácií a napríklad investovala aj saudskoarabská kráľovská rodina.

Systém fungoval nasledujúcim spôsobom. Fond rizikového kapitálu poskytol začínajúcej firme (tzv. start-up) potrebný kapitál výmenou za určitý podiel akcií. Fond aj neskôr podporoval danú firmu a čakal, kedy budú akcie firmy uvedené na verejný trh (keďže dalo sa očakávať, že ceny akcií po uvedení na trh výrazne narastú). Financovanie začínajúcich podnikov je rizikovou záležitosťou. Z desiatich firiem, ktoré podporil fond rizikového kapitálu, priemerne päť firiem produkovalo len stratu, tri boli natoľko úspešné, že sa zabezpečila návratnosť vložených zdrojov a dosiahol menší zisk. Pre fondy boli zaujímavé zvyšné dve firmy, ktoré sa stali hitom. Práve tieto firmy zabezpečili vysoké zisky rizikových fondov a prispeli k tvorbe ich reputácie. Nesmieme zabudnúť, že zisky počas obdobia rastu bubliny boli obrovské.

Je nepochybné, že aj fondy rizikového kapitálu prispeli k rastu bubliny a k následnej katastrofe, keďže disponovali príliš veľkými zdrojmi a počet dobrých investícií bol limitovaný. Na trhu vládol všeobecný optimizmus a možnosti internetu sa vo všeobecnosti považovali za takmer nekonečné. Optimisticky naladení investori vkladali obrovské sumy do rizikových fondov, ktoré stáli pred neprijemným rozhodnutím. Keďže kvalitných projektov bol nedostatok, ak chceli fondy všetky svoje, museli znížiť nároky kladené na kvalitu podnikateľských plánov. Druhou možnosťou bolo neinvestovanie určitej časti zdrojov, čo však viedlo ku zhoršeniu dôležitého ukazovateľa návratnosti a mohlo odradiť budúcich investorov. Fakty potvrdzujú, že väčšina fondov si vybrala prvú možnosť a ich manažéri sa presviedčali tak dlho o tom, že existuje veľké množstvo kvalitných projektov, až napokon tejto nepravde uverili.

Úloha investičných bánk

Najdôležitejšou udalosťou v živote rozbiehajúcej sa high-tech firmy bolo (a stále je) uvedenie akcií na verejný trh. To je okamžik, na ktorý čakajú pôvodní majitelia firmy a tiež aj fond rizikového kapitálu, ktorý firmu podporuje. Táto operácia vyrobila mnohých internetových miliónárov a umožnila fondom pripísať si vysoké miery návratnosti kapitálu.

A tu vstupujú do hry investičné banky. Investičné banky sa v 90. rokoch museli rýchlo preorientovať, keďže éra vysokých profitov z fúzií a nepriateľských prevzatí firiem skončila v 80. rokoch. Niektoré investičné banky sa zamerali na obchod s exotickými finančnými derivátmi, iné poskytovali "finančné poradenstvo" firmám, akou bola napríklad aj Enron, a zase iné sa zamerali na technologický boom.

Je pravda, že kapitálové fondy poskytovali základný kapitál začínajúcim firmám, avšak investičné banky riadili operáciu, ktorá umožnila (často aj dlhodobou stratovým) firmám nahromadiť miliardy dolárov. Ako sme už spomínali, investičné banky pomohli vyvolať boom akciového trhu, ktorý urobil zo znalcov milionárov, pričom straty zaplatili státisíce menej informovaných Američanov.

Ako jeden z mnohých príkladov môžeme uviesť firmu Interwoven, ktorá vyrába software na tvorbu webových stránok. Akcie firmy Interwoven, ktorej pomáhala investičná banka Credit Suisse First Boston (CSFB), upisovala svoje akcie za 17 USD. Obchodovanie s jej akciami sa však otvorilo hneď prvý deň na 43 USD, čo znamenalo obrovské zisky pre tých, ktorí upísali akcie. Sama CSFB zarobila 2,7 mil. USD len na poplatkoch tejto transakcie. Frank Quattrone, hviezda CSFB pre oblasť high-tech dokázal získať akcie za ešte nižšiu cenu, za 8,49 USD. O rok neskôr mali akcie po dvojnásobnom rozdelení akcií 90 USD a kto ich predal práve vtedy (ako napr. Quattrone), zarobil ešte viac. Dôležité bolo, že CSFB stále podporovali akcie firmy Interwoven a až do jari 2001 jej dávali pozitívne hodnotenie. V súčasnosti sa akcie firmy Interwoven obchodujú za menej než 3 USD a jedna vec je úplne istá - firma Interwoven nikdy nevyprodukovala ani cent zisku.

Takýchto príkladov môžeme nájsť stovky. Mnohé podniky (najčastejšie dotcomy), ktorých akcie v rokoch boomu rástli do neuveriteľných výšok, vykazovali nasledujúce spoločné znaky - mali len málo ozajstných aktív, ich výnosy boli prinajlepšom nepravidelné a ich manažéri boli bez skúseností. Navyše, až príliš často sa tiež stávalo, že ani účtovníctvo týchto firiem nebolo v poriadku.

Toto všetko umožnili investičné banky, ktoré najrýchlejšie pochopili možnosti dotcomov a ktoré výrazne zmenili pravidlá. Nepísaným pravidlom napríklad bolo, že investičná banka uviedla akcie podniku na verejný trh len v prípade, ak firma aspoň dva-tri roky vykazovala zisk. Investičné banky počkali, či sú firmy životaschopné a len ak sa osvedčili, ponúkli ich akcie investorom.

Pravidlá sa však zmenili a správanie investičných bánk tiež. Keďže málokto celkom chápal možnosti internetu, požiadavka krátkodobého zisku ustúpila po pozadia a nahradila ju perspektíva rastu a budúcej dominancie na trhu. Preto napríklad nezáležalo na tom, že firma Netscape rozdáva svoj software zadarmo a stále produkuje stratu.

Hviezdou high-tech odvetvia sa stala CSFB, ktorá sa stala po angažovaní Quattroneho v roku 1998 vedúcou bankou v oblasti. V roku 1998 uskutočnila CSFB 6 IPO v hodnote 269 mil. USD, čo ju vynieslo na šieste miesto, avšak v roku 1999 CSFB uskutočnila už 51 IPO, čím sa stala najúspešnejšou bankou v oblasti high-tech. Ako hovoria Quattroneho bývalí spolupracovníci: "Záujem o IPO bol enormný a Quattrone bol schopný poskytnúť práve to, čo trh potreboval. Frank za nezaujímal o nič iné. Pozor si mali dávať kupujúci akcií, jeho platili za uskutočnenie IPO".

Záujem o akcie, analytici a masmédiá

Ďalším faktorom, ktorý prispel ku vzniku internetovej bubliny je fakt, že Američania začali v 90. rokoch prejavovať nebývalý záujem o investovanie na finančných trhoch. Keďže USA patrí medzi najbohatšie štáty na svete, jej občania mali k dispozícii pomerne rozsiahle prostriedky na investovanie. Prvé obrovské výnosy z internetových akcií, ktoré sa objavujú v rokoch 1995 a 1996 vyvolali nadšené reakcie verejnosti a významne zdvihli záujem o investovanie do akcií high-tech spoločností. Takmer každý Američan strednej a vyššej triedy vlastnil vlastné portfólio, ktorého výnosy plánoval využiť v dôchodkovom veku alebo na vzdelanie svojich detí.

Médiá tiež vycítili záujem ľudí o finančné informácie a pohotovo vytvorili programy a stanice, ktoré sa zaoberali výhradne finančnými trhmi. V tomto období mala CNBC vyššiu sledovanosť než spravodajské kanály a investori mohli sledovať vývoj svojho portfólia takmer v reálnom čase. Samozrejme, v médiách dostávali najväčší priestor investiční analytici a predstavitelia investičných bánk, ktorí boli nadšení vývojom akcií a predpovedali ďalšiu rast trhu. Samozrejme, ich nadšenie sa prenášalo do ešte väčšieho záujmu investovať do akcií high-tech spoločností.

Nesmieme opomenúť ani nepríliš etický manéver investičných bánk, ktoré spojili pod jedno vedenie svojich finančných analytikov a oddelenia, ktoré sa zaoberali upisovaním akcií nových firiem (IPO - initial private offering). Tento pochybný krok najprv zaviedol už spomínaný Quattrone, ktorý uisťoval svojich klientov, že ich analytické oddelenie banky bude podporovať aj po upísaní akcií. Tento krok nasledovala väčšina investičných bánk, aj ony chceli ponúknuť svojim klientom podobný servis.

Po prasknutí bubliny investičné banky začali platiť cenu za svoje bezohľadné operácie. Federálna komisia pre obchodovanie s cennými papiermi sa začala vážne zaujímať o praktiky investičných bánk spojených s IPO. Investičné banky napríklad pri upisovaní akcií poskytovali akcie len tým klientom, ktorí sa zaviazali, že po uvedení akcií na trh nakúpia ďalšie akcie, čím budú tlačiť cenu akcií ďalej nahor. Viacerí bankári požadovali provízie od manažérov investičných fondov, ak sa oni chceli dostať k akciám "horúcich" firiem.

Hviezda high-tech IPO operácií banka CSFB bola nútená v dôsledku vyšetrovania SEC prepustiť viacerých svojich zamestnancov a musela tiež zaplatiť pokutu vo výške 100 mil. USD. SEC sa však nepodarilo nájsť dôkazy proti hviezde CSFB Quattronemu, ktorý je naďalej vedúcim oddelenia high-tech a v roku 2002 sa dostal aj do správnej rady spoločnosti. Banka sa však stále má čoho obávať, musí sa totiž obhajovať vo viacerých procesoch, ktoré proti nej vedú bývalí klienti, ktorí doplatili na odporúčania analytikov CSFB. Najpravdepodobnejšie však je, že dôjde k mimosúdne vyrovnaníu, a život pôjde ďalej.

Chyby Federálnej rezervy USA

Jednou z hlavných úloh Federálnej rezervy USA (ďalej len Fed) je práve likvidácia vznikajúcich finančných bublín prostredníctvom svojich opatrení. Fed môže napríklad zvýšiť krátkodobé úrokové miery, regulovať požiadavky na

obchodovanie s akciami alebo môže slovne vyzdvihnúť vznikajúce nebezpečenstvo. Každopádne, úlohou Fedu je (ako to povedal jej bývalý riaditeľ William McChesney Martin): "ukryť misu s punčom práve vtedy, keď sa party začína stávať zaujímavou."

V povojnovej ére nikto neveril, že americké hospodárstvo môže utrpieť straty z finančnej bubliny, keďže všetci verili v schopnosť Federálnej rezervy. Avšak Fed nezakročil pri poslednej bubline starého milénia.

Pritom Fed už bublinu spozoroval v roku 1996 a jeho šéf Alan Greenspan v decembri 1996 vystúpil s varovaním "iracionálnej hojnosti" na akciových trhoch. Práve na konci roku 1996 a na začiatku roku 1997 mal Fed šancu zakročiť a skončiť s finančnou bublinou. Fed však svoju šancu nevyužil. Zo spätného pohľadu sa zdá, že Greenspan zjavne precenil svoju silu. Zdá sa totiž, že sa domnieval, že jeho slová samotné budú dostatočné na zastavenie rastu akciových trhov. Pravda je, že finančné trhy zareagovali na Greenspanov prejav poklesom, avšak išlo iba o krátkodobú korekciu. Trhy vyčkávali a čakali na ďalšie opatrenia Fedu. Fed však nekonal, a trhy následne usúdili, že „party“ môže pokračovať. Kým v období Greenspanovho prejavu v roku 1996 sa index Standard&Poor pohyboval na úrovni 740 bodov, v roku 2000 tento index dosiahol hodnotu 1534 bodov.

Prečo Fed nekonal? Odpoveď na túto otázku je pomerne problematická a nejednoznačná. Na začiatok by sme mohli uviesť nástroje, ktoré mal Fed k dispozícii. Základnou možnosťou by mohlo byť zvýšenie diskontnej úrokovej miery. Ide o účinný, avšak pomerne nebezpečný nástroj. Rast úrokových mier s istotou zastaví rast finančnej bubliny, ale následkom môže byť „tvrdé pristátie“ ekonomiky. Paradoxom je, že ak sa finančná bublina nerieši, ekonomiku čaká rovnaké „tvrdé pristátie“. Rast úrokových mier je teda pomerne drastický nástroj, a práve preto podľa Greenspanových slov Fed o tomto opatrení neuvažoval.

Schodnejším riešením sa zdá zvýšenie požiadaviek na maržu pri obchode s cennými papiermi. Marža pri obchodovaní s cennými papiermi totiž určuje množstvo akcií, ktoré môžu investori nakúpiť prostredníctvom požičaných peňazí. Súčasná marža stanovená v roku 1974 je stanovená na úroveň 50% - pri nákupe cenných papierov teda musí investor disponovať minimálne polovicou ceny v hotovosti. Ak by Fed zvýšil túto požiadavku, investori by mohli nakúpiť menej cenných papierov. Následný pokles dopytu by viedol k postupnému poklesu cien cenných papierov a teda k postupnému vypusteniu bubliny. Prečo teda Fed nesiahol k tomuto opatreniu? Odpoveďou sú Greenspanové slová na zasadaní správnej rady Fedu v roku 1996: „Garantujem vám, že ak sa chcete zbaviť bubliny, nech je to čokoľvek.....zvýšenie marže s istotou zaberie. Znepokojuje ma však, že nie som si istý, aké budú ďalšie dôsledky.“ Fed teda považoval riziko vedľajších účinkov za príliš vysoké a tento nástroj zostal nepoužitý.

Fed teda nekonal a navyše od roku 1997 sa predstavitelia Fedu pridali k zástancom „novej ekonómie“. Greenspan a ostatní predstavitelia Fedu mnohokrát opakovali frázu o príchode novej éry, ktorá sa vyznačuje výrazným rastom produktivity práce. Časom však už muselo byť aj predstaviteľom Fedu zrejmé, že ani vysoký rast produktivity práce neopodstatňuje obrovský nárast cien na akciových trhoch.

Záver - škody a následky

Bublina na amerických finančných trhoch spľasla na začiatku nového tisícročia. Na začiatku roku 2000 ceny na burzách NYSE a Nasdaq vrcholili a v marci 2000 trh skolaboval. Všetky burzové indexy strácali rapídne svoju hodnotu, najviac však bol zasiahnutý práve index Nasdaq, ktorý sa behom niekoľkých týždňov prepadol z úrovne okolo 5000 bodov pod 2000 bodov.

Keďže otázku finančnej bubliny Fed nevyriešil, americká ekonomika absolvovala „tvrdé pristátie“. Následky boli ničivé - malí i veľkí investori stratili z mesiaca na mesiac viac než 3 bln. USD. Rast americkej ekonomiky sa prudko spomalil a ekonomika sa dostala do recesie, ktorá trvala až do začiatku roku 2002. Pristátie bolo tvrdé najmä pre malých investorov, ktorí na konci 90. rokov hromadne premieňali svoje úspory na cenné papiere. Strata úspor samozrejme viedla v obmedzovaní súkromnej spotreby, čo zákonite viedlo k ďalšiemu spomaľovaniu hospodárstva. Spľasnutie bubliny priviedlo aj koniec aj internetového šialenstva a mnohé (nádejné aj beznádejné) internetové firmy skončili v bankrote. Z istého uhla pohľadu to však môžeme považovať za výhodu, lebo zhoršené podmienky rýchlo vyčistili trh, na ktorom zostali len tie najživotaschopnejšie spoločnosti.

Bublina sa skončila, nech žije bublina? Americké hospodárstvo sa postupne zotavilo z burzovej bubliny, avšak experti varujú, že na trhu s nehnuteľnosťami v USA sa vytvára ďalšia bublina. Za posledných 8 rokov ceny nehnuteľností v USA rástli o 40% rýchlejšie než inflácia a experti odhadujú, že súčasná hodnota bubliny môže byť až 3 bln. USD. Otázkou je len to, či tentokrát Fed zasiahne včas, alebo americkú ekonomiku opäť čaká tvrdé precitnutie.

Resumé

Finančné bubliny patria medzi dôležité faktory svetového hospodárstva v 20. storočí. Prvá významná bublina vznikla na americkom kapitálovom trhu v 20. rokoch minulého storočia. Už vtedy sa ukázali ničivé dôsledky finančných bublín, keď prasknutie bubliny bolo predohrou k veľkej hospodárskej kríze. Americké akciové trhy boli taktiež dejiskom poslednej významnej finančnej krízy. Akcie na trhoch NYSE a Nasdaq stúpali v posledných rokoch 20. storočia do rekordných výšok, len aby sa zrútili v prvých mesiacoch nového milénia.

Ktoré faktory stáli za poslednou bublinou? Najdôležitejším faktorom je nepochybne vznik tzv. novej ekonomiky a najmä boom internetových spoločností. K rastu akcií významne prispeli aj investičné banky a médiá, ktoré pomáhali vyvolať a udržiavať celospoločenský záujem o akciové trhy. Svoj podiel na náraste bubliny do obrovských rozmerov má aj americká centrálna banka, ktorá síce už v roku 1996 upozorňovala na vznikajúcu bublinu, avšak nebola schopná dôraznej akcie.

Bublina teda spľasla na začiatku nového tisícročia v dôsledku zhoršujúcich sa makroekonomických ukazovateľov amerického hospodárstva. Následky boli pomerne ničivé - počas niekoľkých týždňov investori stratili niekoľko miliónov USD a americké hospodárstvo sa dostalo do pomerne vážnej recesie.

Summary

Financial bubbles belong to the basic attributes of world economy in the 20th century. The first financial bubble has been created on the American stock market in the 1920s and led to the great depression. The American stock market also hosted the last major bubble in the late 1990s. Stock prices on NYSE and Nasdaq soared for years only to crash in the first months of the new millennium. What factors were in work behind the bubble? The most important factor was the emergence of new economy especially the boom of the dotcom companies. The investment banks and the media also helped to fuel the boom, making fortunes themselves. The Fed identified the existence of the bubble already in 1996, but failed to undertake any decisive action. The bubble burst when the macroeconomic foundations of the US economy deteriorated. The bursting bubble wiped out trillions of USD on the stock markets and pushed the US economy deeper in the recession.

Použitá literatúra

1. Stiglitz, J: The Roaring Nineties. Allen Lane -Penguin Books, London 2003
2. Reismann, G: When will the bubble burst?, www.capitalism.net
3. Marotta, D. a Marotta, M: How to avoid another stock bubble?, www.virginia institute.org
4. Baker, D.: The costs of the stock market bubble. www.cepr.net
5. www.cnn.com/money
6. www.nasdaq.com
7. www.nyse.com
8. www.bloomberg.com
9. www.etrend.sk

Kontakt

Ing. Tomáš Dudáš
Katedra svetovej ekonomiky
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
dudas@euba.sk

FUNKCIE MEDZINÁRODNÝCH ORGANIZÁCIÍ

Ing. Martin Grešš

Medzinárodnú organizáciu zakladajú jej členovia na plnenie určitých cieľov a úloh, ktoré sú zvyčajne zakotvené priamo v zakladajúcej zmluve, prípadne v stanovách danej organizácie.

Dosahovaním cieľov medzinárodnú organizáciu poverujú jej členovia, resp. disponuje, určitými funkciami, ktoré jej pomáhajú pri dosahovaní stanovených cieľov a úloh.

V priebehu vývoja medzinárodných organizácií došlo medzi členmi medzinárodných organizácií k výraznému nárastu počtu úloh a oblastí spolupráce. Na základe toho možno rozlišovať funkcie podľa rôznych kritérií.

Jedným z najpoužívanejších je všeobecné chápanie funkcií medzinárodných organizácií, na základe ktorého možno vymedziť všeobecnú základnú funkciu a tri hlavné špeciálne funkcie, ktoré vykonávajú medzinárodné organizácie⁷⁹:

1. regulačné,
2. kontrolné,
3. operatívne.

Pod všeobecnou základnou funkciou, ktorú plní medzinárodná organizácia, rozumieme určitý politický proces, ktorý zisťuje sféru a hranicu súhlasnej vôle medzi členmi v otázkach, ktoré sa týkajú úloh a cieľov medzinárodnej organizácie, ako aj v otázkach prostriedkov, ktoré vedú k splneniu týchto úloh a cieľov. Ako je vidieť, vymedzenie tejto všeobecnej základnej funkcie pochádza z obdobia vývoja medzinárodných organizácií po druhej svetovej vojne, keď bol bipolárne rozdelený svet. V prípade medzinárodných organizácií so zmiešaným členstvom štátov tak východného, ako aj západného bloku, bolo treba najskôr určiť základnú politickú vôľu jednotlivých znepriatelených táborov, a na jej základe potom odvodzovať plnenie ďalších funkcií.

V súčasnosti, tzn. od začiatku 90. rokov 20. storočia, nie je tento problém taký vypuklý ako v predchádzajúcom období. Na druhej strane však môžeme pozorovať vplyv a moc najväčších štátov sveta na dianie medzinárodných organizácií, hlavne čo sa týka presadzovania svojich záujmov. Napríklad Spojené štáty americké (USA) majú v Medzinárodnom menovom fonde právo veta vzhľadom na veľkosť ich členských kvót a počtu hlasov. V prípade, že to nie je v záujme USA, rozhodnutie, ktoré schvália všetky ostatné členské štáty, nebude vykonateľné kvôli opačnému postoj USA.

Regulačné, alebo tiež označované ako normotvorné funkcie, sú považované za jedny z najdôležitejších funkcií, pretože spočívajú v stanovení pravidiel, princípov a noriem správania sa subjektov medzinárodných vzťahov. Tieto funkcie slúžia na reguláciu vzťahov medzi členmi medzinárodnej organizácie, medzi

⁷⁹ Moraviecki, V.: Funkcii meždunarodnoj organizacii. Moskva : Progress, 1976, s. 107-337.

Potočný, M. – Šibajevová, E. A.: Právo mezinárodních organizací. Praha : Panorama, 1984, s. 37-42.

medzinárodnou organizáciou a jej členmi a medzi rôznymi medzinárodnými organizáciami.

Regulačné funkcie môžeme rozdeliť na funkcie nezáväzného a záväzného charakteru.

Čo sa týka regulačných funkcií nezáväzného charakteru, používa sa pre nich aj pojem konzultačné funkcie. Ich hlavná činnosť je zameraná na tvorbu a vypracovanie rôznych odporúčaní a deklarácií, ktoré definujú žiaduce štandardy správania sa členov medzinárodnej organizácie.

Okrem nezáväzných noriem sa činnosť medzinárodných organizácií orientuje aj na vypracovanie noriem, ktoré sú pre členov medzinárodných organizácií záväzné. Tieto funkcie sa nazývajú tiež aj legislatívne. Členské štáty môžu uviesť už v zakladajúcej zmluve, prípadne v stanovách danej medzinárodnej organizácie články, v ktorých vyjadria svoj súhlas s tým, aby orgány príslušnej medzinárodnej organizácie vytvárali právne záväzné normy.

Predmetom kontrolných funkcií je buď vnútorné fungovanie medzinárodnej organizácie, alebo konanie a správanie jej členov.

Cieľom týchto funkcií je zisťovanie dodržiavania právne záväzných noriem. Kontrola zisťuje skutočný stav a porovnáva ho so stavom požadovaným, ktorý v podstate vyplýva z implementácie príslušnej normy členskými štátmi, resp. u medzinárodných mimovládnych organizácií jednotlivcom či skupinou. V prípade, že sa zistí odchýlka od požadovaného stavu, môže byť člen, v prípade záväznej normy, donútený pod hrozbou sankcií k náprave skutočného stavu tak, aby sa zhodoval so stavom požadovaným. Na druhej strane môže výkon kontrolnej funkcie zistiť aj pozitívnu odchýlku od požadovaného stavu, čo môže viesť k prehodnoteniu požadovaného stavu a jeho prípadnú zmenu v prospech kvalitatívne vyššej úrovne, ktorá sa zistila kontrolou člena.

V prípade nezáväzných noriem môžu nasledovať nové odporúčania či návrhy.

V prípade operatívnych funkcií ide o poskytovanie služieb zo strany medzinárodnej organizácie členskými štátmi, inými medzinárodnými organizáciami, prípadne ďalším subjektom, pričom medzinárodná organizácia realizuje svoje úlohy prostredníctvom personálnych a materiálnych zdrojov, ktoré má k dispozícii. Tieto funkcie sa ďalej členia na vnútorné a vonkajšie.

Vnútorné funkcie zabezpečujú fungovanie medzinárodnej organizácie a majú skôr technický charakter. Okrem toho riešia aj otázky spojené s financiami medzinárodnej organizácie a personálnu problematiku. Významný podiel na týchto funkciách majú služby, ktoré zabezpečuje administratívny orgán medzinárodnej organizácie – sekretariát, alebo úrad.

Vonkajšie funkcie sa týkajú predovšetkým služieb a činností, ktoré smerujú mimo medzinárodnej organizácie, pričom ich adresátom môže byť členský štát, vnútroštátna inštitúcia, jednotlivec, skupina, prípadne iná medzinárodná organizácia. Tieto funkcie sa môžu týkať poskytovania technickej pomoci rozvojovým štátom, úverovania, výskumnej činnosti, na ktorej sa podieľa niekoľko štátov, resp. členov danej medzinárodnej organizácie, atď.

Na druhej strane môžeme pozorovať aj iné vymedzenie funkcií medzinárodných organizácií. K. Abbott a D. Snidal⁸⁰ rozdeľujú funkcie medzinárodných organizácií na dve základné skupiny:

1. centralizácia,
2. nezávislosť

Podľa týchto autorov práve tieto dve funkčné charakteristiky, v prípade vhodných okolností, vedú štáty k tomu, aby uprednostnili spoluprácu v rámci medzinárodnej organizácie, a nie v rámci iného inštitucionálneho typu.

Práve centralizácia a nezávislosť odlišujú medzinárodné organizácie od iných medzinárodných inštitúcií a zvyšujú efektívnosť medzinárodných organizácií pri vykonávaní ich činností.

Čo sa týka centralizácie, vytvorená organizačná štruktúra a centralizovaná administratívna podpora môžu zefektívniť spoločné aktivity v rámci medzinárodnej organizácie. Centralizácia tiež podporuje interakciu medzi štátmi a operatívne aktivity.

Vystupovanie medzinárodnej organizácie ako nezávislého a neutrálneho aktéra na medzinárodnej scéne vedie tiež k zvýšeniu efektívnosti v prípade spoločných aktivít, ktoré vykonávajú štáty prostredníctvom medzinárodných organizácií. Nezávislosť si však vyžaduje rovnováhu medzi krátkodobými a dlhodobými záujmami členský štátov v danej medzinárodnej organizácii. Na druhej strane silné štáty, prípadne veľmoci, nebudú chcieť úplne dobrovoľne vstúpiť do medzinárodnej organizácie, ktorú nemôžu aspoň do určitej miery ovplyvňovať pri splňaní svojich cieľov a záujmov. Preto takéto štáty môžu prispieť k zníženiu nezávislosti danej medzinárodnej organizácie, čím prispievajú aj k zníženiu efektívnosti tejto medzinárodnej organizácie a tiež k zníženiu vlastných schopností, pomocou ktorých môžu dosiahnuť vytýčený cieľ.

Tieto dve základné funkcie medzinárodných organizácií zahŕňajú širokú oblasť funkcií špecifických. Špecifické funkcie vykonáva každá medzinárodná organizácia, pričom vykonáva buď iba jednu, alebo viacero. Každá medzinárodná organizácia má pritom svoju jedinečnú kombináciu špecifických funkcií, ktoré vykonáva.

Medzi najdôležitejšie špecifické funkcie patria: implementácia dohôd, priestor pre negociácie, riešenie sporov a konfliktov, vykonávanie operatívnych aktivít ako je technická pomoc, tvorba noriem atď.

Je vidieť, že tieto funkcie, tzn. všeobecná základná funkcia spolu s regulačnými, kontrolnými a operatívnymi, ako aj centralizácia a nezávislosť, vykonávajú najmä medzinárodné organizácie, ktorých členmi sú jednotlivé štáty.

Podľa C. Archera⁸¹, aby akýkoľvek systém fungoval správne, potrebuje zdroje, aby mohol inputy transformovať na outputy. Toto sa týka nielen výrobných podnikov, ale aj medzinárodného systému. Účastníci systému – štáty, vlády štátov, transnacionálne korporácie, medzinárodné medzivládne a mimovládne organizácie,

⁸⁰ Abbott, K. – Snidal, D.: Why States Act through Formal International Organizations. In: Journal of Conflict Resolution, roč. 42, 1998, č. 1, s. 3-32.

⁸¹ Archer, C.: International Organization. Routledge. Londýn, 2001, s. 92-93.

jednotlivci, skupiny – predstavujú neustály dopyt po funkciách systému, ktoré sú predstavované udržiavaním mieru, rozdeľovaním a prerozdeľovaním bohatstva, zvyšovaním blahobytu, uspokojovaním náboženských či kultúrnych požiadaviek a ktoré títo účastníci tlmočia prostredníctvom konferencií a medzinárodných organizácií. Systém zase predstavuje ponuku, hlavne prostredníctvom prijatých noriem na medzinárodných fórach, na rokovaníach najvyšších orgánov medzinárodných organizácií. Tieto normy môžu byť pritom pre členské štáty a ďalších členov tej ktorej medzinárodnej organizácie právne záväzné, prípadne nezáväzné.

V ďalšom texte rozoberieme funkcie, ktoré vykonávajú nielen medzivládne, ale aj mimovládne organizácie. Členenie funkcií oboch typov medzinárodných organizácií presadzuje C. Archer⁸². Na základe jeho práce môžeme rozdeliť funkcie medzinárodných organizácií na:

1. vyjadrenie a agregácia záujmov,
2. normy,
3. získavanie členov,
4. socializácia,
5. vytváranie pravidiel,
6. aplikácia pravidiel,
7. posudzovanie pravidiel,
8. informácie,
9. operácie.

Medzinárodné organizácie vykonávajú úlohy vyjadrenia a agregácie záujmov presne tak, ako je to zvykom, napr. odborových zväzov, resp. iných záujmových združení v národných suverénnych štátoch. V tomto kontexte môže medzinárodná organizácia vystupovať buď ako nástroj vyjadrenia záujmov členov, ako fórum, na ktorom sa záujmy vyjadrujú, alebo môže vyjadrovať záujmy nezávisle od záujmov členov.

Medzinárodné organizácie významnou mierou prispeli (ako nástroje, fóra a aktéri) k normatívnym aktivitám, ktoré mali vplyv na medzinárodný systém⁸³.

Predovšetkým medzinárodné medzivládne organizácie majú významnú funkciu pri prijímaní nových pracovníkov, keďže takmer výlučne pozostávajú z predstaviteľov členských suverénnych štátov. Samozrejme, nemôžeme zabudnúť ani na medzinárodné mimovládne organizácie, ktorých počet vysoko prevyšuje medzivládne organizácie a ktoré zlučujú ľudí kvôli určitým cieľom, ako napr. podpora odborových zväzov, šírenie náboženského presvedčenia atď.

Cieľom socializácie v rámci národného štátu je vštepenie lojality jednotlivcovi k systému, v ktorom sa nachádza a dosiahnutie akceptovania hodnôt tohto systému. Národné štáty majú pomerne dosť nástrojov, pomocou ktorých môžu tieto ciele dosiahnuť. Na medzinárodnej úrovni, kde neexistuje svetová vláda,

⁸² Archer, C.: *International Organizations - Third Edition*. Londýn : Routledge, 2001, s. 92-108.

⁸³ Napr. zavedenie celosvetových hodnôt, ktoré akceptujú všetky štáty – odmietnutie otroctva, zaobchádzanie s civilistami počas vojny, používanie diplomatických výsad a imunit, liberalizácia obchodu a ďalšie.

je značne ťažšie presadzovať socializáciu. Proces socializácie na medzinárodnej úrovni sa uskutočňuje na dvoch úrovniach.

Socializácia prekračuje hranice národných štátov, pričom lídrom v tejto oblasti sú najmä transnacionálne korporácie⁸⁴.

V rámci medzinárodných medzivládnych a mimovládnych organizácií je to napríklad Medzinárodný olympijský výbor, ktorý presadzuje ideály baróna de Coubertin.

Treba si však uvedomiť, že socializácia neznamena to isté, čo pojem „sociálny“. Pojem „sociálny“ sa viaže predovšetkým na životné podmienky jednotlivcov vo vzťahu k spoločnosti, štátu a na hmotné podmienky jednotlivcov, ako napríklad podpora v nezamestnanosti.

Na druhej strane stojí pojem „socializácia“⁸⁵, ktorý, najmä v prípade transnacionálnych korporácií, je často v protiklade s pojmom „sociálny“. Ide tu predovšetkým o spôsob života tak, ako ho prezentujú veľké nadnárodné spoločnosti, tzn. o konzumný spôsob života a čo najvyššiu spotrebu tovarov a služieb, ktoré človek často nepotrebuje. Preto je dôležité odlišovať tieto dva pojmy, ktoré mnohí používajú ako synonymá.

Existuje niekoľko všeobecných zásad, na základe ktorých medzinárodné organizácie vytvárajú pravidlá⁸⁶:

1. pravidlá sa prijímajú jedhlasne všetkými členmi,
2. člen môže vystúpiť z organizácie a ukončiť tak svoj súhlas a záväzky vyplývajúce z existujúcich pravidiel,
3. aj v rámci členstva môže štát presadiť svoje právo na unilaterálnu interpretáciu pravidiel,
4. delegáti v orgánoch, ktoré tvoria pravidlá, majú inštrukcie od svojich vlád a nevystupujú ako nezávislí predstavitelia,
5. medzinárodná organizácia nemá priamy vzťah so súkromnými osobami v členských štátoch.

Bod 2 bude pravdepodobne rozpracovaný ako klauzula v budúcej ústave Európskej únie, ktorá by mala obsahovať možnosť pre členský štát vystúpiť z tohto zväzku.

Určitý problém pri fungovaní a pôsobení medzinárodnej organizácie predstavujú body 3 a 4. V bode 3 sa uvádza, že štát môže presadiť svoje právo na unilaterálnu interpretáciu pravidiel. Svedkami toho sme boli aj v marci 2003, keď USA zaútočili na Irak bez toho, aby Bezpečnostná rada OSN prijala rezolúciu, ktorá by dovoľovala jednému nezávislému a suverénnemu štátu zaútočiť na iný nezávislý a suverénny štát.

Čo sa týka bodu 4, v prípade stálych orgánov medzinárodnej organizácie ide o personál danej organizácie, ktorý je medzinárodný. Ako taký by nemal

⁸⁴ Ako napr. Microsoft, Coca-Cola, MacDonald a iné.

⁸⁵ Pôvodne tento termín označoval prevod súkromného vlastníctva na štátne vlastníctvo.

⁸⁶ Tharp, P. A.: Regional International Organisations: Structures and Functions, St. Martin Press. Londýn, 1971. In: Archer, C.: International Organization. Routledge. Londýn, 2001.

prijímať rozhodnutia od iných subjektov zvonku danej organizácie, ani od svojho vysielaajúceho štátu.

V medzinárodnom systéme je aplikácia pravidiel ponechaná zväčša na národné štáty, pretože nejestvuje žiadna svetová autorita podobná národným vládam a ich agentúram, ktorá by bola schopná vykonávať takúto úlohu. Okrem toho, nedostatkom je aj neexistencia prostriedkov, ktoré by aplikáciu pravidiel, prípadne jej zlyhanie sankcionovali, alebo nejako inak trestali, prípadne si vynucovali.

V národnom štáte je posudzovanie pravidiel, interpretácia zákonov zvyčajne v pôsobnosti súdnej zložky štátu. Na medzinárodnej úrovni je to zase nedostatok inštitúcií, ktoré by sa venovali posudzovaniu pravidiel a výkladu noriem, aj keď niektoré medzinárodné organizácie si vytvárajú svoje právne orgány, prostredníctvom ktorých riešia prípadné spory medzi svojimi členmi. Významnou funkciou je však urovnávanie sporov medzi členskými štátmi⁸⁷.

V súvislosti s nárastom počtu medzinárodných organizácií dochádza k presunu komunikácie a získavania informácií z diplomatických služieb národných štátov práve na medzinárodné organizácie. Tieto poskytujú nielen členským štátom, ale aj ďalším subjektom mnohé významné informácie, ku ktorým by sa inou cestou ani nedostali, resp. by o nich ani nevedeli. Príkladom je Organizácia pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (OECD), kde si vo Výboroch môžu členské štáty vymieňať skúsenosti s vládnutím a s ním spojenými otázkami. Organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo (FAO) a Svetová meteorologická organizácia (WMO) zase poskytujú cenné vedecké informácie týkajúce sa poľnohospodárstva a meteorológie jednak členským štátom, a jednak aj jednotlivcom a skupinám v iných štátoch.

Medzinárodné medzivládne organizácie vykonávajú tiež množstvo operácií, podobne ako vlády členských štátov⁸⁸. Medzinárodné mimovládne organizácie pôsobia najmä v oblasti humanitárnej pomoci, napríklad Medzinárodný červený kríž.

Na záver možno konštatovať, že medzinárodné medzivládne aj mimovládne organizácie hrajú významnú úlohu v súčasných medzinárodných vzťahoch. Vykonávajú pritom špecifické funkcie, ktoré pomáhajú pri dosahovaní ich cieľov a úloh.

V prípade neexistencie týchto organizácií by štáty nadväzovali spoluprácu na základe tradičnej konferenčnej diplomacie, na druhej strane jednotlivci a skupiny so spoločnými záujmami by nadväzovali spoluprácu s kolegami z iných štátov. Táto spolupráca by však bola málo frekventovaná, nekontinuálna a málo účinná.

Aj napriek tomu by medzinárodný systém fungoval, ale menej efektívne.

Počet medzinárodných organizácií, medzivládnych aj mimovládnych, rástol a spolu s ním rástol aj počet funkcií, ktoré tieto organizácie vykonávajú, pretože štáty pochopili, že niektoré funkcie, ktoré v súčasnosti vykonávajú medzinárodné organizácie, by nemohli sami vykonávať, resp. by ich vykonávali menej efektívne.

⁸⁷ Napr. vo Svetovej obchodnej organizácii, ktorá si vytvorila Mechanizmus urovnávania sporov.

⁸⁸ Bankové operácie – Svetová banka, EBOR; poskytovanie pomoci – UNHCR; predaj komodít – EÚ CAP, a i.

V súčasnosti medzinárodné organizácie pomocou výkonu svojich funkcií prispievajú k efektívnemu fungovaniu medzinárodného politického aj ekonomického systému, aj keď v niektorých prípadoch dochádza k určitým zlyhaniam.

Resumé

Medzinárodné medzivládne aj mimovládne organizácie hrajú v súčasných medzinárodných vzťahoch a vo svetovom hospodárstve významnú úlohu. Bez týchto organizácií by kooperácia medzi štátmi, národmi, skupinami a jednotlivcami bola možná, na druhej strane by však bola menej efektívna ako prostredníctvom medzinárodných organizácií.

Medzinárodné organizácie vykonávajú funkcie, ktoré sú nevyhnutné na ich normálne fungovanie. Tieto funkcie zahŕňajú: 1. regulačné funkcie, 2. normotvorné funkcie, a 3. kontrolné funkcie.

Významnými funkciami, ktoré pomáhajú v pôsobení medzinárodných organizácií sú aj centralizácia a nezávislosť.

Summary

International governmental and nongovernmental organizations tend to play great role in contemporary international relations and world economy. Without these organizations the cooperation among states, nations, groups, and individuals would be achieved, but the cooperation through international organizations is rather more effective.

International organizations exercise functions that are inevitable for their normal functioning. These functions include: 1. regulatory functions, 2. legislative functions, and 3. control functions.

Two functions that are rather important for international organizations are centralization and independence.

Použitá literatúra

1. **Abbott, K. - Snidal, D.:** Why States Act through Formal International Organizations. In: Journal of Conflict Resolution, roč. 42, 1998, č. 1, s. 3-32.
2. **Archer, C.:** International Organizations, 3rd Edition. Londýn : Routledge, 2001. ISBN 0-415-24690-3
3. **Bañouch, H. - Fedorko, M.:** Mezinárodní organizace. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000. ISBN 80-210-2474-7
4. **Bennett, A. LeRoy - Oliver, J. K.:** International Organizations: Principles and Issues, Seventh Edition. New Jersey : Prentice Hall, 2002. ISBN 0-13-032185-0
5. **Drulák, P.:** Teorie mezinárodních vztahů. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-725-6

6. **Iriye, A.:** Global Community - The Role of International Organizations in the Making of the Contemporary World. Berkeley : University of California Press, 2002. ISBN 0-520-23127-9
7. **Jordan, R. S. a kol.:** International Organizations - A Comparative Approach to the Management of Cooperation, 4th Edition. Westport, Connecticut : Praeger, 2001. ISBN 0-275-96550-3
8. **Krejčí, O.:** Mezinárodní politika. Praha : Ekopress, 2001. ISBN 80-86119-45-9
9. **Lysák, L.:** Medzinárodné organizácie. Bratislava : Ekonóm, 2001. ISBN 80-225-1506-X
10. **Moraviecki, V.:** Funkcii meždunarodnoj organizacii. Moskva: Progress, 1976.
11. **Paul, V.:** Nejstarší památky mezinárodního práva. Praha : Academia, 1996. ISBN 80-200-0308-8
12. **Plechanovová, B.:** Úvod do mezinárodních vztahů - Výběr textů. Praha : ISKP, 2003. ISBN 80-86130-22-3
13. **Říchová, B.:** Přehled moderních politologických teorií. Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-461-3
14. **Wallace, M. - Singer, J. D.:** Intergovernmental Organization in the Global System, 1815-1964: A Quantitative Description. In: International Organization, roč. 24, 1970, č. 2.

Kontakt

Ing. Martin Grešš
Katedra diploamcie a medzinárodných vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Tel.: 02/ 672 95 463
gress@euba.sk

PRIEMYSELNÁ POLITIKA EURÓPSKEJ ÚNIE

Ing. Zuzana Líner

Cieľom priemyselnej politiky EÚ je zvyšovanie konkurenčnej schopnosti a budovanie priemyslu ako základného prostriedku pre zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva. Priemyselná politika EÚ bola vytvorená v roku 1990. Rámcové zásady terajšej priemyselnej politiky EÚ stanovuje oznámenie, prijaté v r. 1990⁸⁹. Z Európskeho spoločenstva sa odvtedy stala Európska únia, vnútorný trh sa skonsolidoval jednotnou menou a rozšíril do Európskeho ekonomického priestoru a do kandidátskych krajín. Uruguajské kolo značne rozšírilo pravidlá svetového obchodného systému.

V Zmluve o Európskej únii sa stanovili štyri hlavné ciele priemyselnej politiky:

1. poskytovať pomoc priemyselným odvetviám pri ich prispôsobovaní sa štrukturálnym zmenám,
2. napomáhať rozvoju prostredia vhodného pre iniciatívu a trvalý rast,
3. poskytovať pomoc pri rozvoji medzinárodnej kooperácie medzi podnikmi,
4. poskytovať podporu a koordinovať realizáciu inovácií, výskumu a vývoja.

Naplnenie týchto cieľov nesúvisí s poskytovaním podpôr z rozpočtu EÚ. Pre dosiahnutie týchto cieľov EÚ vyvíja nasledovné aktivity:

- utvára legislatívne a inštitucionálne prostredie priaznivé pre rast konkurenčnej schopnosti európskych spoločností a účinného systému pre technickú standardizáciu,
- stimuluje európsky priemysel k adaptácii na globálne trhy, k inováciám, k zameraniu na stratégiu a kvalitu a využívanie nových technológií.

Nasledujúce oznámenia počas dvanástich rokov ďalej rozvinuli politiku, ktorá bola prijatá v roku 1992⁹⁰. Na začiatku roka 2003 ďalšie oznámenie⁹¹ upozornilo na spomalenie rastu produktivity v rámci EÚ a varovalo, že to môže ohroziť cieľ stanovený na zasadaní Rady Európy v Lisabone v roku 2000, ktorým je premena EÚ do roku 2010 na „najviac konkurencieschopnú ekonomiku na svete“.

Konkurencieschopnosť je základným predpokladom ekonomiky aby bola schopná poskytovať svojmu obyvateľstvu vysokú a rastúcu životnú úroveň a vysokú zamestnanosť na udržateľnom základe. Je podstatou ambiciózných cieľov,

⁸⁹ Priemyselná politika v konkurenčnom a otvorenom prostredí: Smernice pre prístup v rámci Spoločenstva COM (90) 556 final

⁹⁰ V Bielej knihe o raste, zamestnanosti a konkurencieschopnosti z roku 1993 sa položil dôraz na MSP, infraštruktúru a nové technológie. Oznámenie z roku 1994 Politika konkurencieschopnosti priemyslu pre Európsku úniu COM (94) 319 final sa týkalo nehmotných investícií a priemyselnej spolupráce. Problematika globalizácie bola predmetom oznámenia z roku 1999 Konkurencieschopnosť európskych podnikov v podmienkach globalizácie – Ako ju zvýšiť? COM (98) 718 final

⁹¹ Produktivita: kľúč ku konkurencieschopnosti európskych ekonomík a podnikov COM (2002) 262 final

ktoré si Európska únia stanovila na Lisabonskej schôdzke Európskej rady na jar 2000.

Súčasný európsky priemysel je moderný a z mnohých hľadísk aj úspešný. Pomalý rast produktivity však vyvoláva vážne znepokojenie. Rozšírenie EÚ bude hlavným zdrojom možností priemyselného rastu pre nové, ako aj pre existujúce členské štáty. Priaznivo by malo prispieť k jeho celkovej konkurencieschopnosti

Konkurencieschopnosť priemyselnej výroby je základným kameňom stratégie udržateľného rozvoja EÚ. Udržateľnosť má tri piliere:

1. ekonomický
2. sociálny
3. environmentálny.

Pokrok pri dosahovaní udržateľnosti znamená, že EÚ postupuje vyvážené v oblasti všetkých troch pilierov. Konkurencieschopnosť preto treba pokladať za nevyhnutnú zložku úspechu stratégie udržateľnosti. S rastúcim bohatstvom sa pre európskych občanov stal problém udržateľnosti rozvoja a bezpečnosti ešte dôležitejším. To sa odrazilo aj v prijatí stratégie udržateľného rozvoja EÚ na gothenburskom zasadaní Rady Európy.

V rámci stratégie priemyselnej politiky sa buduje na troch kľúčových faktoroch konkurencieschopnosti priemyslu:

- vedomosti
Neustále sa zdôrazňuje potreba zvýšiť úsilie v oblasti vzdelávania, odbornom výcviku a vo výskume a uplatniť tieto znalosti vo výrobe. Podľa Európskej komisie⁹² treba rozvíjať nové technológie, vrátane informačných a komunikačných technológií (ICT), biotechnológií a nanotechnológií a takisto sa treba vedieť naučiť tieto technológie využívať.
- inovácie
Európsky priemysel tiež musí byť inovatívnejší. Každá oblasť činnosti musí byť iniciatívna z hľadiska skvalitňovania a zlepšovania výrobkov, služieb a výrobných postupov. Treba vytvoriť podmienky pre stimulovanie energetickej inovácie.
- súkromné podnikanie
Európa musí rozvinúť aj podnikateľské schopnosti preberaním rizika a budovaním nových a väčších podnikov. Európania sú akoby príliš váhaví pri preberaní podnikateľského rizika na seba, príliš ochotne sa zmierujú s miernym rastom podniku a príliš váhajú aj s uznaním a ocenením sociálneho prínosu tých podnikov, ktoré riskujú.

Priemyselná politika má horizontálny (plošný) charakter a zameriava sa na vytváranie vhodných rámcových podmienok pre konkurencieschopnosť výroby. Jej nástroje, teda nástroje podnikovej politiky, majú za cieľ vytvárať rámcové podmienky. Keďže však treba súčasne prihliadnuť na špecifické potreby a charakteristiku jednotlivých odvetví, musia sa tieto pravidlá aplikovať diferencovane pre každé z nich. Napríklad mnohé výrobky, ako sú lieky,

⁹² Oznámenie EK Rade, Parlamentu, ECOSOC a Komisii pre regióny: Priemyselná politika v rozšírenej Európe COM(2002) 714 final z 11.12.2002

chemikálie, automobily, podliehajú odvetvovým reguláciám v závislosti od ich vlastností alebo spôsobu použitia. Priemyselná politika preto v sebe nevyhnutne spája horizontálnu základňu a odvetvové aplikovanie.

Priemyselná politika má za úlohu zaručiť aj koordináciu s ostatnými politikami tak, aby spolu prispievali ku konkurencieschopnosti európskeho priemyslu. Preto pokrýva veľmi rozsiahle oblasti, pričom mnohé z jej nástrojov sú nástrojmi z iných oblastí politiky. Priemyselná konkurencieschopnosť závisí od takých politik, ako sú politika hospodárskej súťaže, vnútorný trh, vývoj a výskum, vzdelávanie, obchod a udržateľný rozvoj.

Vzhľadom na to, že väčšia časť priemyselnej politiky sa nerealizuje na úrovni EÚ, ale v kompetencii členských štátov, komisia dohliada na členské štáty, aby aplikovali svoju priemyselnú politiku na národnej úrovni. Metóda koordinácie bola definovaná na Lisabonskej schôdzke.

Hlavnú zodpovednosť za dosahovanie konkurencieschopnosti však majú samotné podniky. Prispievajú aj k environmentálnym a sociálnym prioritám EÚ tým, že rozširujú základňu korporátnej zodpovednosti.

V posledných rokoch došlo v štruktúre výroby v Európe k značným zmenám. Podiel výkonov sektora služieb v rámci EÚ sa zvýšil z 52 % v roku 1970 na 71 % v roku 2001, pričom podiel výroby klesol za to isté obdobie z 30 % na 18 %⁹³. Politici v dôsledku tejto „tercializácie“ nevenovali výrobe dostatočnú pozornosť a uspokojovali sa všeobecne rozšíreným názorom, že v ekonomike založenej na vedomostiach a v informačnej spoločnosti, orientovanej na služby, priemyselná výroba už nehrá kľúčovú úlohu.

Uvedený trend je odrazom dvoch faktorov:

1. Oproti službám dochádza v sektore výroby k vysokému rastu produktivity a s tým spojený rast bohatstva spôsobil neproporčný nárast dopytu po službách pre domácnosť a po osobných službách. Týmto spolu s rastom príjmov začne neproporčne rásť dopyt po službách. V dôsledku zvyšovania produktivity paralelne dochádza k relatívnemu znižovaniu cien priemyselných výrobkov.
2. Súčasne sa zvýšila aj vzájomná závislosť medzi sektormi služieb a výroby. Za súhrnnými štatistickými údajmi sa skrýva fakt, že vo výrobných podnikoch došlo k outsourcingu aktivít, ktoré nemajú priamu súvislosť s ich hlavnou činnosťou, čo sa predtým pokladalo za súčasť ich podnikania. Rastúci dopyt po službách zo strany výroby prispel k rastu výstupov podnikových služieb, ktoré v roku 2000 tvorili 48,3 % HDP európskej pätnástky.

Tento vývoj súvisí s rastom významu kvality a kvantity vedomostí, o ktoré sa ekonomické aktivity opierajú. Znalosti a schopnosti ekonomiky transformovať ich do technologických a komerčných aplikácií sú podstatou zvyšovania produktivity a s tým spojenej výzvy konkurencieschopnosti. Kritickú úlohu pritom hrajú disponibilné zásoby a tempo akumulácie ľudského kapitálu. Rastúca

⁹³ „Sektor služieb“ tvorí: veľkoobchod a maloobchod, reštaurácie a hotely, doprava a skladovanie, komunikácie, finančníctvo, poisťovníctvo, obchodovanie s nehnuteľnosťami, obchodné služby a komunitné sociálne a osobné služby. Do poslednej položky patrí verejná správa, zdravotná starostlivosť, vzdelávanie, obrana, ako aj „ostatné komunitné sociálne a osobné služby“.

komplexnosť znalostí viedla k zvýšenej špecializácii priemyslu a je v pozadí trendu k outsourcingu, osobitne v oblasti informačných a komunikačných technológií a ďalších služieb, opierajúcich sa o intenzívne znalosti, ktoré sú zdrojom inovácií a diferenciacie výrobkov a tým prispievajú k zvyšovaniu produktivity.

Prepletenosť výroby a služieb však presahuje rámec outsourcingu. Vzniklo veľké množstvo služieb, ktoré sú spojené alebo previazané s výrobkami. Tieto služby, väčšinou realizované špecializovanými servisnými agentúrami, závisia od výroby. Naopak, konkurencieschopnosť priemyslu sa opiera o kvalitu a nákladovú efektívnosť dopravných, finančných a obchodných služieb. Je to priemysel, ktorý aplikuje najviac nových technologických riešení.

Zoči-voči zvýšenej globálnej konkurencii prenikli investície do základných prostriedkov, podnikového výskumu a vedomostí do väčšiny textilného, potravinárskeho, nábytkárskeho, strojárkeho a chemického priemyslu, ako aj do poľnohospodárstva, chovu rýb a maloobchodu. Všetky tieto sektory, označované za technologicky stredne alebo málo náročné, využívajú teraz pri svojej činnosti inovatívne procesy, opierajúce sa o moderné technológie.

Tento proces viedol k zvýšeniu podielu kvalifikovanej práce, čo viedlo viac k dopytu po vysokokvalifikovanej pracovnej sile, než k nárastu podielu náročnej technológie na celkovej výrobe sektora. Verejné výdavky na vzdelávanie v EÚ vyjadrené v percentách HDP sú síce relatívne vysoké, avšak od roku 1990 vykazujú stále pokles z 5,7 % na 5 % v roku 2001. To je v rozpore s lisabonským cieľom „dosiahnuť podstatné zvýšenie investície do ľudského kapitálu na osobu“. Úroveň súkromných investícií do školstva, celoživotného vzdelávania a vedeckého výskumu je tiež oveľa nižšia v porovnaní s tou, ktorú dosiahli hlavní obchodní partneri EÚ.

Významné investície do ochrany životného prostredia⁹⁴, čisté technológie a výrobné procesy, ktoré nepoškodzujú životné prostredie umožnili európskemu priemyslu úspešnosť pri udržiavaní dimenzie udržateľného rozvoja, prerušením závislosti výroby od emisií škodlivých exhalátov⁹⁵.

Európsky priemysel ostáva v medzinárodnom obchode jednou z dominantných síl. Väčšia účasť nových obchodných partnerov na svetových trhoch zmenšila podiel EÚ na svetovom exporte. Tento trend však je v EÚ menej výrazný ako u USA a Japonska. Podiel EÚ poklesol z priemerne 19,3 % v rokoch 1991 – 1995 na 18,4 % v roku 2002. Za to isté obdobie sa podiel USA znížil z 15,1 % na 12,1 % a podiel Japonska z 12,2 % na 8,2 % (pozri tabuľku). Okrem toho, spoločnosti EÚ v niektorých kľúčových sektoroch ako sú automobilový, letecký a v niektorých kategóriách výroby telekomunikačných zariadení, dosiahli vedúce postavenie. Tovarová obchodná bilancia, s prebytkom vo výške 1 – 2 % HDP v deviatich z ostatných desiatich rokov, a zvyšujúci sa podiel tovarového exportu v EÚ na HDP potvrdzujú pevné konkurenčné postavenie priemyslu EÚ vo svetovom obchode.

⁹⁴ Celkové výdavky do ochrany životného prostredia vzrástli o 2 % nad pridanú hodnotu priemyslu.

⁹⁵ Napríklad, napriek 30 % zvýšeniu priemyselnej výroby od roku 1985, odvtedy emisie oxidu uhličika poklesli o 11 % a emisie oxidujúcich plynov o skoro 50 % (Commission Competitiveness Report 2002).

Podiel exportu EÚ, USA a Japonska na svetovom exporte (v %)						
	vrátane exportov vnútri EÚ			bez exportov vnútri EÚ		
	EÚ	USA	Japonsko	EÚ	USA	Japonsko
1991-1995	39,9	11,2	9,1	19,3	15,1	12,2
1996-2000	36,8	11,1	7,3	18,3	14,3	9,4
1999	37,0	11,7	7,2	18,2	14,4	9,4
2000	33,2	10,8	7,2	16,3	13,5	9,1
2001	33,8	10,3	6,2	16,9	12,9	7,8
2002	36,1	9,5	6,4	18,4	12,1	8,2

V 90. rokoch, keď aj niektoré malé krajiny EÚ vykazovali výrazné zvyšovanie produktivity, rast produktivity v európskych výrobných odvetviach zaostával za úrovňou amerického rastu. Veľký rozdiel vznikol v druhej polovici dekády, keď v EÚ predstavoval 3,2 %, oproti 5,5 % v USA za obdobie rokov 1996 – 2000. Nižšie tempo rastu produktivity celej ekonomiky EÚ oproti výrobným odvetviám odráža relatívne slabšiu výkonnosť sektora služieb a ukazuje sa výrazný pokles z priemerných 1,9 % v prvej polovici 90. rokov, na 1,2 % v rokoch 1995-2001. Celkovo tieto čísla naznačujú nebezpečný pokles rastového potenciálu EÚ a zrejmú hrozbu pre konkurencieschopnosť priemyslu únie. Správy komisie o konkurencieschopnosti z rokov 2001 a 2002, identifikovali ako hlavné príčiny slabej výkonnosti v oblasti rastu produktivity, nedostatočné inovačné aktivity a slabé šírenie ICT. Výdavky v rámci EÚ na ICT v priebehu rokov postupne rástli z 5,4 % HDP v roku 1996 na 7,1 % HDP v roku 2001, čím sa postupne takmer vyrovnali hodnotám USA, kde v roku 2001 došlo k významnému poklesu výdavkov. Zvýšenie výdavkov na ICT v posledných rokoch sa však ešte nepremietlo do zvýšenia produktivity.

Hoci niektoré spoločnosti v EÚ patria k svetovej špičke v oblasti inovácií, nízky podiel európskej aktivity v oblasti patentov a výskumu a vývoja oproti hlavným konkurentom EÚ naznačuje, že inovatívna výkonnosť Európy je naďalej nedostatočná. V roku 2001 sice najlepšie krajiny v EÚ predstihli USA a Japonsko, celkovo však priemer únie zaostáva vo väčšine inovačných ukazovateľov. Investície do výskumu v EÚ s 1,9 % HDP v roku 2000, oproti 2,7 % v USA a 3 % v Japonsku sú ešte stále nedostatočné. Ak porovnáваме výskum len v súkromnom sektore, je priepasť ešte väčšia (na rozdiely medzi investíciami do výskumu v EÚ a USA sa pritom až 84 % podieľa súkromný sektor). Táto medzera sa prejavuje v počte európskych patentov v oblasti špičkových technológií, ktorý je iba 28 na milión obyvateľov, čo je osobitne výrečné v porovnaní s najlepšimi európskymi krajinami, ako je Fínsko (138), Švédsko (95) alebo Holandsko (58). Ďalším významným ukazovateľom je počet výskumných pracovníkov⁹⁶.

Tieto skutočnosti sú v pozadí nižšej konkurenčnej výkonnosti EÚ najmä v tých oblastiach ekonomiky, kde sa tvorí najvyššia pridaná hodnota. Elektronika a kancelárska a výpočtová technika sú najmarkantnejším príkladom toho, kde by EÚ

⁹⁶ Podiel výskumníkov na celkovom počte zamestnancov v rámci EÚ dosahuje 5,1 na tisíc pracovníkov. Porovnateľné údaje v USA sú 7,4 a v Japonsku 8,9. Pokiaľ ide o výskumných pracovníkov v súkromnom sektore, v EÚ je to iba 2,5, v USA 7 a v Japonsku 6,3.

mala zlepšiť svoju výkonnosť. V roku 2000 dosahoval podiel EÚ na vývoze krajín OECD v týchto odvetviach 16,4%, resp. 12,3 %, oproti americkým hodnotám 23,7 % a 24 %. EÚ sa viac špecializuje na odvetvia strednej high-tech a na investície do základných prostriedkov tradičných odvetví. Aj keď je dôležité udržať si postavenie v týchto sektoroch, ktoré sa výrazne podieľajú na celkových výsledkoch a zamestnanosti, EÚ by sa mala snažiť upevniť si postavenie v perspektívnych technologických oblastiach, ako sú ICT, elektronika, biotechnológie alebo nanotechnológie, v ktorých často zaostáva za svojimi hlavnými konkurentmi. Relatívne nízke tempo zmien európskej výrobnéj štruktúry bránilo aj rýchlym presunom zdrojov do nových možností na trhu.

Napokon, nízky rast európskej produktivity, ako aj relatívne nízka zamestnanosť môžu tiež súvisieť s pretrvávajúcimi štrukturálnymi problémami. Sem patrí fragmentácia niektorých trhov so službami a výrobkami a, napriek istému pokroku, ku ktorému došlo v 90-tych rokoch, pretrvávajúce prekážky geografickej mobility a neustály nedostatok kvalifikácie v mnohých kategóriách pracovníkov.

Malé a stredné podniky (MSP) tvoria oporu európskeho priemyslu. Podieľajú sa dvoma tretinami na zamestnanosti a 60 % na celkovej pridanej hodnote. Pôsobia stimulačne na konkurenčnú dynamiku ekonomiky, nútia veľké firmy zvyšovať efektívnosť a inovovať. Okrem toho sú mnohé európske MSP majú svetový význam pri zaplňaní medzier na trhu.

Inovatívne združenia sa tiež vo zvýšenej miere zapájajú do nadnárodných sietí. Firmy v takýchto združeniach, v prevažnej miere ide o MSP, sa stávajú motorom dynamiky európskeho priemyslu a zdrojom inovatívnych nápadov. Niektoré európske združenia, (napr. pre biotechnológiu v okolí Mníchova a Štokholmu alebo pre textil v severnom Taliansku) predstavujú svetovú špičku. Zúčastnené firmy sú často prepojené s detašovanými pracoviskami tamojších univerzít.

Zvýšený outsourcing a downsizing (znižovanie počtu zamestnancov za účelom úspor alebo zvýšenia zisku) u veľkých firiem môže síce spôsobiť dočasné problémy s prispôbovaním sa, no na druhej strane sa vytvárajú nové možnosti a stimuly pre rozhodnutie o samostatnej zárobkovej činnosti. Samostatne zárobkovo činných Európanov je ešte stále málo. Okrem toho len relatívne malý počet európskych mikropodnikov narastie na potrebnú kritickú veľkosť, postačujúcu na to, aby mohli efektívne konkurovať existujúcim veľkým dominantným firmám alebo aby mohli expandovať na zahraničné trhy.

Z vyhliadok na rozšírenie ťaží veľa nielen ekonomika kandidátskych, ale aj terajších členských štátov. Ide predovšetkým o využitie zvýšených investičných možností v kandidátskych krajinách a o možnosť čerpať z rezervoáru vysokokvalifikovaných pracovníkov a relatívne nízkych nákladov. Zároveň liberalizácia obchodu s priemyselnými výrobkami na základe Európskeho dohovoru a progresívna implementácia „acquis“ spoločenstva vo väčšine odvetví umožnili priemyslu EÚ preniknúť na ďalší veľký zákaznícky trh (s Bulharskom a Rumunskom približne 110 mil. obyvateľov).

Globalizácia sa dnes pokladá za jeden z kľúčových faktorov zmien súčasného ekonomických a spoločenských systémov. Väčšia časť sveta, vrátane Číny a Ruska, je zapojená do medzinárodnej deľby práce. Tým sa pre výroby a služby EÚ otvárajú nové trhy: Zároveň sa zvyšuje konkurencia zo strany dovozu a môže viesť k premiestňovaniu produkčných aktivít do krajín s menšími

nákladovými faktormi. Keďže Európa nemôže konkurovať len nákladmi, pri pomoci ekonomike prispôbiť sa globalizačným tlakom, ústredný význam nadobúdajú vedomosti vo všetkých sektoroch – bez ohľadu na to, či ide o odvetvia high-tech alebo nie.

V čoraz integrovanejšom svete sa nestabilita môže rýchlo rozšíriť, ako sa to prejavilo pri rýchlom rozšírení finančnej krízy v nedávnych rokoch v rýchlo sa rozvíjajúcich ekonomikách. Preto si globalizácia vyžaduje takú priemyselnú politiku, ktorá dokáže rýchlo reagovať na neočakávaný vývoj.

Rast životnej úrovne v Európe vyvolal nával požiadaviek na ochranu životného prostredia, na kvalitu práce, na korporáciu sociálnu zodpovednosť a o ochranu spotrebiteľov a verejného zdravia.

Európa disponuje viacerými výhodami, ktoré podporujú konkurencieschopnosť a rast podnikov. Sem patria konkrétne:

- stabilné makroekonomické prostredie s dobrou aplikáciou právnych princípov, čo umožňuje podnikom lepšie si naplánovať budúcnosť, investovať a rozvíjať sa;
- jednotný trh;
- vysoká úroveň sociálnej súdržnosti (kohézie), dobre vyškolenú, vzdelanú a adaptabilnú pracovnú silu, ktorá aj napriek neustálej potrebe zdokonaľovania, konkrétne celoživotným štúdiom a preškolením, je základným prvkom ekonomiky založenej na znalostiach;
- dlhodobú prax v dialógu sociálnych partnerov na všetkých úrovniach, ktorej cieľom je modernizácia, v súlade so záujmami zamestnávateľov i zamestnancov;
- outsourcing - poskytovaním bezpečných a kvalitných služieb prispieva ku konkurencieschopnosti tých odvetví, ktoré ho využívajú, pri súčasnom zaručení univerzálnych služieb za konkurenčné ceny.
- vyspelé energetické, dopravné, telekomunikačné odvetvia. Infraštruktúra však potrebuje výrazné posilnenie, osobitne v nových členských štátoch.

Konkurencieschopnosť ovplyvňuje veľké množstvo podmienok a faktorov. EÚ preto musí zaručiť, aby jej potenciál na zvyšovanie konkurencieschopnosti bol plne využitý. Priemyselná politika okrem toho musí mať za cieľ predvídať a podnecovať takú úpravu výrobného systému, aby sa jej dôsledky dali usmerňovať.

Článok 157 Zmluvy o Európskych spoločenstvách stanovuje, že „spoločenstvo prispeje k dosiahnutiu cieľov priemyselnej politiky pomocou politík a aktivít, ktoré presadzuje podľa ustanovení tejto zmluvy“, popri špecifických opatreniach, zameraných na podporu akcií na úrovni členských štátov.

Ide o viacero politík, ktorých integrácia s priemyselnou politikou je zásadná:

- **Obchodná politika** má medzi svojimi hlavnými cieľmi zlepšenie otvorenosti svetového obchodného systému, a špecifickejšie otvorenie trhov tretích krajín výrobcom a dodávateľom služieb z EÚ. Zároveň s poskytnutím lacnejšieho prístupu k zahraničným vstupom pre výrobcov

- z EÚ však dochádza k zvýšeniu konkurencie tretích krajín, čo jednak umožňuje a jednak ich núti zvyšovať ich konkurencieschopnosť.
- **Politika jednotného trhu** má tiež rozsiahly pozitívny dopad na konkurencieschopnosť, ako to už bolo uvedené, konkrétne podporou liberalizácie trhu a zosúladením pravidiel, hoci tento proces nebol rovnaký a ešte vo viacerých oblastiach sa musí pokročiť.
 - To isté v podstate možno povedať o navzájom **blízkej energetickej a dopravnej politike**.
 - **Politika výskumu a vývoja** tým, že posilňuje vedomostnú základňu a orientáciou na kľúčové technológie tiež výrazne prispieva ku konkurencieschopnosti priemyslu EÚ. Treba ju ďalej mobilizovať, aby pomohla projektom v európskom záujme – akým je Galileo – pri súčasnom využívaní špecifických pravidiel konkurencie pri kolaboračnom výskume.
 - **Politika hospodárskej súťaže** tiež posilňuje priemyselnú konkurencieschopnosť. Svojim regulačným rámcom podnecuje firmy aby zvyšovali svoju efektívnosť a tým si uľahčili prežitie na ich trhoch. Pripravuje aj firmy EÚ na výzvy trhov tretích krajín. V tomto kontexte treba vziať do úvahy čoraz globálnejšie dimenzie mnohých trhov. Charakter a praktická aplikácia konkurencie a priemyselnej politiky majú svoje vlastné priority, čo sa pri rozhodovacom procese musí vyvážiť⁹⁷.
 - Podobne ako v minulosti, potenciál, ktorý ponúka **regionálna politika** treba v plnej miere využiť, ako doplnok reštrukturalizácie, ku ktorej nevyhnutne bude dochádzať vo viacerých odvetviach, v dôsledku posunu v dopyte a zvýšenej globálnej konkurencie. Bude hrať kľúčovú úlohu aj pri podpore úsilia, ktoré budúce členské štáty musia vynaložiť na odstránenie medzery v konkurencieschopnosti a jej sociálnych dôsledkov.
 - Prepojenie makroekonomickej a **štrukturálnej politiky** zaručujú Všeobecné smernice hospodárskej politiky.
 - **Sociálna politika a politika zamestnanosti**, vrátane politiky odborného školenia majú kľúčovú úlohu pre podporu konkurencieschopnosti, ako súčasť vyváženej implementácie lisabonskej stratégie. Neustálym zvyšovaním kvalifikácie pracujúcich a teda aj podporou zvyšovania kvality práce, prispievajú k plneniu požiadaviek trhu práce a zásadne prispievajú k ekonomike, založenej na vedomostiach. Navyše aj pomáhajú akceptovať potrebnú reštrukturalizáciu priemyslu zmierňovaním jej negatívnych sociálnych dôsledkov. Investovanie do ľudského kapitálu jednotlivcami, podnikmi a verejnými orgánmi má zásadný význam pre manažment zmien a kombinuje flexibilitu s novou formou bezpečnosti pre zamestnancov.
 - **Politiky ochrany spotrebiteľov a verejného zdravia** sú základným predpokladom dôvery verejnosti, ktorá na druhej strane tvorí základ stáleho a rastúceho dopytu. Tieto politiky si, samozrejme, tiež vyžadujú prísne regulačné opatrenia. Môžu však tiež byť predpokladom rastu tým, že poskytujú pre spoločnosti predvídateľný rámec. Môžu zohrať aj dôležitú

⁹⁷ Oznámenie komisie „Produktivita: Kľúč ku konkurencieschopnosti európskych ekonomík a podnikov“, COM (2002) 262 (osobitne 7. kapitola) poukazuje na viaceré problémové oblasti práce.

- úlohu pri pomoci s akceptovaním niektorých technológií alebo komerčných technik verejnosťou, na pozadí čoraz náročnejších spotrebiteľských trhov.
- **Ochrana životného prostredia** môže požadovať obmedzenie alebo dokonca zákaz použitia niektorých vstupov alebo technológií, čím z krátkodobého hľadiska sa môžu zvýšiť výrobné náklady. Z dlhodobého hľadiska však môže pre firmy EÚ získať na globálnej úrovni konkurenčné výhody a získať nové trhy pre čisté výrobky a technológie.
 - Rastú požiadavky na **korporačnú sociálnu zodpovednosť**. Hoci ide o výzvu tak pre podnikateľov ako pre tvorcov politiky, v konečnom dôsledku môže pozitívne prispieť ku konkurencieschopnosti európskeho podnikania tým, že posilní konsenzus o európskom sociálnom a ekonomickom modeli.

Kombináciou vhodných politických nástrojov možno zosúladiť ciele zdanlivo nezlučiteľných politík. Napríklad, prístup EÚ, ktorý je priaznivý pre podnikanie (business-friendly) k regulácii výroby často poskytuje záruku pre spotrebiteľa a používateľa, vďaka účinnému mechanizmu dozoru nad trhom, ako je to stanovené v revidovanej Smernici o bezpečnosti výrobkov. V jednotlivých prípadoch neexistujú zázračné riešenia pri hľadaní správnej vyváženej. EÚ však začalo rozvíjať viaceré nástroje, ktoré možno v závislosti od charakteru situácie použiť.

Resumé

Príspevok sa zaoberá stavom a vývojom jednej so spoločných politík EÚ. Cieľom priemyselnej politiky EÚ je zvyšovanie konkurenčnej schopnosti a budovanie priemyslu ako základného prostriedku pre zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva. Priemyselná politika EÚ bola vytvorená v roku 1990 a v súčasnosti si kladie za úlohu premenu EÚ do roku 2010 na „najviac konkurencieschopnú ekonomiku na svete“.

Summary

The paper focuses on the development and current state of one of the EU's common policies. The main goal of the industrial policy is to increase the competitiveness of the European industry as a fundamental mean to improve the living standards of the EU citizens. It was created in 1990 and nowadays its primal focus is to make the EU "the most competitive economy in the world" by 2010.

Použitá literatúra:

1. www.europa.eu.int
3. Európska komisia: Priemyselná (industriálna) politika v rozšírenej Európe. OZNÁMENIE KOMISIE RADE, EURÓPSKEMU PARLAMENTU, EKONOMICKÉMU A SOCIÁLNEMU VÝBORU A KOMISII PRE REGIÓNY,

dokument č. COM(2002)714final. Brusel 11.12.2002
3. Interné materiály MH SR

Kontakt

Ing. Zuzana Líner
Katedra diploamcie a mezinárodných vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
liner@euba.sk

NIEKTORÉ ZÁKLADNÉ PRVKY SOCIÁLNYCH ASPEKTOV TRVALO UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA

Ing. Michal Sedlačko

1. Spoločenské a kultúrne aspekty trvalo udržateľného rozvoja

V ostatnom čase môžeme hovoriť o rastúcom uvedomovaní si *spoločenských a kultúrnych aspektov trvalo udržateľného rozvoja (TUR)*, za aké môžeme označiť napr. chudobu, rozdelenie bohatstva, kultúrnu diverzitu, spravodlivosť⁹⁸, postavenie žien v spoločnosti⁹⁹ alebo zdravie. Zatiaľ sme len v počiatkoch chápania prírody a jej implikácií na spoločenské a kultúrne dimenzie TUR. Spoločenské a kultúrne normy a chovanie majú dosah nielen na životné prostredie, ale ovplyvňujú a formujú aj hospodárske správanie, vzorce spotreby, dlhodobú priechodnosť a udržateľnosť našich spoločností.

Komisia OSN pre trvalo udržateľný rozvoj¹⁰⁰ identifikovala štyri aspekty TUR: sociálny (spoločenský), ekonomický (hospodársky), environmentálny a inštitucionálny. Niekedy sa v zmysle odlíšenia potrieb implementácie TUR hovorí aj o aspekte politickom¹⁰¹ a nevyklucuje sa ani existencia ďalších aspektov. Trvalo udržateľný rozvoj má postupne sa rozširujúcu definíciu: od orientácie čisto na dimenziu environmentálneho, resp. prírodného kapitálu smerom k zahrnutiu ekonomickej, sociálnej a environmentálnej dimenzie trvalej udržateľnosti.¹⁰²

2. Požiadavky na trvalú udržateľnosť

Napriek rozširovaniu obsahu pojmu trvalo udržateľný rozvoj a jeho používania čoraz väčším množstvom disciplín a skupín¹⁰³, vo všeobecnosti panuje zhoda o stanovení požiadaviek na ľudskú činnosť v troch spomenutých systémoch, ktoré sú kľúčové pre rozvoj:¹⁰⁴

- ekonomické aspekty TUR vyžadujú vybudovanie takého ekonomického systému, ktorý bude podporovať spravodlivý prístup k zdrojom a príležitostiam a „férové“ zdieľanie ekologického produkčného priestoru, ktorý umožňuje trvalo udržateľný rozvoj a podnikanie a priemysel založené na

⁹⁸ *equity*

⁹⁹ *gender issues*

¹⁰⁰ United Nations Commission on Sustainable Development, UNCSD.

¹⁰¹ Žiaľ, na medzinárodnej úrovni tiež ešte nedošlo k úplnému pochopeniu konceptu trvalo udržateľného rozvoja.

¹⁰² Moser-Norton, 2001. Ďalšiu definíciu podali Huba a Ira (2002): „Trvalo udržateľný rozvoj je omnoho širší pojem ako samotná koncepcia ochrany životného prostredia. Je zameraný viac na otázky kvality života a rovnakých možností pre každého ako na samotný ekonomický rast. ... Zmysel trvalo udržateľného rozvoja treba vidieť v hľadaní optimálneho vzťahu medzi environmentálnym, ekonomickým a sociálnym rozvojom...“

¹⁰³ *advocacy groups*, teda skupín, ktoré vstupujú do situácie s istou agendou a cieľom obraňovať isté pozície. Patria medzi ne predovšetkým mimovládne organizácie, priemyselné zväzy a pod.

¹⁰⁴ Podľa Agendy 21 pre trvalo udržateľné stavebníctvo v rozvojových krajinách, s. 8 (kurzíva autor).

pevných etických princípoch. Sústredia sa na tvorbu prosperity pre všetkých, nie len ziskov pre úzku vrstvu, a o jej dosiahnutie v hraniciach ekologicky možného a bez zasahovania do základných ľudských práv.

- sociálne aspekty TUR vyžadujú podporu rozvoja „férových“ a spravodlivých spoločností, ktoré sledujú pozitívny ľudský rozvoj a poskytujú ľuďom príležitosti na sebarealizáciu a prijateľnú kvalitu života.
- environmentálne aspekty TUR vyžadujú nájdenie rovnováhy medzi ochranou fyzického životného prostredia a jeho zdrojov a užívaním týchto zdrojov spôsobom, ktorý Zemi umožní poskytovať prijateľnú kvalitu života pre ľudské bytosti.

Podľa Agendy 21 pre trvalo udržateľné stavebníctvo v rozvojových krajinách je vysoko nepravdepodobné, že by všetky princípy trvalej udržateľnosti mohli byť dodržiavané súčasne, pretože ich požiadavky (resp. implikácie ich cieľov) sú konfliktné ba až priamo antagonistické. Osoby v rozhodovacích procesoch budú musieť robiť ústupky medzi jednotlivými oblasťami a rôznymi spôsobmi dosahovať rovnováhu medzi odlišnými požiadavkami pri nachádzaní riešení, ktoré sú z hľadiska väčšieho dobra optimálne. Tieto rozhodnutia musia byť flexibilné a mali by byť pravidelne revidované so zreteľom na dohodnuté indikátory, aby sa zabezpečila pretrvávajúca rovnováha týchto troch systémov bez napr. rozvíjania jedného na úkor ostatných.

Existujú isté nevyhnutné požiadavky, na základe ktorých môže, podľa UNCSD, byť vybudovaná harmónia medzi trvalo udržateľným, človekom vytvoreným systémom a životným prostredím:

- sociálna spravodlivosť, solidarita a inklúzia,
- hospodárska spravodlivosť,
- benefitorne „environmentálne vplyvy“,
- otvorenosť inštitúcií,
- politická transparentnosť a zodpovednosť,
- efektívne medzinárodné právo,
- súdna nezávislosť a integrita,
- dlhotrvajúci mier.

Rastie dôraz na takú formuláciu TUR, ktorá akcentuje spravodlivosť medzi súčasnými a budúcimi generáciami¹⁰⁵. Trvalo udržateľný rozvoj prinútil zainteresované strany¹⁰⁶ brať do úvahy dlhodobosť a predĺžiť plánovací horizont. Veľmi zaujímavú perspektívu podáva aj Agenda 21 pre trvalo udržateľné stavebníctvo v rozvojových krajinách: „TUR napriek rozšírenej predstave nie je rozvojom, ktorý sa dá dlhodobo udržať, ale rozvoj, aký musíme sledovať na dosiahnutie stavu udržateľnosti. Nie je cieľom, ale procesom udržiavania dynamickej rovnováhy medzi požiadavkami rovnosti, prosperity a kvality života a ekologicky možným. Rozvoj takisto nie je vnímaný v jeho úzkom význame rastu,

¹⁰⁵ Túto Amartya Sen definoval ako „rozvoj, ktorý podporuje možnosti ľudí v súčasnosti bez obmedzenia možností budúcich generácií“.

¹⁰⁶ *stakeholders*, teda podľa Agendy 21 „hlavné skupiny spoločnosti“, resp. v štruktúrnom modeli hlavné spoločenské prvky (jednotlivci alebo organizácie) v danej situácii (pozri tiež nižšie).

expanzie a nadobúdania poznatkov, ale ako progres prostredníctvom zlepšovania, evolúcie a hľadania múdrosti.“

Z uvedeného je zrejmé, že niekedy nie je kvôli nejasnému významu pojmu trvalo udržateľný rozvoj jednoduché pozitívne vymedziť činnosti podporujúce trvalú udržateľnosť. Menej komplikované je vyzorovať stav absencie napr. politickej alebo sociálnej udržateľnosti než ich prítomnosť. Hlavnou výzvou je preto vybudovať pozitívnu agendu sociálnej udržateľnosti, ktorá vychádza za rámec analýzy prítomnosti konfliktu smerom k zahrnutiu rozvoja sociálnych možností na rôznych úrovniach. Porozumenie „netechnickým“ aspektom TUR (teda sociálnej, ekonomickej a kultúrnej udržateľnosti, oproti napr. ekologicko-geografickej udržateľnosti) a politickým aspektom TUR musí byť podporené a praktizované najmä v tých krajinách, ktorých prioritou je boj proti sociálnej exklúzii. Táto rastúca pluralita prístupu by mala vyústiť do posilnenia kapacít rozvojových krajín, aby mohli produktívne adresovať pre ne relevantné výzvy trvalo udržateľného rozvoja¹⁰⁷.

„Trvalá udržateľnosť bude vyžadovať fundamentálne a ďalekosiahle zmeny svetového ekonomického usporiadania ... mocenských vzťahov, modelov rozvoja, produkčných činností, postojov k zdrojom a spôsobom života. ... Model spoločenskej a ekonomickej rovnosti, ktorý je jedným zo základných kameňov Agendy 21, je založený hlavne na systéme západných liberálno-demokratických hodnôt, ktorý bol formovaný európskymi spoločenskými revolúciami predchádzajúceho milénia. V rozvojovom svete rastie skeptický postoj, že trvalo udržateľný rozvoj, vo forme v akej je podporovaný a praktizovaný medzinárodnými rozvojovými agentúrami, je len obyčajným biznisom, a aj napriek proklamovaniu 'harmónie s miestnymi kultúrami a duchovnými hodnotami' je v častom konflikte s hodnotami neindustrializovaných krajín alebo prinajlepšom neuznáva platnosť iných hodnotových systémov. Existujú tiež pochybnosti o schopnosti Západu poskytnúť reálne riešenia problémov, ktoré boli v podstate vytvorené jeho modelom rozvoja.“¹⁰⁸

3. Štruktúra problematiky TUR s dôrazom na sociálne aspekty

Problematiku (koncept) trvalej udržateľnosti sme s dôrazom na sociálne aspekty členili podľa jednotlivých problémových oblastí s výslednou štruktúrou:¹⁰⁹

- životné prostredie, energetika, prírodné zdroje
- štát a občianska spoločnosť, demokratická správa, dobré riadenie spoločnosti
 - modernizácia štátu

¹⁰⁷ Pravými príčinami environmentálnych problémov sú spoločenské, ekonomické a kultúrne podmienky.

¹⁰⁸ Agenda 21 pre trvalo udržateľné stavebníctvo v rozvojových krajinách. Trvalo udržateľný rozvoj musí, podľa Agendy, brať do úvahy miestne geografické a klimatické podmienky, hospodárske, kultúrne a spoločenské potreby. Zastáva názor, že svet a ani naše budúce generácie si nemôžu dovoliť systém západných liberálno-demokratických hodnôt. (Pozri tiež nižšie.)

¹⁰⁹ Rovinu trvalo udržateľného ľudského rozvoja, resp. sociálnych aspektov TUR, sme rozviedli na jednotlivé problémové oblasti. Zdroj: metodiky UNDP, Inter-American Development Bank a Svetovej banky.

- posilnenie občianskej spoločnosti
- Ľudské zdroje a sociálny rozvoj, zdravie a boj proti HIV/AIDS ai., gender issues
 - sociálny rozvoj
 - deti a mládež
 - starí ľudia
 - postihnutí
 - rodina
 - zdravie a sociálne istoty
 - trhy práce
 - sociálny dialóg
 - sociálna inklúzia
 - medzigeneračný prenos chudoby
 - mestský rozvoj
 - prevencia násilia
 - chudoba a nerovnosť
 - vzdelanie, kvalifikácia, veda a technológie
 - ženy v rozvoji
 - domorodé obyvateľstvo a budovanie komunít
- infraštruktúra, finančné zdroje, boj proti chudobe, rozvoj MSP
- úloha informačných technológií pre rozvoj

Implikáciou takéhoto rozvrstvenia môžeme pre postupný prechod k trvalej udržateľnosti formulovať nutnosť zmien pre nasledujúce sektory:¹¹⁰

- politický systém, ktorý umožní občanom účasť na rozhodovacích procesoch,
- ekonomický, resp. hospodársky systém, ktorý je dostatočne produktívny a efektívny, schopný podnecovať pokrok vedy a techniky a zároveň je šetrný voči životnému prostrediu i spoločnosti,
- *sociálny systém, ktorý zabezpečuje efektívne riešenie problémov a napätí vznikajúcich z disharmonických dôsledkov ekonomického rozvoja,*
- vedecko-technický systém schopný priebežne vyhľadávať najlepšie možné riešenia a predpovedať vývojové trendy,
- administratívny systém, ktorý je pružný a zároveň schopný sám seba korigovať,
- nadnárodný systém, ktorý bude podporovať trvalo udržateľnú medzinárodnú politiku, obchod, kultúrne vzťahy.

4. Sociálny rozvoj

Sociálny rozvoj vníma Svetová banka ako prostriedok na odstraňovanie chudoby posilňovaním procesov a inštitúcií, ktoré podporujú tvorbu aktív sociálneho kapitálu s dôrazom na tri hlavné aspekty: posilnenie mocenského zastúpenia chudobných, zvýšenie responzivnosti inštitúcií k potrebám chudobných

¹¹⁰ REC, 2003, s. 17 (kurzíva autor).

a zvýšenie efektivity nimi poskytovaných služieb a zabezpečenie spoločenskej stability a ľudskej bezpečnosti. Stojí na týchto princípoch:

- participácia a občianska angažovanosť
- sociálna analýza
- prevencia konfliktov a obnova
- rozvoj orientovaný na komunity
- sociálne poisťky

Sociálny rozvoj je rozvoj spoločnosti v súlade s cieľmi inklúzie, kohézie a zodpovednosti¹¹¹. Rozvojové stratégie teda musia brať do úvahy tzv. sociálne dimenzie rozvoja, medzi ktoré radíme mocenskú dynamiku, kultúrne a hodnotové systémy a formálnu a neformálnu štruktúru príslušných spoločností.

5. Spoločenské blaho

Spoločenské blaho¹¹² je všeobecnou životnou podmienkou zdravia, šťastia, kreativity, zodpovedného naplnenia, resp. sebarealizácie¹¹³ a trvalo udržateľného rozvoja (v danej komunite, spoločnosti alebo kultúre). Princíp 24 Európskej charty o trvalo udržateľnom dizajne a stavebníctve hovorí: „Mier, politická transparentnosť a zodpovednosť, otvorenosť inštitúcií, trvalo udržateľný rozvoj, spoločenské blaho, ochrana životného prostredia a energetická efektívnosť sú interdependentné a neoddeliteľné.“

6. Verejná participácia a budovanie občianskej spoločnosti

Participácia je proces, prostredníctvom ktorého sa hlavné skupiny spoločnosti zúčastňujú na riadení a kontrole iniciatív, rozhodnutí a zdrojov, ktoré sa ich dotýkajú.¹¹⁴ Občianska angažovanosť je termín používaný pre proces, prostredníctvom ktorého sa občania a občianske organizácie, resp. siete, zúčastňujú (snažia zúčastňovať) na verejnej diskusii a akcii.

Široká verejná participácia pri implementácii je fundamentálnym predpokladom trvalo udržateľného rozvoja. Agenda 21 rozoznáva špecifické postavenie a zodpovednosť deviatich *hlavných skupín spoločnosti*:

- ženy
- deti a mládež
- domorodé obyvateľstvo
- mimovládne organizácie
- miestne authority
- odbory vo výrobnom a obchodnom sektore
- podnikateľský a priemyselný sektor

¹¹¹ *accountability*

¹¹² *social wellbeing*

¹¹³ *fulfilment*

¹¹⁴ Svetová banka.

- vedecko-technická komunita
- poľnohospodári

Agenda 21 tiež artikuluje potrebu nových foriem participácie na všetkých úrovniach na široké zapojenie všetkých hospodárskych a spoločenských sektorov v dosahovaní trvalo udržateľného rozvoja, medzi ktoré patria napr. účasť na identifikácii problémov, návrh a aplikácia riešení, monitorovanie výsledkov, prístup k informáciám o všetkých druhoch problémov a činností týkajúcich sa trvalej udržateľnosti.¹¹⁵

Procesy demokratizácie, hospodárskych reforiem, redefinície medzinárodnej úlohy štátu, decentralizácie a vplyvov nových informačných technológií a globalizácie podmieňujú podstatnú revíziu úlohy vlád a jednotlivých sektorov spoločnosti. K tomuto procesu prispievajú aj konsenzuálne body rozvojovej agendy – oblasti životného prostredia, *gender issues*, etnicity a sociálnych štruktúr, ktoré môžu byť základným faktorom exklúzie.

V súčasnosti je už zrejma neoddeliteľnosť demokracie a hospodárskeho a sociálneho rozvoja.¹¹⁶ Túto Medziamerická rozvojová banka formulovala ako „priamy vzťah medzi hospodárskym rozvojom a kvalitou procesu vlády“. V tomto kontexte má občianska participácia rastúci význam, a to prispievaním k posilňovaniu demokracie a podporou napĺňania rozvojových cieľov. Participácia zvyšuje kvalitu rozvojových politík, čo spätne prispieva ku konsolidácii systému demokracie. V konsolidovaných demokraciách sú verejné politiky citlivejšie na požiadavky, aspirácie, záujmy a stanoviská občanov, a preto sú aj rozvojové politiky a projekty na tieto požiadavky a záujmy viac responzívne, z čoho benefitujú predovšetkým tí, ktorí sú tradične obeťou hospodárskej, sociálnej alebo kultúrnej marginalizácie.

7. Budovanie komunít

„Konceptia trvalo udržateľnej komunity sa týka všetkých členov komunity, ich zdravia, vzdelávania, sociálnych výhod, dopravy v komunite, verejnej bezpečnosti, hospodárskej oblasti, životného prostredia, jednoducho všetkých rozmanitých častí, ktoré komunitu vytvárajú.“¹¹⁷

Budovanie trvalo udržateľných komunít sa zakladá predovšetkým na nasledujúcich princípoch:

- princíp kultúrnej a spoločenskej integrity,

¹¹⁵ „Jedným z fundamentálnych predpokladov na dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja je široká verejná participácia na rozhodovacích procesoch. V špecifickesom kontexte životného prostredia a rozvoja je emergentnou aj potreba nových foriem participácie, zahŕňajúcich potrebu účasti jednotlivcov, skupín a organizácii na procedúrach hodnotenia environmentálnych vplyvov a potrebu informovanosti o a účasti na rozhodovaní, predovšetkým pri tých rozhodnutiach, ktoré potenciálne ovplyvňujú komunity, v ktorých žijú a pracujú. Jednotlivci, skupiny a organizácie by mali mať prístup k informáciám relevantným pre ich prostredie a rozvoj, ktorých držiteľmi sú národné autority, vrátane informácií o výrobkoch a činnostiach, ktoré majú alebo pravdepodobne budú mať významný dosah na životné prostredie, a informáciám o opatreniach ochrany životného prostredia.“

¹¹⁶ IADB, 2001.

¹¹⁷ REC, 2003, s. 15.

- princíp emancipácie, teda posilnenie miestnej kontroly a participácie,
- princíp subsidiarity, teda dosahovanie maximálnej rozumnej decentralizácie,
- princíp solidarity, teda utváranie priaznivých podmienok a smerovanie k spravodlivosti.

Rozvoj orientovaný na komunity¹¹⁸ Svetová banka široko definuje ako odovzdanie moci nad rozhodovaním a zdrojmi do rúk komunít. Spája princípy participácie, komunitnej správy zdrojov, dobrého riadenia a decentralizácie. Chudobní obyvatelia by nemali byť videní iba ako objekty snáh o znižovanie chudoby. Chudobných ľudí a ich inštitúcie je nutné vnímať ako aktíva a partnerov v procese rozvoja. Chudobné komunity majú obvykle väčšie kapacity, než sa im bežne priznáva a za primeranej podpory a prístupu k informáciám sú schopné sa efektívne organizovať na napĺňanie svojich bezprostredných priorít.

8. Starnutie spoločnosti

Fenomén starnutia spoločnosti (a postavenie starých ľudí v spoločnosti) je problematika, ktorá sa úzko dotýka spoločenskej integrácie, meniaceho sa postavenia pohlaví v spoločnosti¹¹⁹, hospodárskej stability alebo otázok chudoby. Bude hrať rastúcu úlohu v spôsobe, akým spoločnosť interreaguje s inštitúciami hospodárskeho a sociálneho blahobytu, rodinným a komunitným životom a úlohou žien.

Spoločnosť musí prehodnotiť hranice výhod, ktoré môže získať prispením starších občanov. Tak, ako o globálnej komunikácii možno povedať, že robí svet menším, o globálnom starnutí sa dá vyhlásiť, že robí svet zrelším. Významné demografické zmeny, ktoré v súčasnosti prebiehajú, majú vplyv ako na komplexnú infraštruktúru spoločnosti, tak aj na životné dráhy jednotlivcov. Už o tri generácie môže prísť historická zmena, keď počet starých ľudí preváži počet detí, mládeže a mladých ľudí.¹²⁰ Táto demografická revolúcia môže mať na spoločnosť také ďalekosiahle následky, aké mala priemyselná revolúcia. Pre potreby súčasných a budúcich generácií je potrebné nájsť nástroje, s pomocou ktorých možno túto výzvu prijať. Medzi tieto nástroje patria informačné technológie (ku ktorým, žiaľ, väčšina starých ľudí, predovšetkým v rozvojových krajinách, nemá prístup) a výskum a budovanie kľúčových prvkov globálnej starnúcej spoločnosti (ako napr. zmena obrazu starnutia).

Starnutie populácie sa týka všetkých sociálnych, hospodárskych a kultúrnych sfér. O starnutí bude treba uvažovať novým spôsobom: ako o celoživotnom a celospoločenskom fenoméne, nielen ako o fenoméne týkajúcom sa čisto starších ľudí.¹²¹

¹¹⁸ *community driven development*, CDD

¹¹⁹ *gender advancement*

¹²⁰ World Ageing Situation 2000.

¹²¹ Úzko súvisí s globálnymi tržmi práce a kapitálu, vládnyimi dôchodkami, službami a tradičnými systémami sociálneho zabezpečenia, ktoré sú všetky formované technologickými zmenami a kultúrnymi

Akumulácia širokej škály skúseností v priebehu života pozitívne alebo negatívne ovplyvňuje možnosti a blahobyť jednotlivca v rokoch jeho starnutia. Politiky a programy prispôbené problematike starnutia¹²², podporujúce pracovnú flexibilitu, celoživotné vzdelávanie a zdravý životný štýl, môžu kumulatívne obohatiť možnosť výberu. Priemet problému starnutia populácie do rozhodovacích procesov sa udeje rovnako na medzinárodnej, národnej, ako aj komunitnej úrovni s dosahom na infraštruktúry, stratégie, plánovanie a zdroje. Experti sú toho názoru, že pokiaľ sa v predstihu realizujú vhodné ciele investície, môže sa spoločnosť neskôr vyhnúť závislosti a záťaži, akú na zdroje vyvíja starnúca populácia.

9. Sociálna exklúzia

Sociálna exklúzia postihuje zraniteľné skupiny obyvateľstva¹²³ – predovšetkým domorodé obyvateľstvo, ženy, fyzicky a mentálne hendikepované osoby, osoby postihnuté HIV/AIDS, starých ľudí ap. Sociálna exklúzia negatívne ovplyvňuje možnosti jednotlivca v oblastiach hľadania primeranej práce, vhodného ubytovania, prístupu k adekvátnej zdravotníckej starostlivosti a kvalitnému vzdelaniu, bezpečných životných podmienok a tiež zaobchádzania zo strany súdneho systému. Môžeme ju definovať ako chronický nedostatok príležitostí a prístupu k základným a kvalitným službám, trhu práce a úverovým mechanizmom, fyzickým podmienkam a adekvátnej infraštruktúre a súdnemu systému.

Keďže sociálna exklúzia tak vážne obmedzuje prístup k službám a pracovným príležitostiam, ktoré sú potrebné pre udržanie minimálneho životného štandardu, existuje vysoká korelácia medzi chudobou a sociálnou exklúziou. Marginalizované skupiny nemusia tvoriť väčšinu chudobných, ale obvykle patria k tým najchudobnejším. Chudobu nemožno riešiť bez adresovania komplexných determinantov sociálnej exklúzie.

Okrem podpory normatívnych zmien a získavania politickej podpory je na znižovanie chudoby potrebné eliminovať diskriminačné praktiky a podporiť tvorbu príležitostí pre so-ciálne marginalizované skupiny prostredníctvom zvýšenia participácie chudobných vrstiev spoločnosti, budovaním ich sociálneho kapitálu a posilňovaním ich organizačnej kapacity.

10. Opatrenia na posilnenie bezpečnosti

Na dosiahnutie prevencie konfliktov a obnovu je nutná podpora hospodárskej obnovy, adresovanie potrieb sociálneho sektora, pomoc zraniteľným skupinám, budovanie inštitucionálnych kapacít a obnova sociálneho kapitálu.

transformáciami. Udržateľnosť formálnych alebo neformálnych, komunitných, súkromných alebo štátnych programov blahobytu podlieha obrovským zmenám.

¹²² Dôležitý je dlhodobější a predvídavejší pohľad do budúcnosti, udržiavanie spoločenských sietí, budovanie sociálneho, ekonomického a environmentálneho kapitálu ap.

¹²³ Komplexný problém sociálnej exklúzie sa intenzifikuje pre tých jednotlivcov, ktorí majú to nešťastie patriť do viacerých marginalizovaných skupín zároveň.

11. Medzigeneračný prenos chudoby

Medzigeneračným prenosom chudoby¹²⁴ (ITP) sa nazýva proces, ktorým chudobní rodičia prenesú chudobu a znevýhodnenia z nej plynúce na svoje deti. Je bežným problémom hlavne v spoločnostiach, ktoré majú vysokú mieru nerovnomernej distribúcie príjmov. Na národohospodárskej a spoločenskej úrovni môže ITP negatívne ovplyvňovať rast a ako výsledok nedostatočnej spoločenskej kohézie a rovnosti príležitostí produkovať násilie. Môže predstavovať hrozbu pre také hospodárske reformy, ktoré vyžadujú fiškálne reštriktívne opatrenia a ekonomickú reštrukturalizáciu.

ITP úzko súvisí s priemerným počtom detí v rodinách a výškou investícií do každého z detí¹²⁵. Hlavným faktorom je vzdelanie matky, pretože zvyšuje produktivitu na trhu (a teda zvyšuje zamestnanosť) a v domácnosti pôsobí ako indukujúci faktor na investície do vzdelania a ďalších ukazovateľov kvality podmienok dieťaťa. Dokonca už malé zmeny vo vzdelaní matky môžu spôsobovať veľké zníženie fertility a následný vysoký nárast v investícií do detí a prelomeniu ITP cyklu. V Latinskej Amerike je iba 20% detí rodičov s nízkym vzdelaním schopných začať druhý stupeň vzdelávania¹²⁶, ktorý sa považuje za minimálny pre schopnosť dostať sa z chudoby.

12. Opatrenia na odstránenie chudoby

Na podporu rovnosti spoločenských príležitostí a úspešné odstraňovanie chudoby vo všetkých jej dimenziách (vrátane hmotnej deprivácie, nízkej miery ľudského rozvoja, nedostatočnej mocenskej reprezentácie a zraniteľnosti¹²⁷) je potrebná cieleňá aktivita v nasledujúcich oblastiach:¹²⁸

- tvorba ekonomických príležitostí
- podpora ľudského rozvoja
- zvýšená sociálna ochrana
- zlepšenie kvality života
- prevencia dysfunkčného správania
- budovanie integrovaných spoločností
- reforma štátnych inštitúcií smerom k vyššej miere rezponzívnosti, transparentnosti a zodpovednosti

Tvorba ekonomických príležitostí zahŕňa predovšetkým vybudovanie a rozvoj takých trhov, ktoré budú zapájať geograficky neprístupné oblasti, investovať do fyzickej infraštruktúry, prehĺbovať väzby medzi produktívnymi

¹²⁴ *intergenerational transmission of poverty*

¹²⁵ Podľa kvantitatívne-kvalitatívneho interakčného modelu Beckera a Lewisa (Becker-Lewis, 1973 a Becker, 1991).

¹²⁶ CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe), 2002.

¹²⁷ *vulnerability*

¹²⁸ Podľa Svetovej banky (World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty), pozri tiež Agendu 21 – dlhodobý cieľ „umožniť všetkým ľuďom dosahovať trvalo udržateľné živobytie“ (kapitola 3, Boj s chudobou).

činnosťami chudobných a dynamickými sektormi ekonomiky, podporovať mikropodnikanie, prispievať k trvalej udržateľnosti vidieckych aktivít ap. Ďalšími nástrojmi môžu byť sociálne investičné fondy, ktoré predstavujú efektívny nástroj na zlepšenie základnej infraštruktúry.¹²⁹ Pozitívne účinky tiež môže mať uľahčenie prístupu k pracovnému výcviku, financovaniu produktívnych činností, trhovým sieťam a komunikačným technológiám. Prioritou by malo byť zvýšenie aktív populácie s najnižšími príjmami – napr. investičnými programami v oblastiach vzdelávania, výstavby domov a i. Pre túto populáciu by mala byť zabezpečená zvýšená sociálna ochrana, ktorá pozostáva z opatrení, znižujúcich negatívne dosahy nepriaznivých šokov na príjmy populácie (intervencie na trhu práce, budovanie sietí sociálnej istoty, sociálna práca, protikrizová makroekonomická fiškálna politika, prevencia environmentálnych katastrof, verejné zdravotné kampane).

13. Sociálny kapitál

Koncept sociálneho kapitálu je len veľmi voľne definovaný, používaný rôznymi spôsobmi a len ťažko kvantifikovateľný.¹³⁰ Často sú do tohto pojmu zahrňané všetky sociálne aktíva – neformálne siete sociálnych vzťahov, členské organizácie, všeobecná spoločenská dôvera, inštitucionálne vzťahy na makroúrovni (napr. zmluvné právo) atď. Všetky siete podporujú sociálnu interakciu, ale sú rôznorodé.¹³¹ Nie všetky spoločenské aktíva sú však koncepčne rovnaké, a preto tento prístup zatiaľ pri sprostredkovaní koherentnej teórie sociálneho kapitálu zlyhal¹³².

Východiská pre definíciu sociálneho kapitálu:

- sociálny vzťah je zdrojom, ktorý má potenciál umožňovať prístup k iným zdrojom a ostatných z takéhoto prístupu vylúčiť,
- štruktúru sociálnych vzťahov daného subjektu nemožno jednoduchým spôsobom transferovať na vyššiu kategóriu – ich povolanie, spoločenskú triedu, etnickú skupinu ai.,
- štruktúra sociálnych vzťahov podlieha zmene,
- ľudia môžu a dokonca aktívne investujú do sietí sociálnych vzťahov,
- zmeny v sociálnych vzťahoch môžu mať účinok na rozloženie moci a ďalších zdrojov a na spôsob fungovania trhu.

Sociálne vzťahy každého subjektu sú jeho aktívom, a toto aktívum má významný vplyv na jeho prístup k iným aktívam (zdrojom), jeho schopnosť premeniť tieto aktíva na zvýšenie blahobytu, či prístup k štátnym, trhovým a občianskym inštitúciám. Sociálne vzťahy sú však zároveň aj prekážkou v tom

¹²⁹ IADB, 2001.

¹³⁰ Podľa Bebbington, 2002 a Svetovej banky.

¹³¹ Aj keď jedna z definícií sociálneho kapitálu o ňom hovorí ako o „normách a sieťach podporujúcich kolektívnu akciu“ (Woolcock, 2002), táto pod jeden koncept (sociálny kapitál) zahŕňa spoločenské štruktúry, inštitúcie a hodnoty, pretože majú rovnako účinok na podporu kolektívnej akcie.

¹³² Pozri napr. World Bank, 1996.

zmysle, že poskytujú istú štruktúru činnosti subjektu – napr. čo sa týka výkonu jeho povolania ap.

Na organizácie nemožno kvôli tomu nahliadať ako na homogénne subjekty. Sú zložené z jednotlivcov udržiavajúcich rôzne vzťahy, a to nielen vnútri organizácie, ale aj prekračujúce jej hranice. To vedie k reinterpretácii spôsobu a motivácie konania organizácií a tiež poukazuje na stieranie hraníc medzi organizáciami – neexistujú napr. žiadne pevné línie oddeľujúce mimovládny sektor od štátu, štát od podnikateľského sektora a politických strán atď. Diskusia o sociálnom kapitále nás teda núti zamyslieť sa nad komplikovanými spôsobmi, ktorými sú organizácie a záujmové združenia vzájomne prepojené.

Chudoba, sociálna exklúzia, trhy a správa spoločnosti úzko súvisia s:

- tzv. „skutočnými“ trhmi¹³³. Štruktúra sociálnych vzťahov ovplyvňuje relatívnu trhovú konkurencieschopnosť, predovšetkým štruktúrovaním prístupu k informáciám a vzorcami recipročných záväzkov. To môže viesť k zvýšenej ziskovosti obchodníkov¹³⁴ a k relatívnej neslobode chudobných roľníkov na trhoch s poľnohospodárskymi plodinami.
- „skutočnými“ metódami správy (riadenia). Týka sa predovšetkým súvislostí medzi byrokraciou, podnikateľmi a priemyselnou transformáciou¹³⁵, príp. so zmenami politického režimu.
- prístupom ku a kontrolou nad zdrojmi a inštitúciami¹³⁶.

Najdôležitejším poznatkom je fakt, že štruktúra sociálnych vzťahov má dosah na skutočné fungovanie ekonomických a politických inštitúcií a možnosť ľudí dosiahnuť blahobyť v ich komunitách. Tieto nazývame sociálnym kapitálom, pretože ako pri iných druhoch kapitálu doňho treba (dobrovoľne) investovať a má potenciál generovať výhody.

14. Ľudské práva

Do sociálnych aspektov TUR vstupuje aj otázka, aké záväzky má štát (hlavne vo vzťahu k ekonomickým a sociálnym právam), keď tieto záväzky sú pri krátkodobej stratégii priameho poskytovania náročné na verejné zdroje, no pri dlhodobej stratégii majú efekt posilňovania kapacít¹³⁷. Za minimálnu úroveň zabezpečovanú štátom odborná literatúra¹³⁸ považuje snahu o absenciu negatívnych javov, kde procesy rozvoja sú identifikované ako sociálne udržateľné ak nevyvolávajú alebo negenerujú konflikt, hrozbu ľudskej bezpečnosti alebo zločinnosť destabilizujúcej úrovne. Ekonomické a sociálne problémy sa zvažujú a adresujú len ak sú identifikované ako potenciálne hrozby pre TUR – napr. násilné konflikty, zmeny klímy, prírodné katastrofy.

¹³³ Hewitt de Alcántara, 1992.

¹³⁴ Fafchamps-Mintent, 2001, 1999.

¹³⁵ Evans, 1995.

¹³⁶ Berry, 1989.

¹³⁷ *enabling role*

¹³⁸ Napr. Moser-Norton, 2001.

Verejná činnosť zabezpečujúca tzv. *livelihood security*¹³⁹ a založená na ľudských právach posilní TUR redukovaním sociálneho a politického rizika. Posilnením obsahu ľudských práv vo verejnej správe sa vytvárajú silnejšie a spravodlivejšie verejné, občianske a komunitné inštitúcie, zvyšujúce kapacitu absorpcie šokov. Veľmi dôležitými inštitútmi sú, podľa nás, sloboda prístupu k informáciám, skupinová solidarita a zabezpečenie *advocacy* v mocensky asymetrických situáciách. Veríme, že zmenou „pravidiel“ na vyššej úrovni možno vytvoriť príležitosti na mikroúrovni.

Inštitúcie, ktoré majú byť schopné efektívnej *advocacy* pre chudobných, musia mať záujem na posilnení týchto sociálnych skupín, vnímať ich priority a pôsobiť súčasne na viacerých právnych a inštitucionálnych úrovniach. Štát nesie primárnu zodpovednosť a nemal by len zdarma poskytovať služby, ale podporovať stratégie prístupu k sociálnym a ekonomickým právam prostredníctvom trhu, občianskej spoločnosti a štátnych inštitúcií. Je tiež partnerom v dialógu so sociálnymi hnutiami, občianskou spoločnosťou a politickou sférou, sledujúc princípy dobrého demokratického riadenia (správy)¹⁴⁰.

Reforma štátnych inštitúcií má za cieľ posilniť organizácie občianskej spoločnosti a kapacity štátnych inštitúcií a podnecovať komunity v zúčastňovaní sa na verejnom dialógu (predovšetkým tých skupín, ktoré sú vo verejnom priestore slabo zastupované – ženy, domorodá populácia a rasové či náboženské menšiny, chudobní, bezzemkovia). Na zvýšenie administratívnych kapacít a dosiahnutie vyššej miery responzívnosti, transparentnosti a funkčnej zodpovednosti verejných inštitúcií je potrebné prevádzať zmeny v súdnom systéme, v systéme poskytovania vzdelania a v systéme poskytovania zdravotníckej starostlivosti tak, aby tieto inštitúcie zohľadňovali potreby chudobných.

15. Otázky bez odpovedí

V diskurze o trvalej udržateľnosti existuje mnoho nevyriešených pnutí.¹⁴¹ Prvý súbor otázok vyplýva z rozdielnych potrieb a záujmov štátov Severu a štátov Juhu. Sever preferuje tzv. *zelenú agendu*, stratégiu sústrediacu sa na problémy plynúce z nadbytku a nadmernej spotreby, zníženie environmentálnych vplyvov urbánnej produkcie a prežitia svetových životodárnych systémov. Naproti tomu je tzv. *hnedá agenda*, ktorá je preferovanou stratégiou pre rozvojové krajiny, orientovaná na problémy chudoby a nedostatočného rozvoja a zdôrazňuje potrebu zmierňovania environmentálnych hrozieb pre zdravie (plynúcich z nedostatočnej sanitácie, obmedzeného prístupu k pitnej vode, nadmernej hustoty obyvateľstva, rizikových úrovní znečistenia vody a vzduchu a lokálnej akumulácie pevného odpadu). Hnedá agenda je zameraná predovšetkým na potreby nízkoprijmových skupín spoločnosti (oproti orientácii zelenej agendy na budúce generácie) a to predovšetkým na prístup k (environmentálnym) zdrojom na miestnej úrovni.

¹³⁹ Ktorú môžeme definovať ako bezpečnosť vo vzťahu k životným podmienkam.

¹⁴⁰ *good democratic governance*

¹⁴¹ Podľa Agendy 21 pre trvalo udržateľné stavebníctvo v rozvojových krajinách.

Rozvojový svet je v ťažkej situácii medzi týmito dvoma konceptmi, ktorá je ďalej komplikovaná potrebou adresovať minulé nerovnosti spôsobom sociálne akceptovateľným pre bohatých aj chudobných. Vo vzťahu k svojej malej základni zdrojov v porovnaní s tempom rastu obyvateľstva musí nájsť hranicu ekologicky možného, ktoré bude minimalizovať environmentálne vplyvy spojené so zelenou a hnedou agendou.

Druhý súbor plynie z diskusii o časovom rámci trvalo udržateľného plánovania. Aký časový horizont je pri úvahách o prežití ľudského druhu primeraný – päťdesiat rokov, štyristo rokov? Je tu aj možnosť obmedziť sa na rozhodnutia, ktorých pozitívny dosah do budúcnosti sme schopní odhadnúť na najbližších dvadsať alebo tridsať rokov za súčasného predpokladu, že technológia sa bude vyvíjať dostatočným tempom, aby bola schopná v neskoršom období zmierniť negatívne dosahy našich súčasných rozhodnutí?

Tretí súbor plynie z einsteinovskej otázky, či možno vyriešiť existujúce problémy tým istým vedomím, ktoré ich vytvorilo.¹⁴² Kto by mal byť tým, kto formuluje model trvalej udržateľnosti? Mal by to byť Sever, ktorý je zodpovedný za vytvorenie väčšiny problémov, ktoré by dnes mal trvalo udržateľný rozvoj adresovať, a ktorý má záujem na zachovaní súčasného ekonomického modelu a globálnej rovnováhy síl? Alebo by to mal byť Juh, ktorého predstava o rozvoji je tradične orientovaná viac na hodnoty a komunity (aj keď sa táto predstava rýchlo mení)?

Použitá literatúra:

1. Alcorn, J. M.; Brennan, M.: *Local Sustainable Development Programs Build Democracy: The Case Study Support as Shown in Central Eastern Europe*. In: Visegrad Agenda 21 – Transition from a Centrally Planned Economy to Sustainable Society?, s. 221-226
2. Bebbington, A.: *Social Capital/Social Development/SDV*. Workshop poriadaný International Financial Corporation, 1. marec 2002
3. Berry, S.: *Social Institutions and Access to Resources*. In: Africa, č. 59 (1989), s. 41-55
4. Carew-Reid, J.; Prescott-Allen, R.; Bass, S.; Dalal-Clayton, B.: *Strategies for National Sustainable Development (A Handbook for their Planning and Implementation)*. Londýn: Earthscan Publications, IUCN a IIED, 1994
5. *Sustainable Development Strategies (A Resource Book)*. New York: Earthscan, UNDP a OECD, 2002
 - a. Emrealp, S.: *Localizing Sustainable Development in Central and Eastern Europe*. In: Development Policy Journal, vol. 1, August 2002, s. 109-133

¹⁴² Pozri tiež Derrida, J.: *Struktúra, znak a hra v diskursu vied o človeku*. In: *Texty k dekonstrukcii*, Bratislava: Archa, 1993, s. 177-195 – „Jde tu o kritický vztah k řeči vied o človeku a o kritickou odpovědnost diskursu. Jde o to výslovně a systematickým způsobem vytknout problém postavení takového diskursu, který čerpá prostředky nezbytné pro de-konstrukci jistého dědictví právě z tohoto dědictví. Což je problém ekonomie a strategie.“

6. Evans, P.: *Embedded Autonomy (States and Industrial Transformations)*. Princeton: Princeton University Press, 1995
7. Fafchamps, M.; Minten, B.: *Returns to Social Network Capital Among Traders*. Oxford Economic Papers, 2001
8. Fafchamps, M.; Minten, B.: *Relationships and Traders in Madagascar*. In: *Journal of Development Studies*, č. 35 (1999), s. 1-35
 - a. Haisová, M.: *Rio+10 Agenda 21, Chapter 24: Global Action for Women Towards Sustainable and Equitable Development*. In: *Visegrad Agenda 21 – Transition from a Centrally Planned Economy to Sustainable Society?*, s. 181-182
9. Hendersonová, H.: *Za horizontem globalizace (Utváření udržitelné globální ekonomiky)*. Praha: Dharma-Gaia, 2001
10. Hewitt de Alcántara, C.: *Introduction: Markets in Principle and Practice*. In: *European Journal of Development Research*, č. 4 (1992), s. 1-16
11. Huba, M.: *Kapitoly z environmentálnej politiky, VII. diel*. Bratislava: Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR (STUŽ/SR), 2002
12. Huba, M.; Ira, V.; Mačáková, S.; Švihlová, D.; Záborská, Z.: *Indikátory trvalo udržateľného rozvoja miest*. Košice: ETP Slovensko, 2002
13. Hudeková, Z.; Mederly, P.: *Spoločné európske indikátory udržateľného rozvoja miest*. Bratislava: REC Slovensko, 2003
14. Keller, J.: *Politika s ručením omezeným: Proměny moci na prahu 21. století*. Praha: Evropský literární klub (ELK), 2001
15. Keller, J.: *Sociologie a ekologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 1997
16. Keller, J.; Gál, F.; Frič, P.: *Hodnoty pro budoucnost*. Praha: G plus G, 1996
17. Krbcová, J.; Ledvinová, J.: *Seats of Positive Infection, Effective Support of the Civic Society Development*. In: *Visegrad Agenda 21 – Transition from a Centrally Planned Economy to Sustainable Society?*, s. 194-196
18. Kuchtová, D.: *Involvement of Public in Decision-Making Processes, the Importance of this Involvement for Sustainable Development*. In: *Visegrad Agenda 21 – Transition from a Centrally Planned Economy to Sustainable Society?*, s. 209-210
19. Lall, S.: *Social Capital and Industrial Transformation*. In: Fukuda-Parr, S.; Lopes, C.; Malik, Kh., eds.: *Capacity for Development (New Solutions to Old Problems)*. New York: Earthscan a UNDP, 2002, s. 101-119
20. Lopes, C.: *Should We Mind the Gap?* In: Fukuda-Parr, S.; Lopes, C.; Malik, Kh., eds.: *Capacity for Development (New Solutions to Old Problems)*. New York: Earthscan a UNDP, 2002, s. 121-146
21. Malik, Kh.; Waglé, S.: *Civic Engagement and Development: Introducing the Issues*. In: Fukuda-Parr, S.; Lopes, C.; Malik, Kh., eds.: *Capacity for Development (New Solutions to Old Problems)*. New York: Earthscan a UNDP, 2002, s. 85-99
22. Mederly, P.: *Globálne procesy a trendy súčasnosti a ich dosah na región Strednej Európy*. In: *K udržiteľnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek, sv. II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí, 2002, s. 235-281
Agenda 21 a ukazovatele trvalo udržateľného rozvoja. Bratislava: Ministerstvo

- životného prostredia Slovenskej republiky, 1996
23. Moser, C.; Norton, A., a kol.: *To Claim Our Rights: Livelihood Security, Human Rights and Sustainable Development*. London: Overseas Development Institute, 2001
 24. Muir-Leresche, K.: *Education, Sustainability and Change Management*. In: *Development Policy Journal*, vol. 1, August 2002, s. 83-107
 25. Pearce, D.; Markandya, A.; Barbier, E. B.: *Blueprint for a Green Economy*. London: Earthscan, 1992
 26. *Miestna Agenda 21 (Udržateľný rozvoj obcí a mikroregiónov na Slovensku)*. Bratislava: REC Slovensko, 2003
 27. *Trvalo udržateľný rozvoj - výzva pre Slovensko*. Bratislava: REC Slovensko, 2001
 28. Sen, A.: *Etika a ekonomie*. Praha: Vyšehrad, 2002
 29. Sosnowska A.: *'Sustainable Development' - Structure and History of the Concept (A Sociological Perspective)*. In: *Linking Development with the Environment: Perspectives from the EU and accession countries*. Bratislava: REC Slovensko, 2003, s. 123-130
 30. Topercer, J., Mederly, P.: *Definícia trvalo udržateľného stavu, resp. vývoja*. In: *K udržiteľnému rozvoji České republiky: vytváření podmínek, sv. II: Teoretická východiska, souvislosti, instituce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Centrum pro otázky životního prostředí, 2002, s. 120-134
 31. *Earth Summit Agenda 21 (The United Nations Programme of Action from Rio)*. New York: United Nations Department of Public Information, 1997
 32. *Human Development Report 2003*. New York: United Nations Development Programme a Oxford University Press, 2003
 33. *Višegrádsky región desať rokov po Riu*. Praha, Bratislava: Ústav pro ekologickou politiku (IEP) a Spoločnosť pre trvalo udržateľný život v SR (STUŽ/SR), 2003
 34. Woolcock, M.: *Social Capital: Concepts and Applications*. Prezentácia, 18. január 2002
 35. *Social Capital*. World Bank, Social Capital Satellite Group, 1996
 36. Zeman, J.: *Ekonomické základy trvale udržateľného rozvoje*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002

Kontakt

Ing. Michal Sedlačko
Katedra svetovej ekonomiky
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
sedlacko@euba.sk

DOTÁCIE DO POĽNOHOSPODÁRSTVA V EURÓPSKEJ ÚNII A NÁZORY ŠTUDENTOV EKONOMICKÝCH FAKÚLT NA DOHODNUTÉ PODMIENKY PRE SLOVENSKO

doc. Ing. Štefan Čarnický, PhD.
Ing. František Sudzina, PhD.
Ing. Pavol Andrejovský, PhD.

Úvod

Priame platby v poľnohospodárstve tvoria rozhodujúcu časť výdavkov Európskych spoločenstiev (ES). Kvôli systému postupného nábehu priamych platieb podľa schémy 25/30/35 % v rokoch 2004 - 2006 ide v prípade SR o menší podiel. Napriek tomu záväzky ES voči SR v tejto oblasti na roky 2004 - 2006 sú 161,1 mil. EUR v stálych cenách 1999, teda 6 % všetkých záväzkov spoločenstiev. Vzhľadom na spôsob vyplácania priamych platieb, keď sú vyplácané z národného rozpočtu a až v nasledujúcom roku refundované z rozpočtu ES, SR si v rokoch 2004 - 2006 vytvorí v oblasti priamych platieb pohľadávky voči ES vo výške približne 264 mil. EUR v stálych cenách 1999, teda takmer 10 % celkových záväzkov ES voči SR.

Pravidlá ES na vyplácanie priamych platieb sa riadia predovšetkým Nariadením Rady č. 3508/92 ustanovujúcim integrovaný administratívny a kontrolný systém (IACS) pre niektoré podporné schémy ES. IACS má zabezpečiť efektívne využívanie prostriedkov spoločenstva a zamedziť zneužívaniu finančných prostriedkov. Je prepojením viacerých databáz, ktoré detailne sledujú stav poľnohospodárskej produkcie v krajine. Ide o registre fariem, registre poľnohospodárskych parciel, registre jednotlivých zvierat, registre farmárskych žiadostí o podporu a ďalšie registre. Podmienkou fungovania IACS je dôkladná kontrola údajov v týchto registroch. V prípade zistenia akýchkoľvek nezrovnalostí na úrovni fariem je farmárom krátená podpora. Pri akýchkoľvek nezrovnalostiach v oblasti administratívy či kontroly v členskom štáte čerpanie prostriedkov v tej schéme podpôr, kde boli zistené. IACS je efektívnym, ale administratívne veľmi náročným prostriedkom vyplácania podpôr.

V príspevku sú analyzované aktuálne názory študentov ekonomických fakúlt na dohodnuté podmienky na dotácie do poľnohospodárstva. V článku je skúmaná závislosť týchto názorov od pohlavia a veľkosti domácností meranej počtom členov na hladine významnosti $\alpha = 0,1$. Výskum sa uskutočnil v roku 2003 na vzorke 228 respondentov a v roku 2004 na vzorke 386 respondentov, pričom išlo o náhodný skupinový výber.

1. Všeobecný rozpočet Európskeho spoločenstva

Príspevky Slovenska do všeobecného rozpočtu ES (vlastné zdroje ES) sú stanovené, vybrané, platené a kontrolované v zmysle predpisov o systéme vlastných zdrojov. Ostatné príspevky Slovenskej republiky (SR) na finančné nástroje

s osobitným mechanizmom v rámci všeobecného rozpočtu ES sú v porovnaní s vlastnými zdrojmi ES nízke a sú negociovateľnou položkou.

Príjmami SR po vstupe do ES bude dobiehajúca predvstupová pomoc a povstupové príjmy. Predvstupová pomoc sa uskutočňuje prostredníctvom predvstupových fondov PHARE, ISPA a SAPARD. Špeciálna kompenzácia, príjmy zo záručnej sekcie Európskeho poľnohospodárskeho záručného a usmerňovacieho fondu (EAGGF), príjmy zo štrukturálnych operácií, príjmy z vnútorných politík ES, príjmy z Výskumného fondu pre uhlie a oceľ a z Finančného nástroja EEA sú povstupovými príjmami SR. Príjmy SR z ES sa v roku 2004 predpokladajú vo výške 23 564 mil. Sk, v roku 2005 vo výške 31 515 mil. Sk a v roku 2006 vo výške 34 258 mil. Sk.

V rokoch 2004 - 2006 sa očakáva príjem zo všeobecného rozpočtu ES vo výške 89 337 mil. Sk. V rokoch 2004 - 2006 viac ako 70 % príjmov z ES bude projektovo orientovaných (predvstupové fondy, štrukturálne operácie, vnútorné politiky ES, Výskumný fond pre uhlie a oceľ, Finančný nástroj EEA), pri ktorých nevzniká automatický nárok na podporu, ale až po predložení kvalitných návrhov projektov pri adekvátnej finančnej spoluúčasti predkladateľa projektu. Reálne čerpanie zo záväzkov ES určených na projektovo orientované finančné nástroje bude závisieť od pripravenosti administratívnych štruktúr, kvality predkladaných projektov, ich realizácie, absorpčnej kapacity SR a kapacity spolufinancovania z verejných a zo súkromných zdrojov.

2. Príjmy v oblasti poľnohospodárstva

Príjmy v oblasti poľnohospodárstva hradené zo záručnej sekcie EAGGF majú predovšetkým charakter dotácií na zachovanie poľnohospodárskej produkcie a využívanie poľnohospodárskej pôdy v rôznych oblastiach za rôznych podmienok a na podnecovanie exportu poľnohospodárskej produkcie mimo krajín ES. Uvedené prostriedky by mali v prevažnej miere nahradiť dotácie zo štátneho rozpočtu v oblasti zachovania poľnohospodárskej produkcie. Príjmy v oblasti poľnohospodárstva hradené zo záručnej sekcie EAGGF budú zaradené do príjmov a výdavkov Ministerstva pôdohospodárstva SR a budú smerovať do týchto oblastí:

- Trhovo orientované výdavky - exportné dotácie k poľnohospodárskej produkcii, ktorá bola exportovaná do krajín mimo Európskeho spoločenstva a výdavky na stabilizáciu trhu poľnohospodárskej produkcie.
- Priame platby - dotácie na zachovanie poľnohospodárskej produkcie podľa vopred stanovených výrobných kvót. Dotácie z ES budú poskytované na úrovni 25/30/35 % priemeru ES 15 v rokoch 2004, 2005 a 2006 s ročným oneskorením ich vyplácania z ES.
- Rozvoj vidieka - dotácie v prevažnej miere smerujúce na kompenzáciu poľnohospodárov pôsobiacich v znevýhodnených oblastiach a v oblastiach s environmentálnymi obmedzeniami, podpora na agroenvironmentálne opatrenia, zalesňovanie, podpora zakladania odbytových organizácií výrobcov a samozásobiteľské farmy.

2.1 Priame platby do poľnohospodárstva

Ministerstvo financií (MF) SR pre najbližšie tri roky 2005 až 2007 počíta pre domácich poľnohospodárov iba so 45, 50 a 55 % priamymi agrárnymi platbami. Podľa pravidiel Európskej únie (EÚ), ktoré boli prijaté pre agrosektor asociovaných krajín, môžu noví členovia budúročné platby svojich farmárov z vlastných rozpočtov navýšiť na výrazne vyššiu úroveň, keď hneď v budúcom roku môžu ísť až na 60 % priemeru spoločenstva. Okrem toho vyššie 52,5 % priame platby slovenskí poľnohospodári od štátu získavajú už aj v roku 2004. No aj pri presadzovaní takýchto nižších platieb pre východiská rozpočtu pre roky 2005 - 2007 bude slovenský agrozort pri 45 % budúročných platbách disponovať väčším objemom finančných zdrojov, ako je tomu tento rok, keď sú platby 52,2 %. Zdroje tohto rezortu sa totiž medziročne zvýšia o 12,3 % z 18,7 až na 21 miliárd Sk. V roku 2006 sa potom príjmy rezortu majú dostať na 22,4 miliardy Sk a v roku 2007 na 23,9 miliardy Sk.

Nárast celkových príjmov rezortu pôdohospodárstva je pritom ovplyvnený predovšetkým zvyšovaním príjmov z rozpočtu EÚ, a to z objemu 10,4 miliardy Sk v tomto roku až na 17 miliárd Sk v roku 2007. Naopak, vklady slovenskej vlády do pôdohospodárstva majú podľa návrhov MF v týchto rokoch poklesnúť z 8,1 len na 6,9 miliardy Sk. O výške priamych platieb sa stále vedie veľká diskusia, určite tomu bude tak aj v ďalších rokoch, keďže agrosektor patrí medzi kľúčové odvetvia, na ktoré Európska únia kladie dôraz aj pri rešpektovaní environmentálnych súvislostí. Je jasné, že Ministerstvo pôdohospodárstva SR stále žiada a naďalej aj bude žiadať vyššie percentá platieb. Okrem množstva argumentov sa stále v praxi spomína porovnanie s ostatnými asociovanými krajinami V4. Ako príklad bude uvedené porovnanie so susednou Českou republikou.

Slovenská poľnohospodárska a potravinárska komora (SPPK), ktorá háji záujmy poľnohospodárov, považuje zníženie budúročných platieb len na úroveň 45 % za absolútne neprijateľné. Pri 45 % návrhu je udržanie konkurencieschopnosti nemožné, čo ovplyvní pozície našich farmárov na trhu, keď trh bude zaplavený zahraničnými producentmi. Na viac ako 12 % navýšenie budúročných zdrojov rezortu pôdohospodárstva SPPK reaguje tým, že podnikateľom na pôde to až tak nepomôže, pretože veľká časť týchto zdrojov pôjde na environmentálne projekty.

Pri výške priamych platieb navrhovaných MF by sa ich objem v rokoch 2004 až 2007 zvýšil zo 4,4 na 7 miliárd Sk. Výrazne vyššie by sa podľa MF mala dostať hlavne proexportná podpora agropotravinárskeho sektoru, ktorá je v EÚ štedro dotovaná. Tento rok má byť na to k dispozícii iba 800 miliónov Sk, ale v roku 2007 to už bude až 2,4 miliardy Sk.

2.2 Porovnanie s Českou republikou

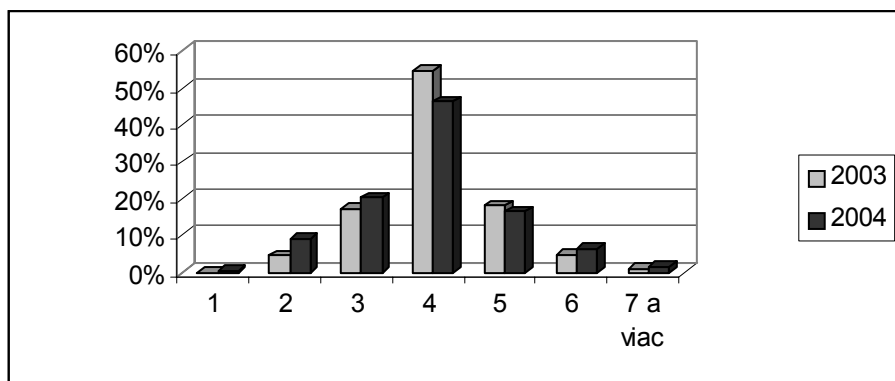
Podpora poľnohospodárstva v Českej republike (ČR) by mohla podľa ministra poľnohospodárstva ČR dosiahnuť maximum Európskou úniou (EÚ) povolených dotačných prostriedkov, teda 55 % priamych platieb v porovnaní s rovnakými dotáciami EÚ. V zásade istých približne 22,8 mld. Kč pre rezort poľnohospodárstva na budúci rok tvorí podľa ministra približne 43 % priamych

platieb, požadované navýšenie poľnohospodárskej kapitoly by znamenalo nárast na 48 %, o ďalšie prostriedky do objemu 52 % sa plánuje ministerstvo ešte usilovať a zvyšok do 55 % by bolo možné presunúť v rámci rozpočtu ministerstva poľnohospodárstva v roku 2004. Priame platby tvoria v EÚ dominantnú časť dotácií pre poľnohospodárov a sú zamerané predovšetkým na podporu produkcie. Pri rokovaní o podmienkach vstupu ČR do EÚ sľúbila únia kandidátskym krajinám dotácie vo výške 25 % z objemu podpory súčasných členov a navyše možnosť dorovnať výšku priamych platieb z národných zdrojov až do výšky 55 %.

3. Názory študentov

3.1 Výskumná vzorka

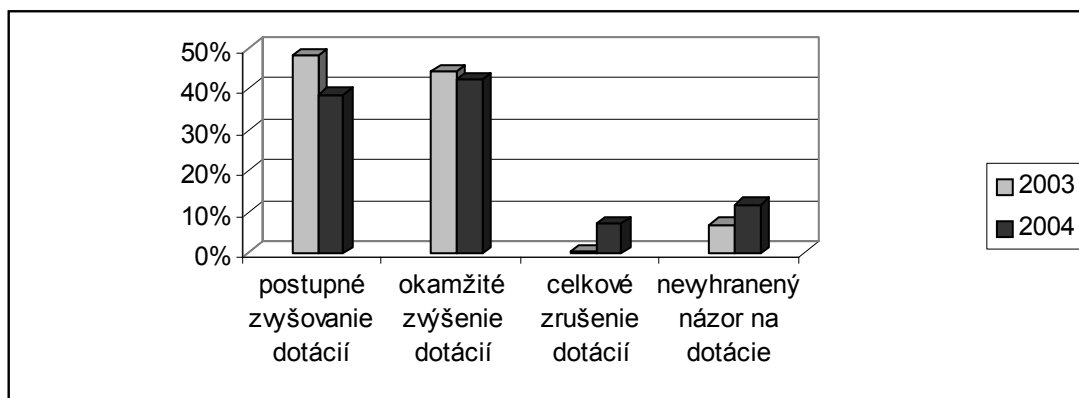
Vo výskumnej vzorke vybranej náhodným skupinovým výberom sa za rok 2003 nachádza 228 študentov ekonomických fakúlt, z nich 36,1 % mužov a 63,9 % žien, za rok 2004 sa v nej nachádza 386 študentov, z nich 37,6 % mužov a 62,4 % žien. Rozdelenie veľkosti domácností, z ktorých vysokoškoláci pochádzajú, sa nachádza na obr. 1.

Obr. 1 Veľkosť domácností respondentov

3.2 Názory na vstup do Európskej únie

Názor študentov na dohodnuté podmienky dotácií do poľnohospodárstva sa zisťoval pomocou otázky: „Čo najbližšie vystihuje Váš názor na dotačnú politiku Európskej únie v poľnohospodárstve?“ , kde boli ponúknuté štyri zatvorené odpovede „a) súhlasím s postupným niekoľkoročným zvyšovaním dotácií pre prístupujúce krajiny na úroveň dnešných členov“, „b) myslím si, že by mali byť dotácie po vstupe nových členov do EÚ hneď rovnaké pre všetky členské krajiny“, „c) myslím si, že by nemali existovať žiadne dotácie do poľnohospodárstva“ a „d) je mi to jedno“. Histogram jednotlivých odpovedí za minulý a tento rok sa nachádza na obr. 2.

Obr. 2 Názory na dotácie

Pri dvojcestnej a ani jednocestnej analýze rozptylu osobitne za rok 2003 a 2004 neboli podiely odpovedí za postupné zvyšovanie, okamžité zvýšenie a ani za celkové zrušenie dotácií v delení podľa pohlavia a veľkosti domácností štatisticky významné. Rozdiely medzi jednotlivými rokmi však boli významné v podiele názorov preferujúcich postupné zvyšovanie dotácií (p-hodnota 0,022 376), celkové zrušenie dotácií (p-hodnota 0,000 035) a v podiele nevyhranených názorov (p-hodnota 0,053 333).

Zníženie podpory postupného zvyšovania dotácií mohlo byť zapríčinené verejnou diskusiou na túto tému, spormi medzi Ministerstvom financií a Ministerstvom pôdohospodárstva, ako aj vyjadreniami predstaviteľov SPPK. Prispieť mohlo aj porovnanie úrovne priamych platieb v SR v porovnaní s ostatnými krajinami V4.

Resumé

Článok sa zaoberá dotáciami do poľnohospodárstva v Európskej únii a názormi študentov slovenských ekonomických fakúlt na vyjednané podmienky s Európskou úniou v oblasti dotácií pre slovenských poľnohospodárov. Výskum bol uskutočnený na vzorke vyše 200 študentov.

Summary

The article discusses subsidies into the agriculture in the European Union and analyzes opinions of students of Slovak economic faculties on negotiated conditions with the European Union in the area of subsidies for Slovak farmers. The research was conducted on a sample of over 200 students.

Použitá literatúra:

1. FERJENČÍK, J.: *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha : Portál, 2000. ISBN 80-7178-367-6
2. GREŠŠ, M.: Svetová organizácia pre výživu a poľnohospodárstvo. In: *Almanach 2003*. Bratislava : Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, 2003, s. 35-40. ISBN 80-225-1770-4
3. RIMARČÍK, M: Internet decision tree for selection of statistical procedures. In: *Application of Management Theory in Practice*. Košice : Podnikovohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave so sídlom v Košiciach, 2002. ISBN 80-225-1557-4

Kontakt

doc. Ing. Štefan Čarnický, PhD.
Ing. František Sudzina, PhD.
Ing. Pavol Andrejovský, PhD.
Podnikovohospodárska fakulta so sídlom v Košiciach
Ekonomická univerzita v Bratislave
carnicky@euke.sk

SOCIÁLNÍ A CIVILIZAČNÍ ASPEKTY GLOBALIZACE

PhDr. Miroslav Sapík, PhD.

Príspevek poskytuje základní informace o podobě současné civilizace, zejména euroamerické, o povaze a příčinách a hlavních subjektech procesu globalizace. Zhodnocují se jak pozitivní tak negativní důsledky globalizačního procesu. Podává se výklad o hlavních problémech, které **globalizace vyvolává ve všech současných relevantních oblastech života** společnosti (ekonomické, politické, sociální, demografické, bezpečnostní). Zvláštní pozornost se věnuje kulturním důsledkům a zostřování ekologických problémů. Reflektuje se také změna, kterou přinesly události z 11. září 2001.

Globalizace je proces integrace společnosti na vyšší geografické řádovostní úrovni, než tomu bylo v předcházejících etapách vývoje společnosti. Globalizační proces je přirozený, nevyhnutelný a do jisté míry očekávatelný. Vždyť k podobným posunům docházelo i v minulosti - z lokální úrovně na regionální, z regionální úrovně na národní. Hnacím motorem je globalizace ekonomických aktivit, která propojuje výrobu a trhy různých zemí, a to prostřednictvím obchodu se zbožím a službami, pohybu kapitálu a informací a vzájemně provázané sítě vlastnictví a řízení nadnárodních společností. Globalizací dochází k posunu organizace a integrace systémů výroby, směny a spotřeby z národní na globální úroveň, nebo lépe řečeno k přidání globální úrovně organizace a integrace ke stávajícím národním, regionálním a lokálním systémům, a to včetně jejich vzájemného vertikálního propojení. Termín globalizace označuje trend posunu v geografickém měřítku ekonomické integrace, ke kterému dochází zejména v posledních třiceti letech. Termín však nevyjadřuje, že již bylo dosaženo konečného stavu plně integrované globální ekonomiky.

Vznik globalizace. Páteří globalizace je integrace řízení a organizace výroby a služeb na světové úrovni. Většina výroby i služeb byla až donedávna organizována a integrována uvnitř států. Od konce 2. světové války, a zejména pak od 80. let 20. století, vedla rozsáhlá internacionalizace vlastnictví a řízení velkých firem k narůstající vzájemné propojenosti a integraci produkce zboží a služeb na nadnárodní úrovni. Vůdčími aktéry globalizace jsou nadnárodní společnosti (NNS). Dicken zdůrazňuje tři významné charakteristiky nadnárodních společností. NNS vyvíjejí ekonomické aktivity na několika národních trzích. Mohou tak využívat odlišností mezi jednotlivými zeměmi, včetně rozdílů v politických prioritách, regulačních mechanismech a například rozsahu pobídek pro přilákání PZI a NNS. NNS mají vysokou geografickou flexibilitu a na měnící se místní podmínky mohou rychle reagovat přesunem svých aktivit do vhodnější lokality v jiné části světa. Globalizace není zcela novým jevem, ale intenzivním pokračováním vývoje překonávajícího hranice států, který byl až donedávna nazýván internacionalizací světového hospodářství. Jaký je rozdíl mezi globalizací a internacionalizací? Internacionalizace představuje mezinárodní obchod se zbožím, které je vytvářeno výrobou organizovanou v rámci národních hospodářství. V případě globalizace však státní hranice již nehrají roli mantinelů, uvnitř nichž je výrobní proces uzavřen. Dochází k vytváření nadnárodních společností (NNS). Ty využívají výhod

lokalizace jednotlivých částí firmy v různých částech světa a produkce zboží a služeb je organizována na nadnárodní úrovni. Mezinárodní již není jen obchod s výsledky výrobního procesu, ale mezinárodním se stává i výrobní proces sám. Globalizace vytváří "funkčně integrovaný systém geograficky rozptýlených ekonomických aktivit". Proč vznikají NNS? Hlavním cílem firem a jejich vlastníků je maximalizace zisku a akumulace kapitálu. Klíčovým mechanismem k zajištění zisku je budování pevné pozice firmy na trhu a její neustálá expanze, sloužící k získávání vyššího podílu na trhu, jež vede k růstu příjmů firmy. V případě, že je dosavadní trh nasycen a nenabízí mnoho možností pro další růst, dochází k expanzi na nové trhy. V období internacionalizace rozšiřovaly největší firmy trhy pro své výrobky a služby prostřednictvím exportu, zatímco výroba byla zpravidla uzavřena v rámci státu, kde firma sídlila. Postupné zakládání vlastních obchodních zastoupení, budování nových montážních závodů a výrobních poboček v zahraničí, akvizice podniků v zahraničí (motivem bývá i likvidace zde sídlící konkurenční výroby a místní trh je pak zásobován importovaným zbožím) a fúze velkých národních (a později i nadnárodních) koncernů s cílem společného ovládnutí větších trhů vedly ke kvalitativně vyššímu propojování trhů a výroby, k další koncentraci kapitálu v největších společnostech a k integraci organizace produkce výrobků a služeb na nadnárodní úrovni prostřednictvím rychle rostoucích NNS.

Některé aspekty mezinárodně organizované produkce, včetně existence nadnárodních společností, se formovaly již v 19. a první polovině 20. století v souvislosti s dobýváním nerostného bohatství v rozvojových zemích, s cílem zajistit si přísun vstupních surovin pro domácí výrobu. Výrazněji se globalizace začala projevat až po 2. světové válce, kdy se národní ekonomiky (zejména vyspělých států) stále více integrovaly do mezinárodního systému produkce, distribuce a směny zboží a služeb. V rámci obnovy válkou zničené Evropy budovaly od 50. let americké firmy, jako například Ford, General Motors či Exxon, výrobní kapacity v regionu, který přitahoval potenciálem rostoucích trhů a navíc oplýval levnější a přitom kvalitní pracovní silou. Západoevropské a japonské firmy začaly uplatňovat podobnou strategii o něco později. Hlavním cílem takové expanze bylo přiblížení výroby k trhu se zbožím; budované výrobní kapacity sloužily především dodávkám na místní trhy.

Proces ekonomické integrace v mezinárodním měřítku byl významně urychlen některými událostmi z konce šedesátých a první poloviny sedmdesátých let 20. století. Koncem šedesátých let se ve většině vyspělých zemí projevovalo zpomalení poválečného ekonomického růstu. Zároveň došlo k rozpadu systému regulace mezinárodního obchodu zakotvenému v brettonwoodských dohodách. Tento systém podporoval internacionalizaci zajištěním stabilního ekonomického, a zejména finančního prostředí pro mezinárodní obchod. Ropná krize v první polovině 70. let a následující ekonomická recese vytvořily prostředí, vyžadující od firem radikální snižování nákladů. Firmy, které chtěly zvýšit nebo alespoň zachovat úroveň zisků a akumulace kapitálu, začaly aplikovat nové strategie rozvoje, charakterizované mezinárodní expanzí.

Klíčovým způsobem adaptace na nové podmínky bylo rozšiřování produkce firem do zahraničí, které mělo dva hlavní cíle: rozšíření trhů pro nabízené zboží a služby s cílem zvýšit příjmy a/nebo snížení produkčních nákladů. Některé firmy se akvizicemi, fúzemi i výstavbou nových provozů v zahraničí snažily

rozšiřovat své trhy a postupně eliminovat konkurenci na nových trzích.⁴ K takovým strategiím docházelo zejména v rámci vyspělých zemí a pokračoval tak trend, nastolený americkými firmami již po 2. světové válce. USA se však postupně stávají významným příjemcem PZI, zatímco firmy z Japonska, Kanady, Velké Británie, Německa, Švýcarska, Nizozemska a dalších evropských zemí v narůstající míře investují v zahraničí. Postupně tak v rámci vyspělých zemí narůstá ekonomická organizační provázanost. Vyspělé země navíc postupně liberalizovaly své vnitřní i zahraniční trhy a od 70. let aplikovaly politiky a nástroje k přilákání PZI a NNS a vytvářely tak prostředí podporující expanzi NNS a rozvoj globalizace.

Nově uplatňovanou strategií se stala relokační část výrobního procesu do oblastí s dostatkem levné a disciplinované pracovní síly s cílem snížení výrobních nákladů. V důsledku této strategie došlo k vytváření nové mezinárodní dělby práce (v angličtině 'new international division of labour - NIDL'). Průmyslová výroba, která se od počátků průmyslové revoluce koncentrovala ve vyspělých zemích, se začala přesunovat do zemí světové semiperiferie, zejména do nově industrializovaných zemí jižní Ameriky a jižní a jihovýchodní Asie. Řídící funkce, výzkum a vývoj však zůstaly v původních jádrových územích rozvinutého světa. Vytváří se nová prostorová dělba práce, charakterizovaná koncentrací řízení ve vyspělých oblastech.

NNS se vedle výroby začaly vytvářet v sektoru služeb, zejména v obchodu a výrobních službách. Globalizaci produkce zboží rychle následovala globalizace distribuce zboží, a to prostřednictvím aktivit nadnárodních obchodních společností. Hypermarkety a supermarketové mezinárodních maloobchodních řetězců, nabízející zboží výrobních NNS a propojující globalizaci výroby s globalizací spotřeby, jsou pomyslnou špičkou ledovce a pro většinu lidí představují nejviditelnější stránku globalizace. Pro rozvoj a chod globální ekonomiky jsou podstatnější výrobní služby (např. finančnictví, poradenské a právnícké firmy, firmy na trhu s nemovitostmi, z oblasti reklamy a medií). Slouží k rychlým transferům peněz a informací mezi jednotlivými regiony světa, k poskytování poradenských služeb při expanzi NNS do nových oblastí, apod. Ústředí NNS ze sektoru výrobních služeb se koncentrují ve světových velkoměstech, zejména v trojici globálních měst New Yorku, Londýně a Tokiu. Jejich pobočky však pronikají do všech významných center, zejména do hlavních měst států, do nichž NNS rozšiřují své aktivity. NNS z oblastí výrobních služeb vytvářejí infrastrukturu globální ekonomiky.

Vedle nadnárodní organizace produkce došlo v posledních desetiletích k vytvoření nového mezinárodního finančního systému, založeného na kontinuálním 24-hodinovém obchodování s měnami, akcemi a dalšími finančními produkty, zejména prostřednictvím tří největších finančních center v New Yorku, Londýně a Tokiu. Globalizace finančních trhů začala vytvořením eurodolarových trhů v sedmdesátých letech (reakce na nárůst cen ropy a hromadění tzv. petrodolarů zeměmi vyvážejícími ropu) a byla stimulována uvolněním směnných kurzů měn a deregulací finančních trhů aplikovanou od počátku 80. let. Od konce 80. let se postupně odděluje reálná ekonomika výroby a obchodu se zbožím a službami od symbolické ekonomiky finančních transakcí. Vytváří se tzv. kasinová ekonomika (anglicky 'casino economy'), tj. virtuální ekonomika, kde spekulanti se směnnými kurzy, akcemi a jinými finančními produkty přemísťují v rámci globální ekonomiky obrovské sumy peněz. Průměrný denní obrat na světových devizových

burzách stoupl za posledních 20 let stonásobně. Finanční transakce v současnosti mnohonásobně převyšují objem obchodů se zbožím. Hodnota světového exportu za rok 1998 odpovídala obratu pěti průměrných dnů na světových devizových burzách. Globalizující se ekonomika je charakterizována narůstajícím vlivem volně se pohybujícího kapitálu. .

Podmínky pro rozvoj globalizace. Vytváření a fungování nadnárodních společností (NNS), vznik a rozvoj globálních finančních trhů a ekonomická globalizace byly umožněny významnými kontextuálními podmínkami. Mezi nejdůležitější patří pokrok v oblasti informačních technologií a deregulace světového a národních trhů se zbožím i penězi. Technologická informační revoluce díky satelitům, optickým kabelům a počítačovým sítím umožnila řízení a organizaci NNS, jejichž dílčí články jsou rozmístěny v různých místech planety, a kontinuální obchodování na světových finančních trzích. Nejde jen o rychlé předávání informací, ale i o zajištění finančních převodů mezi různými částmi světa. Liberalizace mezinárodního obchodu, omezování bariér, kladených zahraničnímu obchodu jednotlivými státy, deregulace vnitřních trhů se zbožím, a zejména deregulace finančních trhů otevřela mnohá území pro aktivity nadnárodních společností. Rozpad brettonwoodského systému regulace mezinárodního obchodu, deregulace národních trhů jednotlivých zemí a decentralizace rozhodování otevřely dveře rychlému rozvoji globalizace.

Globalizace byla umožněna technologickou informační revolucí, která poskytla základní technickou infrastrukturu pro chod globální ekonomiky. Informační technologie se stávají klíčovým faktorem produktivity a konkurenceschopnosti firem. Prostřednictvím firem se pak promítají do úspěšnosti měst, regionů a zemí a do jejich pozice v rámci mezinárodní dělby práce. Nové informační technologie (IT), zejména telekomunikace a světová počítačová síť, ovlivnily rozvoj globalizace ve třech klíčových oblastech, kterými jsou obchod se zbožím a kapitálem, řízení NNS a zprostředkování informačních, poradenských a finančních služeb.

V období internacionalizace a mezinárodní směny zboží hrály významnou roli dopravní technologie v nákladní dopravě, umožňující rozsáhlé přesuny zboží mezi státy světa. Globalizace však vyžaduje i efektivní osobní dopravu, umožňující pohyb manažerů mezi jednotlivými články NNS nebo osobní vyjednávání obchodních podmínek v různých částech světa. Na významu však nabývají zejména informační technologie, mezi nimiž hrají klíčovou roli telekomunikace a celosvětová počítačová síť. Nové IT slouží k expresní komunikaci mezi jednotlivými obchodními stranami a umožňují rychlé projednání obchodních kontraktů mezi společnostmi z různých zemí světa. Ve světovém obchodu se lépe prosadí firmy, které jsou schopné na měnící se poptávku v různých světových regionech rychle reagovat. Mnoho klíčových obchodů je dnes navíc nezávislých na nákladní dopravě a často není nezbytný ani osobní kontakt. Například obchod v rámci globálního kasina se odehrává exklusivně za využití telekomunikací a počítačových sítí. Virtuální obchody na internetu nebo 'homebanking' (správa osobního bankovního účtu příkazy, podávanými po internetu), představují nejnovější obchodní produkty, využívající možnosti informačních technologií.

Nové informační technologie umožňují flexibilní řízení jednotlivých částí NNS rozmístěných v různých částech světa, neboť jsou schopny zprostředkovat

rychlou oboustrannou výměnu informací mezi centrálou a pobočkami. Vedle vnitropodnikové organizační flexibility IT hrají rovněž významnou roli při organizaci vztahů podniku se subdodavateli. Zejména rozvoj flexibilních systémů dodávek (anglicky 'just-in-time'), jejichž cílem je omezit skladovací dobu na minimum a sladit přísun dodávek s fázemi výroby v rámci podniku, vyžaduje přesnou koordinaci, těžko dosažitelnou bez nových IT, zprostředkujících flexibilitu komunikace. IT rovněž hrají klíčovou roli při expanzi NNS. Zprostředkování primárních informací o zájmové oblasti, vyjednávání o investici a následný převod kapitálu si dnes lze jen těžko představit bez využití informačních technologií. IT jsou nezbytnou infrastrukturou pro řízení nadnárodně organizované produkce.

V souvislosti s informační technologickou revolucí se hovoří o vytváření informační společnosti. Narůstá totiž role znalostí a informací pro vytváření zisku a zajištění konkurenceschopnosti. Internacionalizace výroby, distribuce a prodeje zboží vyžaduje vysoce odborné znalosti trhů v různých částech světa. Jde zejména o znalosti, které propojují a integrují znalosti mezinárodní a místní ekonomiky a zákonů. Informace se stávají základní surovinou. Výroba zboží a poskytování služeb se stávají podřízenými vůči systémům zprostředkování informací. Schopnost prodat výrobek nebo službu a tak uspět v konkurenci je v současnosti naprosto závislá na poskytování a šíření informací. Informační služby vytvářejí novou mohutnou nadstavbu nad produkcí zboží a služeb. Většina růstu nových pracovních příležitostí ve vyspělých zemích se soustředí v oblasti shromažďování, vyhodnocování a poskytování informací. Informační technologie poskytují nástroje k efektivnímu zprostředkování informací. Shromažďování a distribuce informací firmami z oblasti výrobních služeb integrují obě stránky rozvoje informační společnosti: vytváření a prodej informací a využití technologií sloužících k jejich přenosu.

Urychlení globalizace bylo od počátku 70. let umožněno a podpořeno změnami v mezinárodních i národních regulacích směny zboží a služeb, a zejména pak změnami regulací finančních toků. Globalizaci nejvíce ovlivnily deregulace mezinárodního obchodu se zbožím a penězi po rozpadu brettonwoodského systému, deregulace národních trhů v rámci přechodu od sociálního státu k liberálně orientované politice upřednostňující volný trh a vytváření pobídek k přilákání investic nadnárodních společností.

Postupné uvolňování světového zahraničního obchodu se zbožím probíhalo od 2. světové války v rámci Všeobecné dohody o clech a obchodu (anglicky 'General Agreement on Tariffs and Trade - GATT'), jejímž nástupcem je od r. 1995 Světová obchodní organizace (anglicky 'World Trade Organisation - WTO'). I přes pokrok, kterého bylo dosaženo v jednáních GATT v posledních třiceti letech, postupovalo uvolňování bariér pomaleji než v případě mezinárodních finančních trhů. S rozpadem brettonwoodského systému byl mezinárodní měnový a finanční systém s výraznou kontrolou finančních toků nahrazen deregulovaným režimem, vyznačujícím se minimální kontrolou vlád nad mezinárodními přesuny kapitálu.

Deregulace světových obchodních a finančních trhů, uvolnění kontroly nad finančními přesuny a liberalizace vnitřních finančních trhů jednotlivých států vedly ke vzniku a rozvoji globálního kasina, umožnily nadnárodním společnostem využívat finančních výhod v daňových rájích (např. Bahamy, Bermudy, Britské Panenské ostrovy, Kajmanské ostrovy, Nizozemské Antily, Lichtenštejnsko,

Panama, Seychely) a usnadnily jejich globální expanzi. Internacionalizace finančních toků se stala jedním z nejdůležitějších mechanismů globalizačního procesu. V dnešní době mohou být miliardy dolarů přesunuty mezi lokálními finančními trhy pouhým stisknutím tlačítka počítače.

Globalizace byla zároveň podporována změnou politických priorit národních vlád, kterou můžeme charakterizovat jako přechod od sociálního státu (anglicky 'welfare state') k liberálně orientované politice. Po 2. světové válce byla nalezena určitá obecně akceptovaná a relativně stabilní rovnováha v alokaci vytvářeného bohatství mezi vlastníky výrobních prostředků, pracující a stát. Období, které trvalo až do konce 60. let, se nazývá zlatým věkem kapitalismu a bylo charakterizováno plynulým ekonomickým růstem, plnou zaměstnaností a zajištěním sociálních služeb obyvatelstvu. Poválečný systém se vyznačoval fordistickým režimem akumulace (masová produkce a masová spotřeba), keynesiánským přístupem k ekonomické regulaci (politika stimulace poptávky prostřednictvím státních výdajů) a sociálně orientovaným ('welfare') systémem společenské regulace (veřejný sektor zajišťující celospolečenskou participaci na rozdělování vytvářeného bohatství prostřednictvím vyjednávání v tripartitě stát, zaměstnavatelé a odbory). Sociální stát v kombinaci s keynesiánskou politikou zajišťoval plnou zaměstnanost a dále zabezpečoval sociální služby, zdravotnictví, vzdělání a podporoval výstavbu komunálního bydlení.

Od konce sedmdesátých let dochází k přechodu od sociálního ('welfare') státu k tzv. 'post-welfare' politice (Bennett 1990), podporující rozvoj volného trhu. Pionýry nové politiky deregulace byli Ronald Reagan v USA a Margaret Thatcherová ve Velké Británii. Politika deregulace britské premiérky Thatcherové byla zakotvena ve čtyřech výchozích principech veřejný sektor je příliš rozsáhlý, nákladný a příliš intervnuje do ekonomiky i života občanů; trh je mnohem citlivější a efektivnější alokační mechanismus než jakékoliv plánování veřejného sektoru; soukromé ekonomické subjekty jsou téměř ve všech sférách ekonomiky mnohem efektivnější než státní podniky; snížení závislosti firem a domácností na veřejném sektoru povede k znovuoživení tradičních hodnot, zejména individuální iniciativy, samostatnosti a podnikání. Soros hovoří o nástupu ideologie tržního fundamentalismu, založeného na víře ve volný trh, zajišťující rovnovážný vývoj a nejlepší alokaci zdrojů ve společnosti. Překážky bránící rozvoji volného trhu musí tudíž být odstraněny. Politika 80. a 90. let byla vedle již zmíněné liberalizace zahraničního obchodu charakterizována deregulací vnitřních trhů, restrukturalizací příjmů a výdajů státních rozpočtů a vytvářením pobídek pro přilákání zahraničních investic.

Postupně dochází ke změně vztahů mezi veřejným a soukromým sektorem. Liberální politika vkládá vyšší důvěru do fungování volného trhu a vede ke snižování přímých státních intervencí do ekonomické oblasti. Snižuje se vliv státu při přerozdělování zdrojů a zároveň se přesouvá co možná nejširší rozsah pravomocí přímo k individuálním aktérům soukromého sektoru. Veřejný sektor již není vnímán jako přímý poskytovatel služeb v určitých oblastech. Jeho role se spatřuje ve vytváření vhodných podmínek pro ekonomický rozvoj. Stát se vzdává některých rozhodovacích pravomocí, které získal v období po 2. světové válce. Toho je dosahováno třemi základními způsoby. Prvním je institucionální deregulace, tj. omezování řídicích a rozhodovacích pravomocí orgánů veřejného sektoru. Druhým

nástrojem je privatizace, která se týká velkých, státem ovládaných státních podniků, komunálního bydlení, zdravotnictví, školství, sociálních a dalších služeb. Třetí oblastí je dokončení plné liberalizace cen, například deregulací nájemného v bytovém sektoru. Politika deregulace je také někdy označována jako decentralizace od veřejného sektoru k trhu.

Přechod k liberální politice byl do značné míry reakcí na ekonomickou recesi 70. let. Recese a následná ekonomická restrukturalizace vedly k omezování příjmů veřejných rozpočtů a naopak k rostoucím požadavkům na výdaje v sociální oblasti v důsledku rostoucí nezaměstnanosti. Sociální výdaje však nešlo plně pokrývat ze stávajících příjmů, navíc ekonomická situace spíše vyžadovala snížení daňového zatížení firem, aby disponovaly zdroji pro vnitřně aktivovanou restrukturalizaci. Podíl veřejných rozpočtů na HDP nijak výrazně nepoklesl. Došlo však k restrukturalizaci charakteru příjmů i výdajů ve prospěch kapitálu a ekonomického rozvoje. Daňové zatížení kapitálu a pracovní síly pokleslo, zatímco jiné formy zdanění, zejména spotřeby, narostly. Daňové zatížení se tak přesunulo od kapitálu k občanům. U sociálních výdajů i u výdajů v dalších oblastech (např. v regionální politice) došlo k restrukturalizaci od široce založených k selektivním podporám. Namísto přímých investic do infrastruktury a do ekonomických aktivit vlastněných veřejným sektorem začíná stát formou různých forem spolupráce veřejného a soukromého sektoru (anglicky 'public private partnership') podporovat investice soukromých firem rozmanitými soustavami pobídek.

V průběhu 80. a 90. let začaly centrální i místní vlády uplatňovat nástroje pro přilákání zahraničních investic. Pro investory jsou například vytvářeny speciální bezcelní zóny. Dovoz surovin a vývoz zboží vyrobeného v těchto zónách nepodléhá standardním celním sazbám. Státy tímto způsobem podporují jak internacionalizaci zahraničního obchodu, tak globalizaci. Pro přilákání zahraničních investorů jsou navíc vytvářeny rozmanité soustavy pobídek, zahrnující daňové prázdny, dotace na vytvořená pracovní místa, hrazení nákladů na rekvalifikaci pracovní síly nebo poskytnutí zainvestovaných pozemků za nižší než tržní cenu, popř. zdarma. Ve snaze získat investice a vytvořit pracovní příležitosti se veřejný sektor vzdává části svých příjmů ve prospěch soukromých nadnárodních společností, které navíc díky poskytnutým výhodám mají příznivější podmínky pro podnikání než domácí podniky.

Společenské důsledky globalizace. Globalizace má rozsáhlé společenské důsledky. Mezi nejzávažnější patří **umocňování nerovnoměrného sociálního a ekonomického rozvoje**, který vyplývá z toho, že firmy, jednotlivci a jejich prostřednictvím i lokality, města a státy mají rozdílnou sílu a schopnosti aktivně se zapojit do globalizace. Přerozdělení moci, které přináší globalizace, se však nepromítá jen do nerovností mezi lidmi nebo firmami. Klíčoví aktéři globalizace ovlivňují charakter a priority veřejného sektoru. Nejvýznamnějším společenským dopadem globalizace je vliv NNS a světových finančních trhů na stát a na měnící se poměr sil mezi veřejným a soukromým sektorem. Následující odstavce uvádějí sice pouze vybrané, ale z pohledu autora jedny z nejvýznamnějších dopadů globalizace. Jedním z významných dopadů informační revoluce a průvodních jevů globalizace je rychle postupující **časoprostorová komprese**. Koncept časoprostorové komprese; (anglicky 'time-space compression') popisuje zvyšující se pohyb a komunikaci v prostoru, rozšiřování sociálních kontaktů v prostoru a naši percepci těchto změn.

Narůstající prostorová mobilita a překonávání bariér kladených prostorem jsou umožněny technologickým pokrokem v oblasti výrobních, dopravních, komunikačních a informačních technologií. Zatímco doručení zprávy mezi sousedními sídly trvalo před několika staletími hodiny, důležitá zpráva dokáže dnes obletět svět prakticky okamžitě. Role prostoru a času v lidském životě i v organizaci produkce se v posledních letech dramaticky změnila. Svět se v našem vnímání rapidně zmenšuje.

Časoprostorová komprese je významnou charakteristikou globální ekonomiky. Neustále dochází k zrychlování a zároveň ke geografické expanzi systému dodávek (jak uvnitř výrobních procesů tak i mezi výrobou a obchodem), v peněžní ekonomice přestávají být díky IT čas a vzdálenost překážkou a impérium nadnárodní společnosti, skládající se z mnoha jednotek lokalizovaných v různých částech světa, lze z centrály řídit téměř v reálném čase ('on-line'). Díky časoprostorové kompresi se naplňuje heslo 'čas jsou peníze', jelikož rychlé překonání bariér daných vzdáleností šetří čas i peníze. Využívání IT je tak nezbytnou podmínkou přežití v mezinárodní konkurenci. Zdokonalování IT a jejich intenzivnější využívání povede k dalšímu prohlubování časoprostorové komprese v ekonomické oblasti.

Časoprostorová komprese má významné sociální dopady. Giddens hovoří o geografickém rozpínání sociálních kontaktů (koncept 'time-space distanciation'), které vede k oslabování integrace sociálních vztahů v lokalitách a k jejich rozšiřování v téměř nekonečném prostoru. Ne všichni však stejně využívají či mohou využívat výhod informačních technologií. Massey upozorňuje na vytváření mocenské geometrie (užívá termín 'power geometry') časoprostorové komprese; různí jednotlivci i sociální skupiny mají v rámci časoprostorově se smršťujícího globálního světa velmi odlišné postavení. Vytváří se ostrý kontrast mezi těmi, kteří jsou součástí globální komunikační sítě, a těmi, kteří k ní přístup nemají. Nerovnoměrnosti v možnostech využívání globálního informačního systému (např. internetu), vyplývající z rozdílů mezi prvním a třetím světem, městy a venkovem, starší a mladou generací nebo majetnými a chudými, vedou k posilování existujících a k vytváření nových sociálních nerovností. Například užívání internetu odráží existující sociální rozdíly a dále prohlubuje odlišnosti ve schopnostech lidí při orientaci a mobilitě v dnešní informační společnosti.

Hospodářská moc se v současnosti soustřeďuje do rukou silných nadnárodních společností. Roční obrat 200 největších NNS předčí všechny národní ekonomiky světa bez devíti největších. Ze sta největších hospodářských celků víc jak polovina nejsou státy, nýbrž nadnárodní společnosti. Obrat General Motors je větší nežli hrubý domácí produkt Dánska, Fordův větší než Jihoafrické republiky a Toyoty větší nežli Norska. Pro srovnání: hrubý domácí produkt České republiky je třetinou obratu General Motors nebo polovinou obratu obchodního řetězce Wall-Mart Stores.

Nadnárodní společnosti přinášejí do zemí, ve kterých se rozhodly investovat, celou řadu výhod. Nejde jen o příliv kapitálu ve formě PZI a o nárůst výrobních kapacit, ale i o vytváření nových pracovních příležitostí, o zdokonalení výrobních postupů a aplikaci nových technologií, o rozpočtové příjmy z nové produkce či o zlepšení obchodní bilance země. Přínos NNS však může být jen zdánlivý. Zisky z výroby nemusí být investovány v místě vzniku, ale mohou být

převedeny do mateřské firmy. Zpětný proud financí tak může po čase překonat původní investici. Velkým problémem jsou úniky na daních, k nimž NNS zcela legálně používají tzv. transferové ceny. Nelze ani zapomenout na vstupní náklady na přilákání PZI, jako jsou například přímé výdaje z veřejných rozpočtů na vybudování infrastruktury v nabízených lokalitách. Stejně tak nelze zapomenout na ztrátu peněz, které vzhledem k poskytnutým daňovým a dalším úlevám do rozpočtů státu, regionů či obcí nikdy nedotekly.

Pod tlakem NNS a mezinárodních institucí, jako je např. MMF a Světová banka, pokračují státy v uvolňování trhů, snižují intervence a omezují sociální výdaje. Státy, regiony a města navíc mezi sebou v současnosti soutěží o přilákání a udržení co největšího množství kapitálu. Na poskytování výhod zahraničním společnostem reagují domácí firmy a žádají podpory, které jim sníží náklady a umožní přežít v narůstající mezinárodní konkurenci, popř. umožní i jejich expanzi. Role centrálních vlád v ovlivňování lokalizace přímých zahraničních investic do nově budovaných kapacit je čím dál více doplňována přímým vyjednáváním mezi NNS a místními samosprávami, které se snaží lokality pro zahraniční investory zatraktivňovat. Výhody nadnárodnímu kapitálu jsou tak poskytovány ze všech úrovní územní správy. Snaha o vytvoření co nejatraktivnějších podmínek pro kapitál dostává přednost před ostatními cíli, např. v oblasti sociální, rozvoje bydlení, veřejné dopravy, životního prostředí, apod. Úloha státu při udržení zaměstnanosti, rozumné úrovně příjmů a při poskytování sociálního zajištění občanů je navíc výrazně omezována schopností kapitálu a NNS vyhnout se daním a odstěhovat výrobu z oblastí s drahou pracovní silou.

Globalizace vede k přerozdělení moci od vlád států ve prospěch nadnárodních společností, od veřejného k soukromému sektoru. Přestože si státy udržují svoji suverenitu, ekonomické subjekty s aktivitami na globální úrovni ovlivňují svými požadavky vlády jednotlivých států tak, aby pravidla hry byla formulována ve prospěch největších vlastníků kapitálu. Deregulace trhů upřednostňuje nejmocnější koncerny před jejich drobnější konkurencí a vede k dalšímu posilování jejich téměř monopolního postavení a umocňování jejich bohatství a moci. Politická rozhodnutí zvýhodňují kapitál před člověkem a vedou k omezování sociálních jistot. NNS vytvářejí nový druh moci, která je v mnoha ohledech vymaněna z vlivu vlád a naopak do značné míry jejich rozhodnutí formuje. Stále sílící hlasy upozorňují, že v současnosti je skutečná světová moc soustředěna do rukou NNS.

Ekonomická prosperita jednotlivých států je čím dál více ovlivňována pohyby na světových finančních trzích. Vlády a centrální banky mají čím dál menší možnosti obrany vůči finančním spekulacím a místním dopadům ekonomických událostí, jež se staly na druhé straně světa. Přesuny peněz jsou totiž v současnosti mimo kontrolu jednotlivých vlád. Představují tak často nejen pro vlády a pro centrální banky, ale i pro ekonomiku a život občanů jednotlivých států značnou hrozbu. Spekulanti na světových peněžních trzích mohou způsobit pád i velmi silných měn, jak například naznačil George Soros při útoku na britskou libru. Nedávná asijská krize ovlivnila důvěru investorů v transaktivní ekonomiky a způsobila odliv portfoliových investic z burz ve střední a východní Evropě. Pokles cen akcií i domácích měn pocítila většina občanů. Vzdálenost, ani státní hranice

nehrají při obchodování v globálním kasinu žádnou roli. Hráči s penězi na globálních trzích dnes ovlivňují osudy milionů lidí.

Pohyby na finančních trzích jsou v současnosti pro ekonomiky jednotlivých zemí důležitější než investice nadnárodních společností. Přestože NNS vykazují značnou flexibilitu, mohou využívat transferových cen, atd., jejich svoboda rozhodování se nedá srovnávat s volností mezinárodních portfoliových investorů. Finanční kapitál byl vždy nadřazený produkčnímu kapitálu, což jeho globální mobilita ještě dále umocňuje. Politici dnes pracují pod tlakem signálů, které vysílají světové finanční trhy. Investoři na kapitálových trzích se však často rozhodují na základě velmi omezených informací. Makroekonomické ukazatele mohou často zastírat skutečnou podstatu ekonomické situace. Výše použitý příklad ukázal, že NNS mohou transferovými cenami negativně ovlivnit platební bilanci zahraničního obchodu. Na ni reagují portfolioví investoři odchodem z trhu a ratingové společnosti snižují hodnocení důvěryhodnosti ekonomiky. Mezinárodní úvěrové zdroje se stávají dražšími, hodnota měny a ceny akcií klesají, úspory občanů také. Některé NNS se však mohou orientovat lépe a využít situace k levnému nákupu a převzetí dalších domácích společností.

Přestože pro globální ekonomickou integraci jsou podstatnější přímé investice nadnárodních společností, současnost a budoucnost ekonomik jednotlivých zemí je mnohem více ovlivňována preferencemi na globálních finančních trzích. Převaha spekulativních peněžních toků nad investicemi do produkce či obchodu se zbožím a službami však představuje ve vytvářené globální ekonomice významný prvek nestability.

Geografické dopady globalizace. Globalizace je dlouhodobý proces změn v geografické organizaci společnosti. Globalizační procesy vytvářejí novou řádovostní úroveň organizace společnosti - globální. Organizace a integrace určitých lidských aktivit na globální úrovni ovlivňuje společenský rozvoj na nižších řádovostních úrovních. Podstata globalizačního procesu spočívá nejen ve vytváření samotného globálního, ale zároveň i ve vytváření nových vztahů mezi globálním a lokálním, regionálním, národním a mezinárodním. Giddens definuje globalizaci jako "intenzifikaci společenských vztahů na celosvětové úrovni, která vede k propojování velmi vzdálených lokalit takovým způsobem, že místní události jsou formovány událostmi dějícími se na míle daleko a naopak" (1).

V důsledku globalizace jsou výroba a služby prostorově reorganizovány a funkčně integrovány na světovém měřítku. Globalizace tak přispívá k určité globální homogenizaci. Nevede však vždy k univerzalizaci. Její formy, rychlost a charakter důsledků se mohou ve specifických místních podmínkách a za současného působení rozmanitých vlivů z regionálních a národních kontextů značně lišit. Ne každá lokalita, město nebo region jsou stejným způsobem integrovány do globálního systému. "Globální ekonomika sice objímá celou planetu, ale ne všechny regiony nebo jejich obyvatele. Ve skutečnosti je do globální ekonomiky integrována pouze menšina lidí ...". Hlavní funkce ekonomického systému a jejich prostřednictvím hlavní ekonomická a politická centra jsou sice vzájemně provázány a integrovány do globální ekonomické sítě, ale na druhé straně mnoho ostatních lidí, měst, regionů a zemí je z participace na utváření globální ekonomiky vyčleněno. Globalizace tak dále prohlubuje nerovnoměrný geografický vývoj.

Mezi nejvýznamnější makrogeografické dopady globalizace patří: (1) vytváření nové hierarchie světových měst, propojených aktivitami nadnárodních společností v oblasti výrobních služeb; (2) intenzifikace ekonomické provázanosti vyspělých zemí; (3) nová prostorová dělba práce mezi vyspělými zeměmi světového jádra a nově industrializovanými zeměmi světové semiperiferie a (4) prohlubující se izolace zemí světové periferie. Zvýšenou pozornost si zasluhují utváření globální hierarchie měst a regionální důsledky nové mezinárodní dělby práce.

Téměř všechna místa na zeměkouli jsou v současnosti nějakým způsobem globalizací ovlivněna, ale většina z nich je pouhým příjemcem vlivů globalizace. Pouze v několika málo lokalitách dochází ke skutečnému vytváření, formování a určování základního charakteru globalizace. Naprostá většina aktérů, kteří aktivně globalizaci utvářejí, je lokalizována v největších světových metropolích. Postupně se tak vytváří nová hierarchická úroveň globálních měst a nová funkční provázanost hierarchické dělby práce v rámci světového sídelního systému. New York, Londýn a Tokio koncentrují převážnou většinu nových funkcí a jsou nazývány globálními městy. Aktéři, kteří svými aktivitami globalizaci vytvářejí, pozvolna rozšiřují svoje působení i do nižších hierarchických úrovní světového sídelního systému. Los Angeles, Paříž nebo Frankfurt koncentrují celou řadu aktivit a funkcí, které vytvářejí globalizaci. Difúze globalizačních aktivit pokračuje a nevyhýbá se ani městům velikostí a významem srovnatelných s Prahou. V současnosti se projevuje i v hlavních městech post-komunistických zemí. Globalizace tak vytváří novou globální hierarchii měst.

Jedním z významných geografických dopadů globalizace, vyplývajících zejména z dělby práce uvnitř nadnárodních společností, je nová mezinárodní dělba práce. Stará mezinárodní dělba práce vyplývala z mezinárodního obchodu se zbožím produkovaným v různých částech světa. Zatímco země světové periferie poskytovaly vyspělým průmyslovým zemím potraviny a nerostné suroviny, firmy ze zemí světového jádra prodávaly finální výrobky. Nová mezinárodní dělba práce je charakterizovaná koncentrací řídicích funkcí ve vyspělých oblastech a narůstajícím podílem primárních výrob v semiperiferních oblastech světa. Některé rozvojové a nově industrializované země poskytují specifické lokalizační výhody, jako například nižší náklady na pracovní sílu, nižší organizovanost v odborech, volnější normy v oblasti bezpečnosti práce či životního prostředí a levnější pozemky a další výrobní vstupy. V období globalizace, kdy se ve vyspělých zemích zvyšuje konkurence a zároveň se snižují zisky z některých výrob, přinášejí takové výhody nadnárodním společnostem možnost výrazného snížení nákladů. Vzhledem k rozvoji informačních a komunikačních technologií a liberalizaci mezinárodních i domácích trhů se některé části výrobního procesu přesouvají. Přesun směřuje do okrajových oblastí civilizačního dění. Nová mezinárodní dělba práce má v různých regionech světa odlišné dopady. Ve vyspělých zemích světového jádra dochází v důsledku přemísťování primárních výrob do rozvojových zemí k deindustrializaci, která má výrazný vliv na růst nezaměstnanosti. Na druhé straně se zde koncentrují ředitelství nadnárodních společností, oddělení výzkumu a vývoje a technologicky náročná odvětví. V jádrových oblastech vyspělých zemí tak výrazně rostou především výrobní služby, zahrnující služby finanční (banky, pojišťovny, investiční společnosti) a další služby pro podniky (realitní, poradenské, právní a účetní firmy, reklamní agentury, apod.).

Země světové semiperiferie, zejména nově industrializované země, získávají rozvojové impulsy z participace na rozvoji globální ekonomiky. Nižší úroveň firemního řízení a pobočky nadnárodních společností v oblasti výrobních služeb se lokalizují v hlavních a největších městech. Přímé zahraniční investice nadnárodních společností přinášejí pracovní místa, lepší technologie a celkový ekonomický rozvoj, neboť některé místní firmy se mohou podílet na subdodávkách. Nejnovější technologie a hlavně výzkum a vývoj však zůstávají ve vyspělých zemích. NNS v zemích světové semiperiferie zakládají především výroby náročné na množství pracovní síly. Výrobní technologie jsou vzhledem k předchozímu stavu ekonomik těchto zemí sice pokročilé, nikoliv však vzhledem k vyspělým a kapitálově náročným výrobám vyspělého světa. Pokrok může tudíž zároveň znamenat i pokračující prohlubování rozdílů mezi vyspělými zeměmi světového jádra a oblastmi světové semiperiferie.

Vznik, rozvoj a proměny měst byly vždy podmíněny velkým množstvím vlivů, které z geografického hlediska působily z rozmanitých řádovostních úrovní. Proměny současných měst jsou čím dál významněji ovlivněny i přímo utvářeny jevy a procesy, nacházejícími se a probíhajícími mimo jejich administrativní území, a dokonce i mimo hranice států, v nichž se nacházejí. V posledních letech nabývají na významu zejména mechanismy, které propojují místní dění ve městech s globalizačními procesy, rozvíjejícími se na globální úrovni. Aktéři globalizace (firmy, organizace i jedinci), kteří se aktivně pohybují na mezinárodní úrovni a utvářejí globalizaci, představují hlavní síly, formující charakter současné restrukturalizace na lokální úrovni, zejména ve velkých městech.

Každý, kdo v současnosti zkoumá města v jakékoliv části světa, si je vědom toho, že dění v libovolné městské čtvrti může být ovlivněno faktory, jejichž původ je nezbytné hledat v místech velmi vzdálených od studované lokality, říká Giddens, a dále, že lokality musíme v současnosti vnímat z globální perspektivy. Místo toho, abychom lokalitu viděli jako území vymezené hranicí, měli bychom ji vnímat jako součást rozsáhlé sítě sociálních vztahů a zkušeností, z nichž většina je vytvářena v mnohem rozsáhlejší měřítku než představuje lokalita samotná, ať jí je ulice, region nebo celý kontinent. Takový přístup nám umožní vidět lokalitu propojenou s okolním světem, integrující prvky globální a lokální. Důležitým aspektem tohoto tvrzení je fakt, že charakter vztahů lokality k okolnímu světu, a to včetně globálních procesů, je součástí toho, co definuje lokalitu samotnou.

Globalizační procesy ovlivňují v současnosti politické, ekonomické, sociální a kulturní změny nejen na úrovni globální, ale i na všech nižších geografických úrovních včetně lokální, tj. i ve městech. O významu lokální kultury hovoří už i A. J. Toynbee ve své práci *A Study of History*. Významným znakem, odlišujícím působení globalizace na proměny současných měst od ostatních vnějších faktorů, je její geografický rozměr. Globalizační procesy působí na všechny lokality, na všechna města. Ve velkých městech vyspělého světa a nově industrializovaných zemí vedle sebe existují aktéři, kteří globalizační proces formují, i ti, kterým nezbývá nic jiného, než se vlivům globalizace přizpůsobovat. Pro dění ve městech na světové periferii vytváří globalizace takové vnější prostředí, které místní aktéři ztěžují mohou ovlivnit.

Je třeba poznamenat, že každé pozitivní hnutí v oblasti budování systému lidských práv během několika minulých století bylo odpovědí na určitou zvláštní situaci nebo kontext. Ačkoliv tato práva jsou základní a integrační součástí

humanitního úsilí, jejich podpora nebyla nikdy spontánní. Kterákoliv akce směřující k tomu, aby lidská práva byla uznána, musela čekat tak dlouho, dokud nebylo spácháno nějaké zlo, které si v průběhu času vynutilo reakci. Takže pokusy o zlepšení situace v lidských právech byly vždy spíše re-aktivní než pro-aktivní. Vídeňská deklarace přijatá v roce 1993 na Světové konferenci o lidských právech potvrzuje, že extrémní chudoba a sociální vyloučení jsou základem pro pošlapávání lidské důstojnosti. Chudí lidé jsou zbaveni nejen ekonomických, sociálních a kulturních práv, ale ve skutečnosti je jim i odpírána řada práv z občanské a politické oblasti. Současným světovým fenoménem v prostoru globalizace je chudoba. Aby bylo možno odstranit chudobu, je důležité zaměřit se na ekonomická, sociální a kulturní práva.. Přitom zkušenosti ukazují, že tato práva souvisejí s právy občanskými a politickými. Demokratické zřízení, podporované svobodným tiskem a aktivní občanskou společností, v níž mají svůj hlas i zranitelné skupiny a volební období, která pravidelně přicházejí, téměř znemožňují pro vládu a ostatní politické orgány, aby nepodnikly rychlé kroky k řešení situace.

Média, informační a zábavný průmysl, mohou být mocným činitelem v podpoře odstraňování chudoby. Poskytují nejen informace a zábavu, ale také ovlivňují hodnoty a kulturu lidí. Fenomén globalizace je s námi po staletí. Ať to bylo při vyhledávání pozemků vhodných pro pastvu nebo při obchodování se vzdálenými zeměmi. Nebo ve snaze podrobit si jiné lidi, člověk byl stále v pohybu. Proces propojování světa byl urychlen na počátku 19. století v souvislosti s vědeckotechnickým pokrokem. Během 20. století se na základě tohoto vývoje rozvíjela světová ekonomika a ve vazbě s tím docházelo k dalšímu rozvoji vědeckého výzkumu. Avšak globalizace poslední části dvacátého století je charakteristická zkracováním času, zmenšováním prostoru a zvýšenou propustností státních hranic. Země se staly vzájemně závislými a události v jedné části světa dříve či později ovlivňují zbytek lidstva. Volný obchod, volný pohyb kapitálu, růst mezinárodních regulačních organizací a institucí, expanze nadnárodních korporací a vytváření jedné globální kultury, tedy to, co se ztotožňuje s globalizací, je nové v tom smyslu, že tvoří nové formy struktur a organizací, ale v podstatě jde o pokračování procesů, které byly započaty daleko dříve. Tak například ekonomická globalizace je vnímána tak, že má zájem spíše na blahobytu kapitálu než lidí, a tudíž, že ještě dále marginalizuje zranitelné skupiny včetně chudých.

Domnívám se, že spor o povahu globalizace v tomto aspektu nebyl zatím rozhodnut.

Do 21. století si naše společnost přinesla řadu nevyřešených problémů. Mnohé z nich budou sloužit jako ukázka rozporných tendencí vývoje globalizujícího se světa. V tomto smyslu se novým problémem ukázal mezinárodní terorismus. Terorismem chápu zamýšlené, politicky motivované jednání spáchané proti nebojovým cílům nestátními skupinami, které je zpravidla zaměřeno na získání vlivu na veřejnosti a bez ohledu na kulturu.

Geograficky, historicky - a v důsledku toho i politicky, hospodářsky a kulturně jsme spjati s Evropou. Její osud má vliv i na osudy naše. Její vzněty i její krize se nás dotýkají, některé způsobem rozhodným a do našeho života osudově zasahujícím, jiné jen okrajově. Někdy neodkladně, jindy jen efemérně.

Evropa svým vývojem, ale především složitou sítí své kultury spoluvytvářela naši duši - duši národů i duši jednotlivců. Určovala dominanty

našeho hodnocení, vážala naši pozornost, naši angažovanou spoluúčasť na jevy, které se evropskému duchu a zkušenosti jevíly jako důležité, základní.

Půldruhého tisíciletí se náš vývoj prolíná s vývojem Evropy. Přijímali jsme – a také aktivně ovlivňovali – tuto Evropu v různých údobích jejíh dějin nestejně. Nebyla nikdy zcela jednotná, sváříl se v ní lečjaký princip, který nebyl s to uchvátit ji celou, od protikladů neslučitelných až po nuance časem zanedbatelné jako byly spory např. náboženské, zápasy rodové apod. Dva procesy byly přitom pro bytostné určení evropského duchovního společenství rozhodující: recepce a vývoj křesťanství, jehož jednu fázi jsme si na čas troufli i aktivně spoluurčovat husitstvím a bratrstvím – a racionalizace myšlení vyšlá z antiky.

Rozvoj globalizace byl podpořen politikou deregulace. Globalizace však rovněž zpětně působí na měnící se charakter vztahů mezi veřejným a soukromým sektorem ve městech. Proměny měst jsou stále více ovlivňovány nadnárodním kapitálem. Při absenci regulačních mechanismů na mezinárodní a národní úrovni nezbývá místním vládám mnoho jiných možností, než se tlakům globální ekonomiky přizpůsobit. Pod vlivem globalizace a neoliberální ideologie se ve městech prosazuje politika místního ekonomického rozvoje. Nová politika upřednostňuje podporu soukromému sektoru (vytvářením přitažlivého podnikatelského prostředí a poskytováním investičních pobídek) před výdaji v oblasti sociálních služeb, komunálního bydlení, hromadné dopravy či životního prostředí. Města mezi sebou soutěží o přilákání nových, zejména zahraničních investic. Preferovány jsou flexibilní (ale dílčí) politická rozhodnutí a jednotlivé rozvojové projekty před celkovým a dlouhodobým plánováním, jehož cílem by byl harmonický a rovnoměrný rozvoj města. Barnekov a Rich zdůrazňují, že politika místního ekonomického rozvoje přináší velmi nerovnoměrné rozdělení přínosů a posiluje nerovnoměrný prostorový rozvoj ve městech. Harvey charakterizuje nový způsob vládnutí ve městech jako tzv. podnikatelské město (anglicky 'entrepreneurial city').

Postmoderní způsob městského života, kultury a architektury je v globalizujících se městech charakterizován prolínáním místních a nadnárodních vlivů, které vyplývají z ekonomické a kulturní internacionalizace. Na jedné straně přináší globalizace homogenizaci spotřeby prostřednictvím stejného zboží, nabízeného nadnárodními společnostmi ve všech koutech planety, na druhé straně nám umožňuje seznámit se s rozmanitostí kultur z různých konců světa. Globální a lokální kultury se ve velkých, globalizujících se městech navzájem prolínají. Globalizace přináší větší názorovou pluralitu a příklon k individualismu. Zdůrazňována je specifičnost místa a architektury, kterou v mnoha městech nadnárodní společnosti využívají ke zviditelnění sídel svých ředitelství v urbanistické struktuře měst. Investoři a developeři nákupních center využívají vizuálních charakteristik k přilákání spotřebitelů. Kulturní strategie jsou využívány soukromými firmami k posílení jejich vlivu, konkurenceschopnosti a k prezentaci jejich moci. Postmoderní město (anglicky 'post-modern city') je koláží minulosti a přítomnosti, místního a globálního, standardního a specifického, reálného a umělého. Ne všichni obyvatelé globálních měst se však mohou těšit z exotických specialit, nabízených v luxusních restauracích. Spotřební chování většiny lidí je totiž omezeno úrovní příjmů a preferencemi, jež jsou reklamou formovány ke standardnímu spotřebnímu chování.

Závěr: budoucnost globalizace. Globalizace je v současnosti ve svých počátcích. Až dosud se globalizace rozvíjela především prostřednictvím prostorové mobility a expanze ekonomických aktivit soukromých společností. Soukromý sektor, ekonomika a volný trh získaly prostřednictvím nadnárodních společností a globálních finančních trhů předstih před veřejným sektorem a jinými než ekonomickými stránkami rozvoje společnosti. Zatímco se ekonomické aktivity integrovaly globálně, veřejný sektor působil na národní a nižších úrovních. Rozhodování institucí veřejného sektoru se navíc dostalo pod tlak stále mobilnějšího nadnárodního kapitálu. Období živelné globalizace prostřednictvím tržní expanze největších společností v prostředí deregulovaných mezinárodních i domácích trhů přineslo nové přerozdělení zdrojů a moci v rámci soukromého sektoru i mezi soukromým a veřejným sektorem.

Globalizace je přirozeným a nevyhnutelným procesem společenské integrace na vyšší řádovostní úrovni, než tomu bylo doposud. Přináší celkový společenský pokrok. Její počáteční živelná fáze, charakterizovaná ekonomickou expanzí s cílem rozšiřování trhů a získávání komparativních výhod jednotlivými nadnárodními firmami, však měla celou řadu negativních dopadů. Ty se postupně pod tlakem veřejnosti dostávají do zorného úhlu politiků. Ekonomickou globalizaci, a zejména ty její stránky, které mají negativní důsledky, je potřeba mít pod veřejnou kontrolou. Globální integraci ekonomických aktivit soukromého sektoru musí následovat globální integrace institucí veřejného sektoru, aby bylo možno vývoj společnosti v nadnárodním měřítku demokraticky ovlivňovat. Prvním krokem k dosažení nového stabilního systému společenské regulace je odklon od tržního fundamentalismu neoliberální politiky konce 20. století.

Můžeme očekávat, že teprve 21. století bude plně ve znamení globalizace. Globalizace není v současnosti kompletní, neboť zahrnuje pouze ekonomiku, a nikoliv demokratické rozhodování. Tuathail, Herod a Roberts charakterizují současný svět jako turbulentní, neřízený, bez řádu a pravidel. Podle mého názoru bude k nadnárodní integraci aktivit veřejného sektoru docházet postupně, mnohem pomaleji, než tomu bylo u ekonomické globalizace. V dlouhodobé perspektivě však přinese novou mocenskou rovnováhu mezi veřejnými a soukromými, společnými a individuálními zájmy. K vytváření nového globálního systému společenské regulace přispějí dva hlavní faktory. Prvním bude vnitřní aktivita institucí veřejného sektoru a druhým vnější tlak velkých nadnárodních společností, které po fázi rozdělování trhů a moci v rámci globální expanze začnou preferovat vytváření stabilního prostředí.

Použitá a citovaná literatura:

1. Andersen, H.T. (1991) Urban policy: from welfare planning to business development. *Scandinavian Housing and Planning Research*, ročník 8, str. 25-30.
2. Bičík, I. (1999) Globalizace současného světa. *Geografické rozhledy*, ročník 8, číslo 3, str. 2-4.

3. Castells, M. (1993) European cities, the informational society, and the global economy, *TESG - Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, ročník 84, číslo 4, str. 247-257.
4. Cohen, R.B. (1981) The new international division of labour, multinational corporations and urban hierarchy. In: Dear, M., Scott, A.J., eds, *Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society*. London and New York: Methuen, str. 287-315.
5. Cox, K.R. (1993) The local and the global in the new urban politics: a critical view. *Environment and Planning D: Society and Space*, ročník 11, str. 433-448.
6. Dicken, P. (1992) *Global Shift: Internationalization of Economic Activity*. 2. vydání. London: Paul Chapman Publishing Ltd, 492 str.
7. Featherstone, M. (1993) Global and local cultures. In: Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Robertson, G., Tickner, L., eds, *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. London: Routledge, str. 169-187.
8. Gaffikin, F., Warf, B. (1993) Urban policy and the post-Keynesian state in the United Kingdom and the United States. *International Journal of Urban and Regional Research*, ročník 17, číslo 1, str. 67-83.
9. Giddens, A. (1984) *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press, 402 str.
10. Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press, 186 str.
11. Harvey, D. (1989a) *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford: Basil Blackwell, 378 str.
12. Keller, J. (1997) *Abeceda prosperity*. Brno, Doplněk: 160 str.
13. Knox, P.L., Taylor, P.J., eds (1995) *World Cities in a World-System*. Cambridge: Cambridge University Press, 335 str.
14. Marcuse, P. (1997) The enclave, the citadel, and the ghetto. What has changed in the post-Fordist U.S. city. *Urban Affairs Review*, ročník 33, číslo 2, str. 228-264.
15. Marcuse, P., van Kempen, R., eds (2000) *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* Oxford: Blackwell, 318 str.
16. Massey, D. (1993) Power-geometry and a progressive sense of place. In: Bird, J., Curtis, B., Putnam, T., Robertson, G., Tickner, L., eds, *Mapping the Futures: Local Cultures, Global Change*. London, Routledge, s. 59-69.
17. Sapík, M., Murad, S. (2002) *Evropská dimenze výchovy k občanství*. České Budějovice, 197 s.
18. Soros, G. (1998) *The Crisis of Global Capitalism (Open Society Endangered)*. London: Little, Brown and Co., 245 str.

Kontakt

PhDr. Miroslav Sapík, PhD.
 Pedagogická fakulta
 Jihočeská univerzita
 České Budějovice
sapik@pf.jcu.cz

PARTNERS AND NEIGHBOURS: A CFSP FOR WIDER EUROPE.

Judy Batt, Dov Lynch, Antonio Missiroli, Martin Ortega, Dimitrios Triantaphyllou

Ing. Richard Tkáč

Ing. Matej Kováč

Recenzia

Rozširovanie zóny bezpečnosti v rámci Európy a jej okolia predstavuje v súčasnosti jeden z hlavných strategických cieľov Európskej únie – spolu s posilňovaním medzinárodného poriadku a predchádzaním nových hrozieb – ktoré boli identifikované a zadefinované v Európskej bezpečnostnej stratégii prezentovanej Javnerom Solanom na zasadaní Európskej rady v Solúne v júni 2003.

Rozšírenie únie významne zmenilo počet, identitu a povahu nových susedov a partnerov na vonkajších hraniciach únie 25 štátov. Noví susedia taktiež spôsobia modifikáciu cieľov a dynamiky zahraničnej politiky EÚ.

Prvým momentom, ktorý môže vyvolať napätie v oblasti zahraničnej politiky je rozdiel medzi globálnymi a regionálnymi úlohami EÚ. Rozšírenie zväčšuje záber Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky únie, jej geografické priority najmä smerom na východ, a to v čase keď sa globálna dimenzia bezpečnosti – konkrétne terorizmus a rozširovanie zbraní hromadného ničenia – stala hlavnou prioritou. Toto napätie medzi rozdielnymi cieľmi SZBP má a bude mať i naďalej vplyv na transatlantické vzťahy.

Druhým možným zdrojom napätia je vnútorná dynamika únie. Je zrejmé, že na jednej strane rozšírenie únie o desať nových členov zvýši vonkajšiu zodpovednosť únie: jej narastajúca blízkosť pri krízových zónach, pasivita a neochota podniknúť akciu sa stanú menej akceptovateľnou alternatívou. Na strane druhej, nárast v počte členských štátov zúčastňujúcich SZBP znamená väčšiu diferenciaciu a divergenciu v oblasti národných priorít individuálnych štátov vo vzťahu k susedným zónam alebo z pohľadu použitia konkrétnych nástrojov. Dosahovanie konsenzu medzi 25 členskými štátmi o spoločnom postupe k susedom a partnerom únie predstavuje jednu z hlavných inštitucionálnych výziev, ktorú musí únia čo najrýchlejšie vyriešiť. Okrem iného, vyčlenenie finančných zdrojov a stanovenie fixných priorít pre použitie vojenských síl členských štátov EÚ ako súčasť akcií SZBP sa stane komplikovanejším: podľa akých bezpečnostno-politických kritérií sa bude EÚ v budúcnosti rozhodovať v krízových oblastiach v jej blízkosti?

V súčasnosti je nevyhnutné prehodnotiť všetky mechanizmy, ktoré je možné využiť pri implementácii stabilizačnej politiky únie. Pre mnoho nových susedov únie je výhľad na členstvo v EÚ veľmi vzdialený. Práve výhľad plnoprávneho členstva v EÚ bol viac ako desať rokov hlavným používaným nástrojom vtedajšej pätnástky na zabezpečenie stability svojich vonkajších hraníc. Začlenenie 10 nových členských štátov do EÚ predstavuje zatiaľ najväčší úspech vonkajšej stabilizačnej politiky. Používanie uvedeného nástroja však nemôže byť predĺžované donekonečna. Pre Európsku úniu je dôležité vytvoriť ďalšie nástroje, ktoré pomôžu novej 25 člennej únii skonsolidovať na jej periférii okruh štátov

podporujúcich *good governance*, čo je základom vzájomnej bezpečnosti. Medzi navrhovanými nástrojmi sú vojenská intervencia najmä v oblasti krízového manažmentu a politiky presadzovania mieru. Čím viac sa EÚ stane konzistentná, efektívna a zjednotená, bude vystupovať ako efektívny a hodnoverný aktér v očiach svojich nových susedov a partnerov.

Kniha je rozčlenená do šiestich kapitol podľa jednotlivých tém, ktoré vytvárajú ucelený rámec problematiky vzťahov s novými susedmi a partnermi na vonkajších hraniciach Európskej únie po jej rozšírení.

V prvej kapitole sa Antonio Missiroli venuje stratégii únie vo vzťahu k najbližšiemu okoliu, konkrétne princípom politiky stabilizácie a integrácie. Na základe reálnych skúseností vývoja vzťahov s Tureckom, Balkánom a štátmi bývalého Sovietskeho zväzu, autor porovnáva uvedené prístupy a aplikuje ich na nových susedov a partnerov EÚ.

V druhej kapitole sa Dov Lynch orientuje na problematiku vzťahov s východnými susedmi Európskej únie, konkrétne s Ukrajinou, Bieloruskom, Moldavskom a Ruskom. V rámci kapitoly autor skúma škálu problémov, ktoré stoja v súčasnosti pred EÚ z pohľadu interakcie únie so štátmi na jej východnej hranici. Zároveň analyzuje prístupy EÚ k týmto štátom počas 90. rokov 20. storočia a načrta nedávny vývoj myslenia EÚ vo vzťahu k západným štátom bývalého Sovietskeho zväzu.

Tretia kapitola sa zaoberá vývojom na Balkáne z pohľadu Európskej únie a jej prístupu ku konkrétnym štátom regiónu. Dimitrios Triantaphyllou hodnotí situáciu na Balkáne a analyzuje strednodobé a dlhodobé výzvy prístupu únie k problémom stabilizácie a integrácie jeho štátov. Na problematiku vzťahov s Balkánom nadväzuje štvrtá kapitola, v ktorej Dimitrios Triantaphyllou hodnotí situáciu a postavenie Turecka v procese integrácie do Európskej únie. Autor hodnotí vývoj na tureckej domácej scéne a porovnáva ho s vývojom myslenia a prístupu Európskej únie.

V piatej kapitole rozoberá Martin Ortega politiku EÚ vo vzťahu k Stredomoriu. Autor hodnotí stredomorskú politiku únie a najmä jej dva základné body: Barcelonský proces a prístup ku konfliktu na Blízkom východe. V závere autor vyslovuje kritiku politiky vo vzťahu k susedom, navrhovanej zo strany Európskej komisie rozšírenej únie.

Záverečná kapitola sa zaoberá problematikou nových rozšírených vonkajších hraníc Európskej únie, konkrétne jej regionálnou dimenziou. Judy Batt skúma obavy a očakávania západnej časti EÚ vyplývajúce z rozšírenia únie o nových členov Strednej a Východnej Európy. Zároveň sa orientuje na problematiku ochrany nových vonkajších hraníc EÚ, proces rozšírenia a Schengenu a implikácie pre nových susedov rozšírenej EÚ.

Rozšírenie Európskej únie pravdepodobne začína dosahovať svoje geografické a funkčné limity. Pre rozšírenú EÚ bude najväčším problémom, ako presadzovať svoj vplyv na okolité krajiny bez perspektívy pre tieto krajiny stať sa členmi Európskej únie. Byť súčasťou Európy a patriť do Európskej únie sú dva rozdielne pojmy, ktoré sa však prelínajú, ale z krátkodobého hľadiska zostanú naďalej oddelené.

Krajiny susediace s EÚ, ktoré sú úplne vylúčené z rozširovacieho procesu, ako napr. južné krajiny stredomoria a Rusko, sa dožadujú rovnakého

zainteresovania do diania v EÚ ako členské krajiny. Pre tieto krajiny by mala Únia aplikovať politiku podpory a poradenstva. Programy podpory a financovania zo zdrojov Európskej únie si preto vyžadujú neustálu revíziu, tak aby bola v súlade so samotnými cieľmi EÚ.

Všetky susediace krajiny by mali implementovať efektívnu politiku podpory, ktorá vytvorí rovnováhu medzi regionálnymi a individuálnymi prístupmi, tak aby jednotlivé programy zohľadňovali zvláštnosti jednotlivých krajín. Napríklad Ukrajina a Moldavsko sú navzájom rozdielne a spolu sa odlišujú od Izraela a Maroka, avšak majú spoločné hranice s rozšírenou Európskou úniou a Ruskom. Podobne, Turecko je moslimská krajina, avšak odlišná od Egypta alebo Alžírsk, najmä čo sa týka vzťahov s EÚ. Aj krajiny západného Balkánu, ktoré predstavujú potenciálnych kandidátov pre EÚ, často prezentujú rozdielne problémy. Najefektívnejší prístup k riešeniu problémov bude zmiešaný prístup, regionálny a individuálny s rôznymi kombináciami.

Nakoniec, podpora týmto krajinám bude efektívna len vtedy, ak príjemcovia pomoci budú mať jasne zadaný účel tejto pomoci. Spoluúčasť a súlad by mal byť vo vzájomnom obchode, pomoci, asistencii, a pri cezhraničnej spolupráci, ako aj pri politickej vôli, ktorej cieľom by malo byť dosahovanie hodnôt a princípov EÚ.

Resumé

Rozširovanie zóny bezpečnosti v rámci Európy a jej okolia predstavuje v súčasnosti jeden z hlavných strategických cieľov Európskej únie – spolu s posilňovaním medzinárodného poriadku a predchádzaním nových hrozieb – ktoré boli identifikované a zadané v Európskej bezpečnostnej stratégii prezentovanej Javnerom Solanom na zasadnutí Európskej rady v Solúne v júni 2003.

Summary

Extending the zone of security around Europe is now one of the Union's strategic objectives – together with strengthening the international order and countering new threats listed in the security concept presented by Javier Solana to the European Council at Thessaloniky in June 2003. Enlargement of the Union profoundly changes the number, identity and nature of the new neighbours or partners who now form the 25 countries' external frontier. The new neighbourhood will also modify the objectives and dynamics of the Union's foreign policy.

Kontakt

Ing. Richard Tkáč
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
richard.tkac@euroview.sk

MEDZINÁRODNÉ POROVNANIE FINANCOVANIA TRETIEHO SEKTORA Z VEREJNÝCH ZDROJOV

doc. Ing. Elena Beňová, PhD.

Sloboda prejavu, ako aj právo združovania patria k základným ľudským právam. Možnosti občanov slobodne sa vyjadrovať a zároveň aktívne sa zúčastňovať na verejnom a spoločenskom živote poskytujú mimovládne, neziskové, dobrovoľnícke organizácie tretieho sektora, pôsobiace v rôznych častiach sveta. Podobne aj na Slovensku priniesol rozvoj občianskej spoločnosti a demokracie vznik veľkého počtu neziskových organizácií tretieho sektora, ale vyvolal tiež diskusie o ich opodstatnenosti najmä vzhľadom na potrebu financovania aj z verejných zdrojov. Tento príspevok si kladie za cieľ poukázať jednak na rôzne typy neziskových organizácií tretieho sektora, oblasti pôsobenia, zdroje financovania všeobecne, jednak podľa dostupných údajov porovnať veľkosť verejných výdavkov na tretí sektor v SR a niektorých geograficky či demograficky rozdielnych krajinách.

1. Právny rámec a oblasti pôsobenia tretieho sektora

Úvodom k načrtnutým otázkam financovania je treba aspoň približne určiť právne vymedzenie niektorých typov, foriem organizácií tretieho sektora. Systém národných účtov, zavedených v rámci OSN, ani Európsky systém integrovaných hospodárskych účtov /ESA 95 – Eurostat/ nevymedzujú presne neziskové neštátne organizácie tak, aby ich bolo možné bez úskalí porovnávať. Tak napr. na Slovensku rozlišujeme štyri typy neziskových mimovládnych organizácií /občianske združenia, nadácie, neziskové organizácie poskytujúce všeobecne prospešné služby a neinvestičné fondy/, ktoré vznikajú na základe vlastných zákonov. Pojem tretí sektor nie je oficiálny, ale predsa sa či už v spoločenskom živote, študijnej literatúre a vedeckých prácach používa. V učebnom texte J. Prusáka Teória práva 1/ môžeme čítať: ...“štátna moc nemôže demokraticky a efektívne slúžiť občanom a verejnosti bez neštátnych organizácií občianskej spoločnosti, keďže tie umožňujú realizovať potreby a záujmy občanov v rozmanitých oblastiach spoločenského života, vrátane ochrany slobody a demokracie. Neštátne /mimovládne/ neziskové organizácie vytvárajú v spoločnosti tzv. tretí sektor...”

Neziskové organizácie v zahraničí majú tiež rôzne organizačné formy: napr. nadácie, charitatívne spolky, dobročinné združenia, profesionálni fundreiseri a iné. Z uvedeného, ale aj ďalších súvislostí vyplýva, že tretí sektor sa nachádza niekde medzi verejným a súkromným ziskovým sektorom /zjednodušene štátom a trhom/, že do jeho pôsobenia nezasahuje ani vláda, ani iné orgány štátnej správy a jeho základnými princípmi sú: verejnoprospešnosť, dobrovoľnosť, neziskovosť /ak ho dosiahnu, použijú len v súvislosti s danou činnosťou/, formálna štruktúra, neštátnosť a samosprávnosť.

Medzi oblasti pôsobenia, kde je široký priestor na dobrovoľnícku, záujmovú a charitatívnu činnosť organizácií tretieho sektora patria napr. kultúra, vzdelávanie

a výskum, zdravotná starostlivosť, sociálne služby, životné prostredie, komunitný rozvoj, ochrana práv skupín a jednotlivcov, dobročinnosť a pod.

Okrem týchto spoločných princípov fungovania a oblastí pôsobenia, podobné sú aj zdroje financovania, i keď do určitej miery modifikované historickým vývojom v danej krajine, tradíciami a miestom v štruktúre vzťahov spoločnosti /pozíciou medzi dominantnými sektormi/.

2. Cieleny, celosvetovy výskum v oblasti tretieho sektora

V každej krajine, bez ohľadu na jej ekonomickú vyspelosť si vlastný výskum resp. sledovanie zdrojov financovania a vykazovanie činnosti robia všetky neziskové organizácie, ale aj vláda výškou rozpočtových výdavkov na tretí sektor, i darcovia pri odpočte na dani.

Odrazovým mostíkom pre porovnanie neziskových organizácií viacerých krajín je projekt pracovníkov Univerzity J. Hopkinsa z Baltimoru, USA, ako aj spolupracovníkov sledovaných štátov 2/, ktorý sa realizoval v dvoch etapách a zahŕňal 22 krajín. Zo Strednej a Východnej Európy štyri, /vrátane SR/, zo Západnej Európy deväť, Latinskej Ameriky päť a štyri z ďalších vyspelých krajín. Niekoľkoročný výskum tretieho sektora z rôznych hľadísk priniesol zaujímavé informácie prakticky pre všetky zainteresované strany. Z údajov vyplynulo, že:

- neziskový sektor predstavuje významnú hospodársku silu vo väčšine skúmaných oblastí. Znamená to, že keby bol neziskový sektor v týchto krajinách samostatným národným hospodárstvom, bol by ôsmym najväčším hospodárstvom na svete s 1,1 biliónov USD HDP /za USA, Japonskom, Čínou, Nemeckom, Francúzskom, Veľkou Britániou a Talianskom/ a je v ňom zamestnaných takmer 19 mil. platených zamestnancov. /3

- Existujú rozdiely medzi jednotlivými krajinami a regiónmi. Neziskový sektor je rozsiahlejší vo vyspelých krajinách, pričom v tých, kde má kratšiu existenciu /napr. v Strednej a Východnej Európe/, alebo menej vyspelých krajinách Latinskej Ameriky nedosahuje priemer ostatných krajín. Platí to aj v oblasti zamestnanosti, kde podiel na zamestnanosti v Západnej Európe predstavuje vyše 10 %, v krajinách Strednej a Východnej Európy a Latinskej Amerike len cez 2 %.
- Vnútoraná štruktúra a skladba neziskového sektora je vcelku vo všetkých sledovaných krajinách rovnaká: dominantné postavenie má vzdelávanie v 8 krajinách /napr. Argentína, Brazília, ale i Belgicko, V. Británia či Izrael/ a zamestnanosť dosahuje 30 %, dominantné postavenie v zdravotnej starostlivosti majú USA, Japonsko a Holandsko s 20 % podielom, dominantné postavenie v sociálnych službách majú Rakúsko, Španielsko, Francúzsko a Nemecko s podielom 18 %.
- Zdroje príjmov v 19 zo sledovaných 22 krajín priniesli zaujímavý poznatok, že súkromná podpora zo strany jednotlivcov, spoločností a nadácií predstavuje v priemere len 11 % príjmov tohto sektora, podpora zo strany

verejného sektora dosahuje 42 % a poplatky za tržby tvoria najväčší objem a to 47 %. /4 Vzhľadom na významný podiel verejných výdavkov do tretieho sektora, ďalej bude analyzovaná práve táto položka príjmov neziskových organizácií.

3. Formy a spôsoby prerozdelenia verejných zdrojov

Základnou podmienkou existencie ktoréhokoľvek subjektu, ktorý pôsobí v danej spoločnosti podľa konkrétnej legislatívy, je dostatok finančných prostriedkov na vznik a riadny chod jeho činnosti. O to viac to musí byť zrejme organizáciám tretieho sektora, ktoré nie sú /prvotne/ zakladané s cieľom dosahovať zisk. V podstate všetky typy a formy, v ktorých sa neziskové organizácie prejavujú, majú v zakladajúcich listinách, potrebných pri ich registrácii uvedené spôsoby financovania. Teda už pred vznikom organizácie musia jej zakladatelia poznať zdroje, ktoré hodlajú využívať na svoj účel.

Získavanie finančných prostriedkov - FUNDRESING je profesionálna, cielená, organizačne a časovo plánovaná činnosť, zameraná na vyhľadávanie darcov a sponzorov. Inak povedané, je to súbor rôznych metód a postupov získavania finančných a iných prostriedkov na činnosť organizácie. /5 Tým, že je nejaký subjekt, poskytujúci verejnoprospešné statky a služby v rámci tretieho sektora verejne rešpektovaný, má právo obracať sa so svojimi finančnými požiadavkami aj na vládne orgány.

Celkove je štruktúra príjmov neziskových organizácií zhodná vo všetkých krajinách. Percentuálne rozdiely odrážajú len národné zvláštnosti a vyspelosť danej spoločnosti v prístupe k tomuto sektoru.

Členenie finančných zdrojov tretieho sektora:

- a) verejné zdroje- z verejných rozpočtov /štátu a obcí/,
- b) súkromné zdroje - /filantropia/ od fyzických a právnických osôb, nadácií a neinvestičných fondov, a to ako od domácich, tak aj zahraničných darcov,
- c) zdroje z vlastnej činnosti - z členských príspevkov, poplatky za služby, príjmy z prenájmu majetku, príjmy z organizovania zbierok, kultúrnych, spoločenských, vzdelávacích alebo športových akcií a pod.
- d) iné zdroje napr. prijaté úroky, pokuty a penále a iné.

3.1 Verejné zdroje na tretí sektor v podmienkach Slovenska

Problematikou neziskových organizácií na Slovensku sa okrem iných zaoberá Slovenská akademická informačná agentúra - Servisné centrum pre tretí sektor /SAIA - SCTS/. Analýzu o financovaní mimovládnych organizácií /MVO/ začala SAIA realizovať od roku 1999. Pretrvávajúci záujem prispel k tomu, že monitoring o stave financovania zo štátnych zdrojov pokračoval aj v roku 2002. Jeho podstatné závery uvedieme aj kvôli porovnaniu s inými krajinami. /6

Spolufinancovanie neziskových – mimovládnych organizácií /MVO/ z verejných zdrojov má na Slovensku dve podoby:

- priamu podporu,
- nepriamu podporu.

Priama forma podpory

Vzhľadom na to, že mechanizmy priamej podpory neziskových organizácií pôsobia na rôznych úrovniach štátnej správy - ministerstvá, krajské a okresné úrady /zrušené k 1.1.04/ a samosprávy, podľa pôvodu zdrojov hovoríme o:

- podpore z rozpočtových príjmov a
- podpore z mimorozpočtových príjmov.

Rozpočtové príjmy, čiže príjmy štátneho rozpočtu sa MVO poskytujú jednak formou dotácií prostredníctvom ministerstiev ako aj uzatváraním kontraktov medzi neziskovou organizáciou a štátom.

Dotácie MVO zo štátnych zdrojov MF SR upravuje v rozpočtových pravidlách ako Záväzné podmienky poskytovania dotácií občianskym združeniam, nadáciami a podobným organizáciám – položka 64201 prostredníctvom 12 ministerstiev a ostatných ústredných orgánov .

Finančné zdroje MVO z miestnych rozpočtov sa poskytujú na základe všeobecne záväzného nariadenia na poskytovanie dotácie a návratnej finančnej výpomoci a to právnickým a fyzickým osobám na území mesta. Dotácie smerujú na podporu kultúrnych a umeleckých aktivít, na športovú a školskú činnosť a pod. Deje sa tak na základe konkrétnej požiadavky žiadateľa s uvedením účelu. Zdrojom týchto finančných prostriedkov je príjmová časť miestneho rozpočtu na príslušné obdobie a mimorozpočtové prostriedky z Fondu rezerv.

Čo sa týka uzatvárania kontraktov a zmlúv medzi neziskovou organizáciou a štátom, zákon o verejnom obstarávaní zatiaľ neumožňuje týmto organizáciám uchádzať sa o obstarávanie a poskytovanie verejných služieb, čiže nie je možné uzatvárať zmluvy so štátom.

Mimorozpočtové príjmy, z ktorých sa financujú potreby MVO predstavujú lotérie a iné podobné hry, príjmy z privatizácie a pod.

Nepriama forma podpory

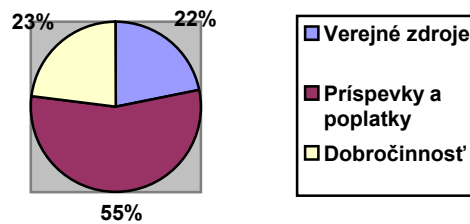
Nepriama forma podpory neziskových organizácií tretieho sektora, ktorej výška sa bezprostredne po poskytnutí nedá určiť alebo kvantifikovať má tieto formy:

- oslobodenie od daní a ciel, ktoré súvisia s poslaním organizácie. Z ostatných aktivít musia dane platiť, ak ich príjem presiahne v zdaňovacom období 300 tisíc Sk,
- 1 % zaplatenej dane z príjmov fyzických osôb na verejnoprospešný účel /za zdaňovacie obdobie 2003 sú to 2 %/,

- 1 % zaplatenej dane z príjmov právnických osôb na verejnoprospešný účel /za zdaňovacie obdobie 2003 sú to tiež 2 %/,
- odpočet daru zo základu dane ako pre právnickú, tak aj fyzickú osobu v súlade so zákonom.

Ak tieto verejné zdroje premietneme do konkrétnej podoby, v priemere za posledné roky dosahujú 22 %/7 za roky 1998-2002 v absolútnom vyjadrení tvorili 5,26 mld Sk./8

Graf č. 1: Štruktúra zdrojov do organizácií tretieho sektora v SR

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

3.2 Verejné zdroje na tretí sektor v Českej republike

Hoci história združovania na území Českej republiky bola vždy bohatá, oživenie občianskych aktivít nastáva po roku 1989. Zvláštnosťou neziskových organizácií v ČR je, že do súboru patria i organizácie, pôsobiace nielen v súkromnom, ale aj verejnom neziskovom sektore.

Typológia neziskových organizácií je nasledovná:

- neziskové súkromnoprávne organizácie vzájomne prospešné,
- neziskové súkromnoprávne organizácie verejnoprospešné,
- neziskové verejnoprávne organizácie typu organizačných zložiek a príspevkových organizácií štátu a samosprávnych územných celkov,
- neziskové ostatné verejnoprávne organizácie,
- neziskové súkromnoprávne organizácie typu obchodných a im podobných spoločností./9

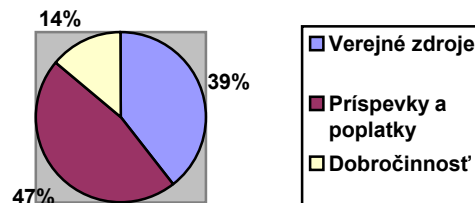
V Českej republike podrobne prepracovali systém získavania a využívania finančných i naturálnych prostriedkov z rôznych zdrojov, pričom peňažné príjmy tvoria $\frac{3}{4}$ celkových príjmov neziskových organizácií. /10 Naturálne príjmy neziskových organizácií majú formu potravinovej pomoci budov, vybavenia a príslušenstva, technickej pomoci a pod.

Hoci v štruktúre príjmov neziskových organizácií dominujú príspevky a poplatky, verejné zdroje dosahujú 39,4 %.

Do verejných zdrojov – verejných rozpočtov a fondov patria:

- a) a/ granty a zmluvy, t.j. priame príspevky vlády organizáciám na podporu špecifických činností a programov,
- b) b/ mandatorné transfery, t.j. príspevky vlády, určené zákonom, na financovanie určitých druhov organizácií, ktoré realizujú verejné programy,
- c) c/ dotácie a platby sprostredkované treťou stranou, t.j. sociálne zabezpečenie, platby zdravotného poistenia a iné vládne platby, ktoré sú hrazené organizáciám za služby, poskytované jednotlivcom.

Graf č. 2: Štruktúra zdrojov do neziskového sektora v ČR

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

3.3 Verejné zdroje na tretí sektor v Maďarsku

Podobne ako v iných krajinách strednej a východnej Európy začal rozvoj tretieho sektora v Maďarsku začiatkom 90. rokov 20. storočia. Maďarský právny systém umožnil vznik neziskových verejnoprospešných spoločností a pravidlá občianskeho práva sú prispôbené európskemu právnemu systému. To otvára priestor na vznik nadácií a združení, ktorých je v súčasnosti okolo 60 tisíc. /11 Občiansky sektor produkuje 1,5 % HDP a zamestnáva 45 tisíc zamestnancov.

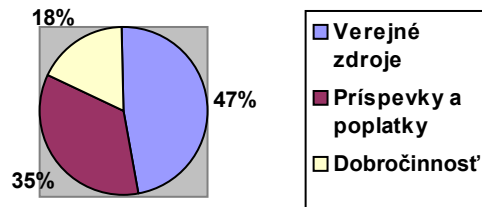
Centrálne vládne zdroje sú dostupné dvoma spôsobmi:

- organizačnou pomocou – začlenenie do štátneho rozpočtu,
- kombinovanou pomocou – orientácia na projekty prostredníctvom tendrov, alebo ako normatívna štátna pomoc.

Neziskové združenia plnia vládne alebo komunálne úlohy, alebo pomáhajú pri ich realizácii v oblasti výchovy, ochrane životného prostredia a pod. Zrejme tieto

okolnosti majú vplyv na to, že verejné zdroje v Maďarsku tvoria až 47 % organizácií tretieho sektora.

Graf č. 3: Štruktúra zdrojov do neziskového sektora v Maďarsku

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

3.4 Verejné zdroje na tretí sektor v Belgicku

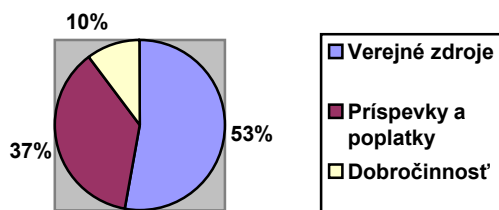
Belgický neziskový sektor, orientovaný hlavne na služby zdravotníckej starostlivosti a vzdelávania patrí medzi najprepracovanejšie vo svete. Model štátnej podpory umožňuje dobrú spoluprácu medzi neziskovými asociáciami a vládnymi agentúrami. Má dlhoročnú tradíciu a skúsenosti, pretože funguje už od druhej svetovej vojny.

Činnosti neziskových organizácií v Belgicku sú členené podľa medzinárodnej klasifikácie /ICNPO/. Tretí sektor zamestnáva okolo 470 tisíc platených zamestnancov a významnou mierou sa podieľa aj na tvorbe HDP./12

Verejné zdroje do tretieho sektora pokrývajú aj výdavky na činnosť neziskových súkromných škôl a nemocníc a preto v medzinárodnom výskumnom projekte tvoria takmer 77 %./ 13 Bez podpory týchto subjektov to predstavuje 52,8 %.

Aj táto skutočnosť poukazuje na to, že rozdielna metodika jednotlivých krajín neumožňuje objektívne posúdiť rozsah tretieho sektora.

Graf č. 4: Štruktúra zdrojov do neziskového sektora v Belgicku

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

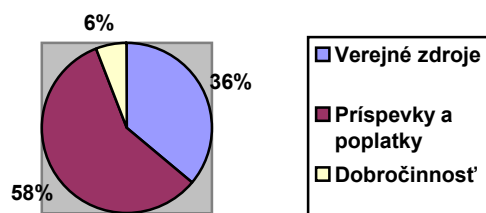
3.5 Verejné zdroje na tretí sektor vo Fínsku

Zvláštnosťou tretieho sektora vo Fínsku je jeho silná závislosť od práce dobrovoľníkov, preto aj zdroje financovania pochádzajú predovšetkým z poplatkov a tržieb a nie zo súkromných darov či od verejného sektora. Napriek tomu predstavuje podiel verejného sektora do neziskových činností tretieho sektora výšku 36,2 %. /14 Systém štátnej sociálnej podpory umožňuje poskytovať určité služby pre všetkých občanov a preto ich netreba zvlášť financovať.

Dobrovoľníctvo predstavuje významnú sociálnu, politickú a ekonomickú silu, ktorá sa podieľa na zabezpečovaní spoločenských potrieb.

Verejné zdroje sú orientované hlavne na zdravotnú starostlivosť, sociálne služby a pre občianske združenia, pričom vzdelávanie a rozvoj sú vo Fínsku financované prevažne zo súkromných poplatkov, platených študentami.

Graf č. 5: Štruktúra zdrojov do neziskového sektora vo Fínsku

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

3.6 Verejné zdroje na tretí sektor v Japonsku

Japonský neziskový sektor sa vyznačuje celým radom odlišností od európskych organizácií či USA. Je to spôsobené okrem iného aj tým, že:/15

- vláda zohráva dominantnú úlohu v oblasti zabezpečovania kolektívnych statkov a odmieta v tomto smere pôsobenie iných skupín. Možnosť vytvoriť neziskovú organizáciu považuje za privilégium, nie za právo.
- náboženstvo náboženské inštitúcie hrajú v spoločnosti menej dôležitú úlohu a tak chýba primárny prístup k charitatívnym akciám.
- daňové zvýhodnenia súkromného darcovstva jednotlivcov aj spoločností nie sú dostatočne motivujúce a skôr odrádzajú od poskytovania darov.

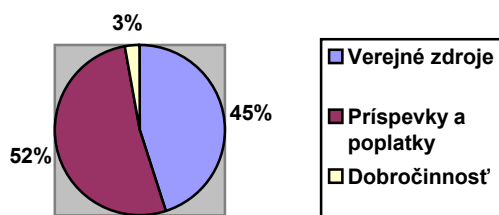
Nazeranie na činnosť neziskových organizácií do určitej miery zmenilo zemetrasenie v Kobe v roku 1995, keď aktivity dobrovoľníkov poukázali na potrebu spolupatričnosti a rozvoja občianskych hnutí.

Japonský neziskový sektor pozostáva z dvoch typov organizácií:

- a) organizácie založené na občianskom práve, známe ako verejnoprospešné organizácie, zdravotnícke zariadenia, súkromné školy a sociálne zariadenia. Rozhodujú o nich ústredné a miestne vlády,
- b) organizácie typu občianskych združení, ktoré pracujú v oblasti ochrany životného prostredia, ľudských práv, rozvoji vidieka a medzinárodnej spolupráci. Nemajú však veľa príležitostí na rozvoj, lebo majú nestabilnú príjmovú základňu.

Tieto skutočnosti hovoria o tom, že neziskový sektor Japonska patrí medzi najmenej medzi vyspelými krajinami a aj podpora súkromných darcov je nízka. Napriek tomu sa neziskový sektor vyznačuje vysokou zamestnanosťou a to najmä v oblasti zdravotníctva, kultúry a športových aktivít. Verejné zdroje tvoria 45,2 % príjmov tretieho sektora./16

Graf č. 6: Štruktúra zdrojov do neziskového sektora v Japonsku

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: *Nástup neziskového sektora*, Praha 1999

3.7 Verejné zdroje na tretí sektor v USA

Pojmom tretí sektor sa v USA označujú inštitúcie a organizácie, ktoré nie sú vládne ani podnikateľské. Iné, často používané názvy sú: not-for-profit sector, samostatný sektor, nezávislý sektor, dobrovoľnícky sektor, sektor filantropie alebo sociálny sektor. Z kvantitatívneho hľadiska je neziskový sektor v USA značne rozsiahly a z kvalitatívneho hľadiska rozmanitý. Vchádza doň viac ako milión organizácií a na tvorbe HDP sa podieľa 10 %./17

Z hľadiska štruktúry pod neziskový sektor patria organizácie:/18

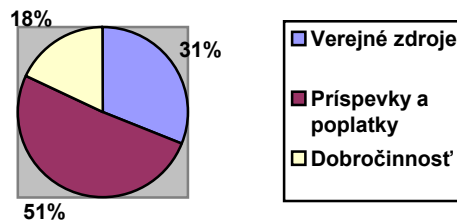
- vzájomneprospešné: spoločenské kluby, podnikateľské asociácie, zamestnávateľské zväzy, politické strany a družstvá,
- verejnoprospešné:
 - a) finanční sprostredkovatelia - nadácie, federálne spolky, profesionálni fundraiseri,
 - b) charity,
 - c) organizácie sociálnej starostlivosti,
 - d) politicky iniciatívne agentúry.

Verejné zdroje /31 %/ smerujú hlavne do sociálnych a občianskych služieb./19 Dostávajú ich organizácie, ktoré zabezpečujú tzv. sociálnu sieť ako pohotovosť, potravinová pomoc, pomoc pri katastrofách, ale i sociálny rozvoj a sociálne zabezpečenie. Niektoré prominentné súkromné neziskové inštitúcie napr. Harvard University, Massachusetts General Hospital a Metropolitan Museum v New Yorku vďačia za svoj vznik podpore verejného sektora.

Vláda bola aktívnym partnerom a financovala neziskový sektor najmä v 60. rokoch minulého storočia. Zákon o ekonomickej príležitosti z roku 1964 vytvoril viac ako 900 komunitných zdravotníckych kliník v chudobných oblastiach celých

Spojených štátov a tieto kliniky sú neziskovými organizáciami, ktoré zamestnávajú dobrovoľníkov a platených zamestnancov. Postupné znižovanie podpory vlády sleduje efektívnosť vynakladania prostriedkov v neziskových inštitúciách, čo zároveň vytvára nové možnosti na spoluprácu neziskového a podnikateľského sektora.

Graf č. 7: Štruktúra zdrojov do neziskového sektora v USA

Zdroj: Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

4. Záver

Podiel verejných zdrojov na tretí sektor

SR	22 %
ČR	39,4 %
Maďarsko	47 %
Belgicko	52,8 %
Japonsko	45,2 %
USA	31 %

Analýza vládnych zdrojov tretieho sektora v uvedených krajinách poukazuje na viacero skutočností:

- a) metodologické rozdiely vo vymedzení verejného sektora a z toho odvodené kolektívne zabezpečovanie verejných potrieb. Ak oblasti, v ktorých organizácie pôsobia napr. výchova a vzdelávanie, zdravotná a sociálna starostlivosť, ale aj ochrana životného prostredia, kultúrne aktivity a pod. nepatria v celom rozsahu v zmysle platných zákonov danej krajiny pod garancie štátu je pochopiteľné, že túto medzeru vyplňajú v nejakej podobe organizácie so štábom platených alebo neplatených dobrovoľníkov. V podmienkach Slovenska napr. súkromné neštátne školy dostávajú dotácie zo štátneho rozpočtu, čiže z verejných zdrojov na bežné výdavky, ale tieto

školy, aj keď nedosahujú zisk, v našej terminológii nefigurujú ako neziskové organizácie tretieho sektora. Keby tomu tak bolo, rozpočet verejnej vlády do tretieho sektora by mal vyšší podiel ako prezentovaných 22 %. Podobne by to bolo možné vykázať aj u iných činností.

- b) Nepriama forma podpory zo strany štátu – čiže daňové úľavy darcov, odpustenie dane neziskovej organizácii, percentá zo zaplatenej dane a pod. „ukracujú“ štát na príjmach, ktorými by oficiálne mohol financovať verejné potreby v danej oblasti a nemusel by prerozdeľovať zdroje cez tretí sektor.
- c) Naviac dar, čiže odpis zo základu dane mnoho príjemcov darov už neberie ako nepriamu formu podpory štátu, ale ako príjem zo súkromných zdrojov, lebo podiel finančných prostriedkov darcu je oveľa vyšší, ako podiel, ktorého sa štát vzdal.
- d) Na podporu tretieho sektora však treba uviesť, že kumulácia rôznych finančných zdrojov podporuje vznik a fungovanie aj takých verejnoprospešných činností, ktoré by inak neboli realizované napr. zbierky pre choré deti, záchrana kultúrnej pamiatky a pod.
- e) V prospech neziskového sektora svedčí aj spolupatričnosť občanov, orientovaných na daný cieľ, obetavosť a ochota pomáhať, ktorá prekračuje hranice krajín.

Na fakt rozširovania vzťahov a budovanie partnerstva upozornili nielen predstavitelia Európskej komisie R. Prodi a N. Kinnock/20, ale aj L. Salamon na konferencii o filantropii v Melbourne./21

I odborníci z oblasti tretieho, neštátneho, neziskového sektora upozorňujú, že začiatok 21. storočia smeruje k potrebe novej paradigmy, nového prístupu k riešeniu verejných problémov. Paradigma orientujúca sa len na trh, a druhá len na štát, v podstate zlyhali, ani tretí sektor nie je všeliak na svetové problémy. Nemôže sľubovať viac, ako môže poskytnúť. Ale práve spolupráca všetkých troch subjektov – trhu, štátu a neziskového sektora – ako paradigma partnerstva a spolupráce – môže znamenať pokrok. Potom aj pojem občianska spoločnosť, chápaná nie ako sektor, ale vzťah medzi sektormi, môže byť prospechom pre celú spoločnosť.

Resumé

Problematika financovania tretieho sektora z verejných zdrojov poukazuje na spoločné a odlišné črty neziskových organizácií v rôznych ekonomických podmienkach.

Ako vyplynulo z analýzy podstata problému spočíva v legislatívnom a vecnom vymedzení obsahu tretieho sektora.

Aby bolo možné optimalizovať postavenie neziskových organizácií v priestore medzi štátom a trhom je nevyhnutné týmto vzťahom venovať pozornosť aj v budúcnosti.

Summary

Financing of Non-governmental Sector from Public resources tries to suggest various features of non-profit organizations in different economical conditions.

The outcomes of the analysis had shown that the problem is based on the lack of legislation and objective determination of Non-governmental Sector.

To optimize the position of Non-profit organization in the borders made by state legislation and market effects, it is necessary to follow the analyses of these relations in the future.

Použitá literatúra:

1. Prusák, J.: Teória práva, Vydavateľské oddelenie PF UK, Bratislava 1995
2. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999
3. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999, s. 17-20
4. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999, s. 36
5. Beňáková, N., Kalinčáková, Z.: Ako založiť mimovládnu organizáciu, SAIA - SCTS, Bratislava 2000, s. 17
6. SAIA - SCTS: Štátne zdroje a financovanie mimovládnych organizácií na Slovensku v rokoch 1998-2002
7. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999
8. SAIA - scts: Štátne zdroje ...
9. Rektořík, J., a kol.: Organizace neziskového sektoru, základy ekonomiky, teorie a řízení, Ekopress, Brno 2001
10. Pajas, P: Praha, Seminár saia - scts, Bratislava 1999
11. Miskolczi, B.: Budapešť, seminár SAIA - SCTS, Bratislava 1999
12. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999
13. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999
14. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999
15. Ku-Hyun Jung: Evolving patterns of Asia-pacific Philanthropy, the Institute of East and West studies, Korea 1994, s. 41-59
16. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999
17. www.incl.org.
18. Report of the Commissioner of Internal Revenue, Washington, 1998
19. Salamon, Lester M., Helmut K. a spolupracovníci: Nástup neziskového sektora, Praha 1999

20. Prodi, R., Kinnock, N.: Európska komisia a mimovládne organizácie, budovanie silnejšieho partnerstva, Nonprofit, apríl 2000
21. Salamon, L. M.: Výzvy, ktorým čelí tretí sektor, Nonprofit for sale

Kontakt

doc. Ing. Elena Beňová, PhD.
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 19 Bratislava
Tel.: 02/67291340

DAŇOVO-TRANSFEROVÝ MECHANIZMUS V ŠTÁTOCH "EURÓPSKEJ PÄTNÁSTKY".

Ing. Erika Neubauerová, PhD.

Ing. Iveta Dudová, PhD.

Úvod

Vývoj národných ekonomík na prelome dvoch tisícročí sprevádzajú dve protichodné tendencie. Na jednej strane je to proces globalizácie, ktorý predurčuje orientáciu štátov na medzinárodný ekonomický priestor, na druhej strane proces decentralizácie, ktorým sa posilňujú pozície nižších vládnych úrovní vo vnútri národných ekonomík. Kľúčovú úlohu tak zohráva centrálna vláda (na úrovni federácie, resp. štátu), ktorej snaha smeruje ku koordinácii týchto dvoch procesov v smere voľby optimálneho modelu usporiadania vzájomných vzťahov medzi jednotlivými vládnyimi úrovňami tak vo vnútri štátu, ako aj vo vzťahu k nadnárodnej vládnej autorite.

Kvalitatívny posun v chápaní medzinárodnej integrácie, vnáša do analýz prvok harmonizácie pôvodne rôznorodých ekonomických systémov. Ponúka sa preto otázka stanovenia hraníc medzi „národným“ a „medzinárodným“, teda určením pomyselnej deliacej čiary medzi tým, čo zostane v kompetencii národných vlád a tým, čo sa musí prispôbiť medzinárodným kritériám.

Aj napriek tomu, že jednou z podmienok vstupu asociovaného štátu do Európskej únie je efektívne fungujúca verejná správa, spravovanie verejných záležitostí má v každom štáte svoje špecifiká, determinované historickým vývojom, formou usporiadania, uplatňovanou mierou centralizácie, resp. decentralizácie a vzhľadom na to nie je možné „unifikovať“ systém verejnej správy na širší ekonomický priestor. V tomto príspevku sa pokúsime zovšeobecniť niektoré trendy, týkajúce sa finančných vzťahov medzi vládnyimi úrovňami národných ekonomík, samozrejme, pokiaľ je to možné v závislosti od rôznorodých východiskových podmienok.

Centralizácia versus decentralizácia

V hospodársky vyspelých štátoch môžeme pozorovať pomerne veľkú rôznorodosť usporiadania – od veľmi decentralizovaných systémov so silnými regionálnymi samosprávami až po značne centralizované štáty.

Napriek reformám si štáty ponechali (s výnimkou niekoľkých federálnych štátov), unitárny charakter a nezávislosť je priznaná len centrálnej vláde. Podľa úrovne a stupňa decentralizácie je možné vymedziť niekoľko hlavných typov územného usporiadania:¹⁴³

¹⁴³ Bullmann, U.: The politics of the Third Level, in Jeffery, C. (ed.), The Regional Dimension of the European Union, Frank Cass and company limited, London 1997, s. 3-19.

1. Klasické unitárne štáty. Územná samospráva je tu zastúpená len na miestnej úrovni. Regionálne štruktúry môžu byť vytvorené, ale slúžia len na výkon štátnej správy a sú striktné podriadené centru.
2. Decentralizované unitárne štáty prešli reformou verejnej správy, v rámci ktorej boli vytvorené volené regionálne orgány nad miestnou úrovňou. Regionálna úroveň samosprávy má garantovanú istú úroveň autonómie (spravidla v rámci ústavy). Vymedzenie právomocí regiónov je väčšinou prevedené podobne ako na miestnej úrovni. Regióny nemajú priznaný vyšší štatút ako miestne samosprávy a úlohy, ktoré sú na regionálnej úrovni riešené, spadajú predovšetkým do ekonomickej oblasti.
3. Regionalizované unitárne štáty sú charakterizované priamo volenou regionálnou samosprávou, čo je zaručené ústavou, majú priznanú pomerne rozsiahlu autonómiu a legislatívne právomoci. V niektorých štátoch môžu byť tieto pravidlá uplatňované aj len pre časti ich území.
4. Federálne štáty s vymedzeným ústavným rozdelením právomocí a priznanou nezávislosťou medzi jednotlivé úrovne samosprávy. Regionálna úroveň samosprávy je vytvorená sama od seba a nemôže byť zrušená alebo zmenená rozhodnutím na federálnej alebo národnej úrovni vlády. Vznik regiónov bol však práve opačný, ako bolo uvedené v predchádzajúcich prípadoch. Aj napriek tomu, že sú aj v ústavách federálnych štátov vymedzené právomoci a postavenie jednotlivých subjektov federácie, tieto štáty vznikali spravidla ako únie samostatných štátov a takéto právne vymedzenie znamenalo len nevyhnutné aposteriórne zakotvenie postavenia jednotlivých štátov federácie.

Uvedené budeme aplikovať na štáty „európskej pätnástky“ (ďalej len štáty EÚ 15).¹⁴⁴ V nasledujúcej tabuľke si prehľadne znázorníme vnútornú štruktúru verejnej správy týchto ekonomík.

¹⁴⁴ V ďalšom texte budeme používať skratku EÚ 15 vzhľadom na prebiehajúci proces rozširovania Európskej únie a na to, že naša analýza sa vzťahuje len na štáty „pôvodnej“ Európskej únie (do roku 2004).

Tab. 1.
Vládne úrovne v štátoch EÚ 15

Štát	Centrálna úroveň		Nižšie vládne úrovne		
	<i>federácia</i>	<i>zložky federácie</i>	<i>3. úroveň</i>	<i>2. úroveň</i>	<i>1. úroveň</i>
Rakúsko		krajiny		okresy	municipality
Belgicko		regióny a komunity		provincie	municipality
Nemecko		krajiny		okresy	obce
Francúzsko	<i>unitárny štát</i>		regióny	departmenty	obce
Írsko	<i>unitárny štát</i>		regióny	kraje	mestá
Španielsko	<i>regionalizovaný štát</i>		regióny	provincie	municipality
Taliansko	<i>regionalizovaný štát</i>		regióny	provincie	municipality
Švédsko	<i>unitárny štát</i>			kraje	municipality
Dánsko	<i>unitárny štát</i>			kraje	municipality
Fínsko	<i>unitárny štát</i>			intermunicipálne štruktúry	municipality
Grécko	<i>unitárny štát</i>			departmenty	obce (mestá)
Holandsko	<i>unitárny štát</i>			provincie	municipality
Veľká Británia	<i>unitárny štát</i>			kraje	okresy, mestá, obce
Luxembursko	<i>unitárny štát</i>				obce
Portugalsko	<i>unitárny štát</i>				municipality (farnosti)

Prameň: Neubauerová, E.: Finančné aspekty decentralizácie verejnej správy. Bratislava: Ekonóm, 2003.

Ako môžeme v uvedenej tabuľke vidieť, vo väčšine štátov EÚ 15 sú dve nižšie vládne úrovne, výnimkou však nie sú štáty s tromi úrovňami (napr. Francúzsko), alebo aj jednou nižšou úrovňou verejnej vlády (napr. Luxembursko).

Jednou z oblastí, v ktorej sa však tieto úrovne verejnej vlády takpovediac zhodujú, je rozdelenie úloh medzi jednotlivé stupne. Aj keď je rozsah týchto kompetencií limitovaný mierou decentralizácie, po obsahovej stránke možno sledovať isté spoločné črty, pochopiteľne závislé od počtu nižších vládnych úrovní. Zjednodušene si rozdelenie kompetencií uvedieme v nasledujúcej tabuľke.

Tab. 2

Kompetencie nižších vládnych úrovní v štátoch EÚ 15

1. úroveň	2. úroveň	3. úroveň
<ul style="list-style-type: none"> • miestne služby • zásobovanie vodou, teplom, plynom, elektrinou • čističky odpadových vôd • likvidácia komunálneho odpadu • kultúra • základné stupne školstva • vybrané sociálne oblasti • sieť miestnych komunikácií • polícia • šport ... 	<ul style="list-style-type: none"> • cestná sieť • vybrané sociálne oblasti • vzdelanie vyššieho stupňa • starostlivosť o životné prostredie • vybraný okruh zdravotnej starostlivosti ... 	<ul style="list-style-type: none"> • regionálne plánovanie • ekonomický rozvoj • doprava • vzdelanie • zdravotná starostlivosť • koordinácia nižších samosprávnych úrovní • manažment využívania európskych fondov ...

Prameň: Neubauerová, E.: Finančné aspekty decentralizácie verejnej správy. Bratislava: Ekonóm, 2003.

Rozsah týchto kompetencií sa odráža vo výdavkoch jednotlivých úrovní, pričom na ich zabezpečenie musia disponovať škálou zodpovedajúcich príjmov. Tieto príjmy pozostávajú z vlastných zdrojov, ktoré sú reprezentované daňovými a nedaňovými príjmami a cudzích príjmov, ktoré môžu nadobúdať charakter návratných (úverových) zdrojov alebo nenávratných zdrojov v podobe transferov z vyšších vládnych úrovní.

Ak chceme analyzovať tieto zdroje z hľadiska decentralizačného procesu, kriteriálnym sa stáva daňovo-transferový mechanizmus, teda mechanizmus tých príjmov, ktoré môžu nižšie úrovne verejnej vlády ovplyvniť primeranou daňovou právomocou (dane), resp. tých príjmov, ktorými vyššie vládne úrovne zdôrazňujú svoj záujem na zabezpečení niektorých verejných statkov a služieb, ktoré sú vecne zabezpečované na nižších vládnych úrovniach (transfery).

Dane

Dane predstavujú najstarší, najvýznamnejší a najvýnosnejší príjem verejných rozpočtov, teda rozpočtov na všetkých vládnych úrovniach. Otázne je, akou daňovou právomocou (možnosťou ovplyvňovať ich konštrukciu a výšku) nižšie

úrovne verejnej vlády disponujú. Rozsah daňovej právomoci odzrkadľuje tiež uplatňovanú mieru decentralizácie.

Daňové príjmy v štátoch EÚ 15 môžeme rozdeliť na dve základné podskupiny:

- a) celostné dane
- b) zložené dane

Celostné dane (dane, ktoré v plnej výške plynú príslušnej vládnej úrovni) sa vyberajú v takmer všetkých krajinách EÚ 15, okrem Írska, Veľkej Británie a Švédska. Najčastejšie sú to tieto dane:

- majetkové dane (Rakúsko, Fínsko, Nemecko, Grécko, Taliansko, Luxembursko, Holandsko, Portugalsko, Španielsko),
- živnostenská daň (Rakúsko, v niektorých oblastiach Belgicko, Luxembursko, Španielsko),
- daň z motorových vozidiel (Francúzsko, Portugalsko, Taliansko, Španielsko).

V niektorých štátoch sa vyskytujú na miestnej úrovni aj špecifické, málo frekvencované dane.

Tab. 3

Príklady špecifických daní vo vybraných štátoch EÚ 15

Daň	Štát
daň z prevodu majetku	Portugalsko
daň z elektrifikácie	Grécko
daň z reklamy	Grécko
daň z dedičstva	Španielsko
daň za psa	Fínsko, Holandsko, Nemecko, Luxembursko.
turistická daň	Grécko, Holandsko
daň za užívanie verejného priestranstva	Taliansko
daň za parkovacie miesta	Grécko
daň z hazardných hier	Luxembursko
daň za znečistenie spôsobené domácnosťami a s tým spojené služby	Taliansko a Francúzsko

Prameň: Neubauerová, E.: Finančné aspekty decentralizácie verejnej správy. Bratislava: Ekonóm, 2003.

Zložené dane (dane, ktoré sa rozdeľujú medzi centrálnu vládu a jednu alebo viacero nižších vládnych úrovní) nadobúdajú zvyčajne podobu prirážkových daní.¹⁴⁵

Najčastejšie sú nimi:

- dane z majetku – Belgicko, Dánsko, Francúzsko, Írsko a Veľká Británia (napr. v Belgicku sa na výnose tejto dane podieľajú municipality, provincie aj regióny)

¹⁴⁵ Anglickým ekvivalentom týchto daní sú tzv. „stacked taxes“ – naskladané, zložené dane, v zmysle participácie viacerých vládnych úrovní na rovnakej daňovej základni.

- dane z príjmov – Belgicko, Dánsko, Fínsko, Taliansko, Španielsko, Švédsko (napr. v Dánsku sa na tejto dani podieľajú municipalita aj kraje),
- živnostenská daň – Francúzsko, Portugalsko, Španielsko,

Zaujímavý je pomer medzi týmito dvoma základnými skupinami daňových príjmov. Napríklad v Dánsku, Írsku, Švédsku, Veľkej Británii takmer 100 % príjmovej základne tvoria dane spoločného základu samospráv a vyšších správnych úrovní, v Portugalsku a Holandsku je tento pomer 80:20 v prospech špecializovaných miestnych daní.

Transfery

Váha nenávratných cudzích zdrojov financovania – (dotácií, grantov, transferov) je závislá od vnútorného usporiadania štátu, a tiež od miery decentralizácie, ktorá sa v tom ktorom štáte uplatňuje. Podrobnejšie členenie tohto zdroja v štátoch EÚ 15 je nasledovné:

- transfery z identifikovaného zdroja (z výnosu konkrétnych daní), napríklad v Nemecku je to 15 % z dane z príjmov, 2,1 % z DPH, v Španielsku 35 % DPH a 40% zo spotrebných daní (z tabaku, alkoholu, benzínu) – podielové dane,¹⁴⁶
- transfery cez fondové hospodárstvo (zmiešaný zdroj), napríklad v Luxembursku je to municipálny fond, ktorý je tvorený z celoštátnych zdrojov a 18 % z dane z príjmov, 10 % DPH, 20 % z dane z motorových vozidiel,
- transfery z bližšie neidentifikovaného zdroja (v globále zo štátneho rozpočtu), napríklad v Belgicku, Dánsku, Španielsku, Fínsku, Francúzsku, Taliansku, Švédsku a Veľkej Británii. Tieto sa spravidla poskytujú na podporu investičnej politiky samospráv. Výnimkou však nie je ani ich smerovanie na zabezpečenie bežných potrieb – napríklad v Belgicku, Dánsku, Španielsku, Fínsku, Francúzsku, Taliansku, Švédsku a Spojenom kráľovstve.

Rôznorodé sú tiež kritériá, ktoré sa pri prerozdeľovaní dotácií uplatňujú. Forma transferu (dotácie) ako aj kritériá prerozdeľovania v jednotlivých štátoch Európskej únie sú uvedené v nasledujúcej tabuľke.

¹⁴⁶ V teórii existuje nejednotnosť v chápaní tohto zdroja z hľadiska jeho zatriedenia do vlastných alebo cudzích príjmov. Niektorí ekonómovia zahŕňajú podielové dane do vlastných príjmov (z pohľadu takého, že uvedené dane sa odvedú z príslušného územia), na druhej strane pôvodu sa iní teoretici prikláňajú k názoru, že ide o zdroje cudzie, vzhľadom na to že sa najprv centralizujú do centrálného rozpočtu (resp. rozpočtu vyššej vládnej úrovne) a až potom sa spätne prerozdeľujú v prospech nižších vládnych úrovní.

Tab. 4

Forma transferu a prerozdelenie kritériá v štátoch EÚ 15

Štát	Forma transferu	Prerozdelenie kritériá
Belgicko	Municipálny fond Provinčný fond	Rôzne kritériá podľa regiónov
Dánsko	Všeobecné dotácie	Daňová základňa
Fínsko	Všeobecné dotácie	Počet obyvateľov, geografická veľkosť, ostrovné a minicipálne teritória, verejné výdavky na dopravu pre mestá s viac ako 40000 obyvateľmi, dvojjazyčnosť
Francúzsko	Všeobecné bežné dotácie Všeobecné decentralizačné dotácie	Obyvateľstvo Podiel na prenášaných kompetenciách
Nemecko	Všeobecné dotácie	Daňová základňa, oblasť, počet obyvateľov, počet nezamestnaných, vybavenosť technickým zariadením
Grécko	Všeobecné dotácie pre municipality Všeobecné dotácie pre departmenty	Demografické ukazovatele, oblasť, podnebie, rozsah daňovej základne, podiel na zásobovaní vodou, cestná sieť, počet obyvateľov, úroveň sociálnych služieb
Luxembursko	Minicipálny fond	Počet obyvateľov, hustota obyvateľstva
Holandsko	Municipálny fond Provinčný fond	Rozsah daňovej základne, štrukturálne potreby založené na demografických ukazovateľoch, úrovni príjmov obyvateľstva, počet budov
Portugalsko	Všeobecný municipálny fond Municipálny kohézny fond Farský finančný fond	Obyvateľstvo, oblasť, podiel na dani z príjmov, počet farností Sociálne nerovnosti, rozdiely v daňovej kapacite Oblasť, počet obyvateľov
Švédsko	Všeobecné dotácie	Demografické faktory podľa rôznych vekových kategórií, počet obyvateľov
Veľká Británia	Podporný dôchodkový fond	Odhady výdavkov pre každú úroveň miestnej vlády

Prameň: Local Finance in teh fifteen countries of the European Union, second edition, Dexia edition, 2002, s. 51

Vybrané transfery, alokované vo fondoch, sa poskytujú na konkrétne zámery na základe precízovaných projektov. Neúčelové dotácie, založené na istých kritériách, nadobúdajú spravidla podobu vyrovnávacích dotácií. Najčastejšie využívané kritériá sú počet obyvateľov a rozdiely v daňovej sile ovplyvnené rozdielmi v ekonomickom potenciáli, daňovej základni, finančných potrebách, úrovne infraštruktúry, nezamestnanosti a podobne.

Presuny finančných prostriedkov v prospech nižších vládnych úrovní môžu mať podobu účelových alebo neúčelových dotácií. V prospech neúčelových transferov existuje argument, že vyššia vládna úroveň touto formou motivuje nižšie úrovne verejnej vlády na ich efektívnom využívaní. Tento prístup je skôr charakteristický pre štáty s vyšším stupňom decentralizácie, kde sa verejná správa na nižších vládnych úrovniach uskutočňuje systémom „public“ manažment. Na druhej strane údajná existencia tzv. „fly paper effect –u“, v doslovnom preklade efektu letiaceho papiera, teda javu ktorý označuje neefektívnosť neadresného vynakladania finančných prostriedkov, je dôvodom existencie účelových dotácií, charakteristických pre verejnú správu v podobe „public administration“.

Transfery z vyšších vládnych úrovní v podobe neúčelových dotácií, môžeme teda chápať ako istú formu vertikálneho finančného vyrovnávania. Obdobou týchto finančných vzťahov na horizontálnej úrovni je spolupráca jednotiek územnej samosprávy na jednej vládnej úrovni. Táto forma je bežná takmer vo všetkých štátoch Európskej únie. V Luxembursku existuje napríklad 70 takýchto štruktúr pre 118 municipalít, vo Fínsku 250 štruktúr pre 448 municipalít, v Rakúsku 1 000 štruktúr pre 36 565 municipalít. Väčšina týchto štruktúr vzniká s cieľom spoločného zabezpečovania miestnych statkov a služieb s cieľom minimalizovať náklady a maximalizovať úžitok, často však aj kvôli neschopnosti menších municipalít zabezpečiť základné služby (napr. dopravu) a miestny rozvoj. Kooperácia je typická pre najnižšiu úroveň samosprávy, avšak napríklad vo Francúzsku, Nemecku, Belgicku, Taliansku a Švédsku ju môžeme sledovať aj na druhom stupni samosprávy.

Záver

Pozíciu nižších vládnych úrovní v každej vyspelej ekonomike ovplyvňuje nielen historický vývoj, kultúrne, sociálne, ekonomické a iné podmienky, ale aj smerovanie politiky centrálnej vlády v nadväznosti na zapojenie sa do svetových, resp. európskych ekonomických štruktúr. Ako potvrdila predchádzajúca analýza, je možné nájsť len isté, všeobecné tendencie správania sa politického trhu v oblasti optimalizácie decentralizačného procesu vnútri národných ekonomík. Rôznorodé územné a správne usporiadanie, ako aj odlišná predstava o úlohe štátu (centrálnej úrovne verejnej vlády) determinujú špecifickosť verejných potrieb každej národnej ekonomiky, ako aj tok „verejných“ finančných prostriedkov.

Stručná analýza daňovo-transferového mechanizmu štátov „európskej pätnástky“ potvrdzuje rozdielnosť finančných systémov a zložitosť konštrukcie modelu, ktorý by vyhovoval všetkým. Pre novovstupujúce štáty však môže byť odrazovým mostíkom na optimalizáciu finančných vzťahov poznamenaných náročnou predvstupovou fázou.

Resumé

Nižšie vládne úrovne zohrávajú významnú úlohu pri presune informácií o verejných potrebách medzi občanmi a štátom, reprezentovaným centrálnou vládou. Na druhej strane centrálna vláda ovplyvňuje formovanie verejnej správy a formuluje finančnú politiku na nižších vládnych úrovniach. Rozdiely v počte nižších úrovní verejnej vlády ako aj v ich postavení v rámci celého systému verejných financií, sú východiskom odlišnosti systémov aj v štátoch EÚ 15. Článok sa zameriava na daňovo-transferový mechanizmus, ktorý považujeme za kľúčový z hľadiska optimalizácie miery decentralizácie.

Summary

Regional and local authorities are key intermediaries between national institutions and citizens. These institutions need to understand the role, structure and responsibilities of the regional and local government if they are to formulate policy successfully. There are the great differences between countries in the nature of sub national government, reflecting their varying historical and cultural backgrounds. This article is also focused on financing of regional and local government in EU 15 countries. While their financial capacity is indicated by a number of factors, this article presents only the tax-transfer system.

Použitá literatúra:

- [1] Beličková, K.: Verejné rozpočty. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2002.
- [2] Borodovčák, M.: Čo prinesie daňová reforma v Slovenskej republike (niektoré otázky vyplývajúce zo zámerov daňovej reformy). Karviná: Acta Academica Karviniensia. Č.1/2003.
- [3] Local Finance in teh fifteen countries of the European Union, second edition, Dexia edition, 2002.
- [4] Neubauerová, E.: Finančné aspekty decentralizácie verejnej správy. Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, 2003.
- [5] Schultzová, A. a kol.: Dane. Bratislava: Vydavateľstvo Súvaha, 2002.

Kontakt

Ing. Erika Neubauerová, PhD.
Národohospodárska fakulta
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 - 2 - 67291304

TRANSPOZÍCIA „ANTIDISKRIMINAČNÉHO ACQUIS“ NA SLOVENSKU

PhDr. Peter Barát
PhDr. Jana Barátová

Národná rada SR nedávno schválila antidiskriminačný zákon, ktorý komplexne upravuje uplatňovanie zásady rovnakého zaobchádzania.¹⁴⁷ V dobe jeho prípravy a aj bezprostredne po jeho prijatí vznikalo v prostredí laickej i odbornej verejnosti množstvo rozmanitých, a aj vzájomne si odporujúcich, otázok. Napríklad: Potrebuje Slovensko takýto zákon? Ak áno - tak napomôže riešeniu problematiky diskriminácie menšín? Neskomplikuje takýto zákon samotný ústavnoprávny systém SR? Neotvorí pozitívna diskriminácia nové oblasti diskriminácie iných menšín a majorít? Nekomplikuje takáto intervencia štátu do súkromných sfér spoločnosti samotný rozvoj liberalizmu? A mnohé ďalšie. Tak ako vznikali jednotlivé otázky tak sa následne objavovali aj rôzne podoby ich politických aj teoretických reflexií.

Tieto reflexie je užitočné rozvíjať v kontexte nových vzťahov a súvislostí medzinárodného a národného v európskom priestore, keď národné sa stáva regionálnym a medzinárodné medziregionálnym. Regionálne prostredie získava takýmto spôsobom nové atribúty a je stále viac formované regionálnymi politikami EÚ. Taktiež je užitočné rozvíjať tieto reflexie v kontexte nových vzťahov a súvislostí vonkajšieho a vnútorného prostredia európskych systémových celkov, keď po vstupe Slovenska do EÚ sa vonkajšie prostredie (zatiaľ len v niektorých prípadoch) stáva vnútorným so všetkými dôsledkami, ktoré z toho vyplývajú. V týchto kontextoch následne tiež vznikajú veľmi zaujímavé otázky. Napríklad: Ako prostredie, ktoré sa stáva pre Slovensko systémovým, napomáha odstraňovaniu diskriminácie ako predpokladu adekvátnej efektivity systémov Slovenska a EÚ? Je transpozícia *acquis* základným predpokladom tejto adekvátnej efektivity? Napomáhajú reformy aj v tejto situácii tejto efektívite? Sú tieto reformy naďalej reformami vnútorného prostredia? V súčasnosti, aj ako výsledok snahy reflektovať tieto otázky, začala Svetová banka pripravovať nový Partnerský program pre Slovensko, ktorý má byť úplne iný ako predchádzajúci pretože sa zmenila samotná situácia Slovenska, ktorá posunula do popredia potrebu novej adekvátnej efektivity jeho jednotlivých spoločenských systémov.¹⁴⁸

Na tomto mieste sa aj my pokúsime, majúc na zreteli aj vyššie spomenuté kontexty, reflektovať niektoré aspekty vzniku - prípravy tzv. antidiskriminačného zákona, niektoré aspekty jeho významu a tiež dôsledkov.

¹⁴⁷ Za upravenie tejto problematiky v jednej norme hlasovalo 20. 5. 2004 107 poslancov zo 133. Proti sa vyslovilo deväť poslancov, zdržalo sa 16 a jeden nehlasoval. Po ratifikácii prezidentom nadobudne účinnosť 1. 7. 2004.

¹⁴⁸ Pozri: Pací, P.: Každú reformu musí niekto zaplatiť. SLOVO, 26/2004, s. 4 - 5.

Transpozícia smerníc Európskej únie do právneho poriadku SR

V dôvodovej správe k antidiskriminačnému zákonu¹⁴⁹ vychádza zákonodarca z predpokladu, že rovnosť všetkých ľudí pred zákonom a zákaz diskriminácie je jednou zo základných zásad právneho štátu a je teda neodmysliteľnou súčasťou každého demokratického právneho poriadku.

Platný právny poriadok Slovenskej republiky obsahuje princíp rovnosti a zákaz diskriminácie, prípadne zásadu rovnakého zaobchádzania v niekoľkých právnych predpisoch rôznej právnej sily. Popri všeobecných a osobitných ustanoveniach o rovnosti obsiahnutých v Ústave Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. (napr. čl. 12, čl. 13 ods. 3, čl. 20 ods. 1, čl. 30 ods. 3 a 4, 34 ods. 4) možno nájsť relevantné ustanovenia o rovnosti a nediskriminácii aj v niekoľkých zákonoch. Ide o niekoľko zákonov so špeciálnou úpravou zásady nediskriminácie a rovnakého zaobchádzania, ktorá je záväzná pre oblasť spoločenských vzťahov upravenú príslušným zákonom (napr. § 13 a § 41 ods. 8 zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce v znení neskorších predpisov, § 1 ods. 4 zákon č. 313/2001 Z. z. o verejnej službe v znení neskorších predpisov, § 6 zákona č. 634/1992 Zb. o ochrane spotrebiteľa v znení neskorších predpisov, § 4 zákona č. 277/1994 Z. z. o zdravotnej starostlivosti v znení neskorších predpisov, a pod.). Zvláštnu skupinu tvoria normy trestného práva, ktoré postihujú diskrimináciu a prejavy intolerancie (napr. § 196 ods. 2 a 3, § 198, § 198a, § 219 ods. 1 a 2 písm. f) zákona č. 140/161 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov).

Významným prameňom práva v oblasti ochrany pred diskrimináciou sú aj medzinárodné zmluvy, ktoré Slovenská republika ratifikovala, alebo do ktorých sukcedovala. Spomedzi rozsiahlej medzinárodnoprávnej úpravy je v tomto kontexte potrebné poukázať na dokumenty schválené na pôde Organizácie spojených národov, resp. jej špecializovaných organizácií - Všeobecná deklarácia ľudských práv z roku 1948 (ktorá však nemá právnu záväznosť), Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach z roku 1966, Medzinárodný pakt o hospodárskych a sociálnych právach z roku 1966, Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien z roku 1979, Dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie z roku 1965, Dohovor o právach dieťaťa z roku 1989, Dohovor proti diskriminácii vo vzdelávaní prijatý UNESCO-m, Dohovor Medzinárodnej organizácie práce o rovnakom odmeňovaní mužov a žien za prácu rovnakej hodnoty (č. 100) z roku 1951, Dohovor Medzinárodnej organizácie práce o diskriminácii (v zamestnaní a povolani) (č. 111) z roku 1958, ako aj niekoľko ďalších zmlúv a dohovorov. Nemenej dôležité pre Slovenskú republiku sú aj záväzky vyplývajúce z dokumentov prijatých na pôde Rady Európy, z ktorých má najväčší význam čl. 14 Európskeho dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd z roku 1950 v znení dodatkových protokolov 1 až 11. Dodatkový protokol č. 12 ešte nevstúpil do platnosti, ide však o veľmi dôležitý dokument vzhľadom na to, že ustanovuje nové pravidlá zákazu diskriminácie, ktoré svojim rozsahom úpravy prekračujú rámec vytvorený samotným Dohovorom.

¹⁴⁹ Pre prvé čítanie 3. 3. 04, druhé čítanie začalo na 26. schôdzi NR (11.5. - 21. 5. 04) 20. 5., v treťom čítaní schválený 20. 5. - ČPT 566 a ČH 194.

Slovenská republika podpísala Dodatkový protokol č. 12 v novembri 2000, no ten ešte nebol ratifikovaný.

Osobitnú kategóriu medzinárodnoprávných záväzkov Slovenskej republiky predstavujú záväzky voči Európskej únii. Právny poriadok Slovenskej republiky sa musel a musí prispôbiť právnemu poriadku EÚ v rozsahu a podľa harmonogramu stanovenom v Asociačnej dohode a ostatných prístupových rokovaní. Záväzky v oblasti ľudských práv majú osobitný význam, keďže podľa už tzv. kodaňských kritérií, ktorých splnenie sa vyžaduje už od štátov usilujúcich sa o členstvo v únii, je podmienkou členstva dodržiavanie ľudských práv a ochrana menšín, čo je hlavným účelom akéhokoľvek protidiskriminačného zákonodarstva. V tomto ohľade je pre Slovenskú republiku smerodajný čl. 13 Zmluvy o založení Európskeho spoločenstva („ZES“), ktorý ukladá Rade EÚ prijať potrebné opatrenia na zamedzenie diskriminácie na základe rasy, etnickej príslušnosti, náboženstva, veku, telesného postihnutia a sexuálnej orientácie. Na základe článku 13 ZES boli v roku 2000 prijaté dva mimoriadne významné právne predpisy Európskeho spoločenstva, ktoré doplnili už jestvujúce komunitárne právo v oblasti rovnakého zaobchádzania: Smernica Rady EÚ č. 43/2000 z 29. júna 2000, ktorá ustanovuje zásadu rovnakého zaobchádzania s osobami bez ohľadu na rasový alebo etnický pôvod a Smernica Rady EÚ č. 78/2000 z 27. novembra 2000, ktorá ustanovuje všeobecný rámec rovnakého zaobchádzania v zamestnaní a zárobkovej činnosti. Tieto smernice obsahujú niektoré inštitúty, ktoré slovenské právo zatiaľ v súvislosti so zákazom diskriminácie nepoznalo, a vzhľadom na prebiehajúci proces aproximácie bolo odôvodnené ich začlenenie do slovenského právneho poriadku.

Zákon o rovnakom zaobchádzaní a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon) sa schvaľoval aj s cieľom ukončiť transpozíciu uvedených smerníc Európskej únie do nášho právneho poriadku. Transpozíciou sa naplnil záväzok Slovenskej republiky prebrať tzv. antidiskriminačnú legislatívu a zároveň sa tým vytvorili predpoklady pre ukončenie niekoľkoročného procesu, počas ktorého sa antidiskriminačné opatrenia vkladali do jednotlivých zákonov, na ktoré sa dané smernice vzťahovali.

Keďže množstvo platných zákonov v čase pred schválením antidiskriminačného zákona už antidiskriminačné ustanovenia obsahovali, ich súčasná novelizácia bola realizovaná s cieľom zabrániť duplicite tzv. antidiskriminačných ustanovení, ktorá by vznikla prijatím len jedného právneho predpisu bez vstupu do ostatných zákonov. Novelizáciami príslušných zákonov sa dosiahlo, že sa transpozícia smerníc prejaví v tých oblastiach právneho poriadku, pre ktoré boli smernice na úrovni EÚ prijaté t. j. najmä v oblastiach zamestnania a zárobkovej činnosti, vzdelania, sociálneho zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti.

Systémové prostredie antidiskriminačného zákona

Proces vzniku antidiskriminačného zákona otvorila Vláda Slovenskej republiky už v roku 2000 *Akčným plánom predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2000 – 2001 a Vyhlásením Vlády SR k Druhej správe Európskej komisie proti rasizmu*

a intolerancii o Slovensku. Následne Akčný plán na obdobie rokov 2002 – 2003, ktorý bol zameraný na zvýšenie tolerance spoločnosti a predchádzanie všetkým formám diskriminácie prostredníctvom rôznych aktivít príslušných rezortov, mimovládnych organizácií a ďalších subjektov zaoberajúcich sa touto problematikou, mal bezprostredne formovať adekvátne prostredie pre prípravu zákonnej normy. Aktivity boli špecifikované do viacerých oblastí, ako je vzdelávanie, kultúrne aktivity, pozdvihnutie rómskych komunít, boj proti extrémizmu a podobným javom, predchádzanie diskriminácii, rasizmu, xenofóbii a obdobnej intolerancii. Akčný plán sa vyhodnocoval polročne a príslušné správy predkladal podpredseda vlády SR pre európsku integráciu, ľudské práva a menšiny Pál Csáky.

Zároveň bol pripravovaný pod gesciou podpredsedu vlády SR Pála Csákyho návrh zákona o rovnakom zaobchádzaní, ktorý mení a dopĺňa aj zákon o zriadení Centra pre rovnaké zaobchádzanie. Predmetom úpravy návrhu zákona o rovnakom zaobchádzaní boli, v tejto fáze, definície foriem diskriminácie a prostriedky právnej ochrany pred diskrimináciou. Na vypracovávaní oboch návrhov zákonov sa podieľali, ako vyplýva z danej správy, okrem štátnych inštitúcií aj mimovládne organizácie. Návrh zákona o uplatňovaní zásady rovnakého zaobchádzania (tzv. antidiskriminačný zákon) bol po schválení vládou SR v máji 2002 následne predložený na rokovanie Národnej rady SR. Národná rada SR o tomto návrhu zákona nerokovala, nakoľko tento bol na návrh poslanca Kresťansko-demokratického hnutia vyradený z programu rokovania. Do volieb do Národnej rady SR (september 2002) nebol návrh zákona znovu zaradený do programu. Sekcia ľudských práv a menšín Úradu vlády pripravila v novembri 2002 upravené znenie návrhu zákona o uplatňovaní zásady rovnakého zaobchádzania, ktoré bol predložené na medzirezortné pripomienkové konanie začiatkom roku 2003.

Dnes je zrejmé, že tento pre všetky minority slovenskej spoločnosti tak dôležitý zákon vznikol v zložitom spoločenskom prostredí, ktoré bolo determinované jednak zložitým vnútorným vývojom vládnej koalície koalícií.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Dňa 6. 3. 2002 Vláda Slovenskej republiky schválila uznesením č. 207/2002 Akčný plán predchádzania všetkých foriem diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2002 – 2003. 29. 5. 2002 Vláda Mikuláša Dzurindu (SDK - zostalo v parlamente zo 42 mandátov 25 a vo vláde mali stále 9 kresiel, SDL - zostalo v parlamente z 23 mandátov 19 a vo vláde mali stále 6 kresiel, SMK - malo v parlamente stále svojich 15 mandátov a vo vláde 3 kreslá, SOP - zostalo v parlamente z 13 mandátov 9 a vo vláde mali stále 2 kreslá a prezidenta) schválila svojim uznesením č. 557 Vládny návrh zákona o uplatňovaní zásady rovnakého zaobchádzania. Tento predkladali NR SR podpredseda vlády pre legislatívu Lubomír Fogaš a podpredseda vlády pre ľudské a menšinové práva a regionálny rozvoj Pál Csáky. Dňa 6. 6. 2002 bol návrh doručený NR SR a 7. 6. bol rozhodnutím predsedu NR SR postúpený výborom NR s ČPT: 1603. Tento bol dňa 18. 6. 2002 na návrh Vladimíra Palka poslanca KDĽH plénom NR SR vyňatý z programu 61. schôdze NR SR. Následne dňa 2. 7. 2002, po sérii protestov a na základe požiadavky občiansky organizácií venujúcej sa problematike ľudských práv a menšín a po iniciatíve poslaneckých klubov SDL, SMK a SOP, NR SR odmietla opätovne zaradiť tento návrh do svojho programu (na hlasovaní sa zúčastnilo len 66 poslancov). Preto sa v období 2. 7. 2002 - 28. 2. 2003 Pál Csáky sústreďuje na prípravu materiálu s názvom „Druhá správa o priebežnom plnení Akčného plánu predchádzania všetkých formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2002 – 2003“ (september 2002 - február 2003) a Sekcia ľudských práv a menšín Úradu vlády pripravila v novembri 2002 upravené znenie návrhu zákona o uplatňovaní zásady rovnakého zaobchádzania, ktoré bol predložené na medzirezortné pripomienkové konanie 28. februára 2003. Medzi tým bol dňa 2. 10. 2003 NR SR doručený Návrh poslankyne NR SR Moniky Beňovej na vydanie zákona o uplatňovaní zásady rovnakého zaobchádzania a o zmene

Tiež systematickým tlakom inštitúcií EÚ, menovite Komisie EÚ, prostredníctvom hodnotiacich správ kandidátskych krajín. Následne, a nie v menšej miere, z toho vyplývajúceho tlaku grandióznych záväzkov a cieľov, ktoré si postavila pred sebou Vláda Slovenskej republiky pre prístupové rokovania.¹⁵¹ V neposlednom rade nakoniec tiež silnejúcimi snahami ženských a feministických mimovládnych organizácií efektívne artikulovať a agregovať na Slovensku nielen ženské ale aj iné menšinové záujmy s cieľom v stále väčšej miere oslovovať aj systém politického rozhodovacieho procesu.¹⁵²

Dnes je pochopiteľné, že nezaradenie tohto návrhu do programu na júnové rokovanie Národnej rady Slovenskej republiky spôsobilo následnú špecifikáciu principiálne rozdielnych stanovísk vecne zainteresovaných predstaviteľov KDĽH a SMK a nakoniec aj SDK, pri súčasnom oslabovaní SDĽ a SOP a zhoršovaní vzťahov týchto subjektov s SDK. V určitom slova zmysle to pokračovalo aj v nasledujúcom treťom volebnom období, keď predstavitelia z SDKÚ a ANO vystupovali striedavo ako partneri raz KDĽH a druhý raz SMK, pre ktorých bola, na jednej strane, nepochopiteľnou a zároveň aj neprijateľnou konzervatívnou opozícia KDĽH a, na druhej strane, bola rovnako neprijateľná aj opozícia „ľavicového liberalizmu“ Smeru. Tieto faktické politické vnímania sa museli prejaviť, pre niekoho na veľké prekvapenie, aj pri rozhodnutí NR SR nepokračovať v rokovaní o návrhu antidiskriminačného zákona poslankyne Moniky Beňovej (v októbri 2003).¹⁵³ Zároveň sa objavilo aj hodne rôznych reakcií občianskych iniciatív a aj odbornej verejnosti, ktoré vo svojom dôsledku a v kombinácii s nutnosťou prispôbovať ústavnoprávny systém SR komunitárnemu právu EÚ ku dňu vstupu do EÚ, výrazne napomohli prijatiu tejto zákonnej normy.

a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon). Dňa 3. 10. 2003 mu bolo pridelené ČPT: 423. Dňa 22. 10. 2003 NR SR svojim uznesením č. 553 z rozhodla, že nebude pokračovať v rokovaní o tomto návrhu zákona. Dňa 10. 2. 2004 Vláda SR schválila s pripomienkami uznesením č. 125 Vládny návrh antidiskriminačného zákona (proti bol minister Vladimír Palko, zdržali sa ministri Daniel Lipšic a Martin Fronc -všetci nominovaní za KDĽH). Tento bol dňa 13. 2. 2004 doručený NR SR a do prvého čítania šiel pod ČPT 566 dňa 3. 3. 2004, druhé a tretie čítanie bolo dňa 20. 5. 2004, kedy sa aj hlasovalo o zákone ako o celku (ČH: 194).

¹⁵¹ Predovšetkým členov vlády za SDKÚ, ktorí boli za prílišnú „upnutosť“ k integračným cieľom nejdennokrát kritizovaný zo strany partnerov z KDĽH a ANO. Pozri: Dokumenty internetovej stránky podpredsedu vlády SR pre európsku integráciu, ľudské práva a menšiny Pála Csákyho. Tiež: Druhú správu o priebežnom plnení Akčného plánu predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2002 - 2003. Pozri na: www.vlada.gov.sk/csaky/dokumenty_zoznam.php?id_stranky=23

¹⁵² Pozri: Kvapilová, E., Porubánová, S. (ed): Nerovné cesty k rovnosti (Pohľady na ľudské a občianske práva žien na Slovensku). Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, 2001. Barátová, J.: Rovnosť príležitostí - šanca pre demokraciu. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Demokracie a Evropa v dobe globalizace.“ PaedF MU v Brne, 25. 9. 2003. Brno: MU 2003, s. 164 - 176.

¹⁵³ KDĽH - Kresťansko-demokratické hnutie s jasne prezentovanou kresťansko-demokratickou orientáciou najskôr svojej platformy v SDK a neskôr parlamentného klubu; SMK - Strana maďarskej koalície; SDK - Strana demokratickej koalície; SDKU - Slovenská demokratická a kresťanská únia, ktorá vznikla aj pre neustále sa komplikujúce vzťahy v SDK; SDĽ - Strana demokratickej ľavice; SOP - Strana občianskeho porozumenia; ANO - Aliancia nového občana; Smer - sama sa označuje za stredo-ľavú stranu a za stranu tretej cesty.

Spätná pôsobnosť zákona na prostredie

Zákon nerieši problematiku uzatvárania zväzku medzi homosexuálnymi partnermi a ani adopciu detí takýmito partnermi. Diskriminácia na základe sexuálnej orientácie je však zakázaná. V zákone sú definované základné pojmy ako diskriminácia, priama a nepriama diskriminácia, obťažovanie či neoprávnený postih. V norme je definované ako sa uplatňuje zásada rovnakého zaobchádzania v pracovnoprávných vzťahoch a obdobných právnych vzťahoch, v oblasti sociálneho zabezpečenia a zdravotnej starostlivosti či v školstve. Zároveň je určené, v akých oblastiach je prípustné rozdielne zaobchádzanie. Pozmeňujúcim návrhom poslanci umožnili pozitívnu diskrimináciu aj na základe rasového alebo etnického pôvodu. Zákon rozširuje úlohy Slovenského národného strediska pre ľudské práva. To bude môcť zastupovať občanov v konaní vo veciach porušenia zásady rovnakého zaobchádzania. Stredisko bude aj monitorovať a hodnotiť dodržiavanie zásady rovnakého zaobchádzania. Poslanci podporili pozmeňujúci návrh poslankyne Muškovej z ĽS-HZDS, ktorým sa zakazuje ovplyvňovanie sexuálnej orientácie v školách. Podľa tohto Muškovej návrhu v školách nie je povolené ovplyvňovanie sexuálnej orientácie, ktorá je v rozpore s ľudskou dôstojnosťou a tradičnými hodnotami európskej kultúry.¹⁵⁴ Zároveň zakazuje v školách a školských zariadeniach nabádať k rasovej a etnickej nenávisti a náboženskej a národnostnej neznášanlivosti. Zakázané je aj podnecovanie ku xenofóbii. Poslanci podporili aj pozmeňujúce návrhy poslankyne Rusnákovej z SDKÚ, ktorými sa novelizoval školský zákon tak, aby bola odstránená legislatívna medzera pri preplácaní cestovného žiakom základných škôl so zdravotným postihnutím.

Zároveň si treba uvedomiť, že proti tomuto návrhu hlasovalo 8 poslancov KDH medzi nimi aj Hrušovský ako predseda NR SR¹⁵⁵, a že bezprostredne po jeho prijatí minister spravodlivosti Lipšic vyjadril zámer pripraviť podnet na Ústavný súd SR pre dôvodné podozrenie, že prvky pozitívnej diskriminácie tohto zákona sú v rozpore s ústavou. Podobne sa vyjadril aj minister práce a sociálnych vecí Kaník. Zároveň aj reakcie odborníkov na ústavné právo sú už teraz rozdielne, niekedy zdržanlivé a niekedy podporujúce pánov ministrov.¹⁵⁶ Dá sa dokonca konštatovať, že už teraz je samotná odborná aj laická verejnosť ohľadom vnímania tejto problematiky diferencovaná a taká ešte dlho bude, a zároveň už teraz je zrejmé, že táto zákonná norma začala „žiť vlastným životom“.

Záver

Liberalistické spoločenské prostredie pôvodne vznikalo ako výraz hnutia politickej emancipácie ekonomicky a sociálne emancipovaných mešťanov - príslušníkov stredných stavov, ako dobovej a historickej nevyhnutnosti v zostupnom civilizačnom vývoji. Monarchistické spoločenské usporiadanie

¹⁵⁴ Ľudmila Mušková presadila svoj návrh, ktorým by sa malo zabrániť tomu, aby inak sexuálne orientovaní učitelia mohli vychovávať svojich žiakov na „svoj obraz“, a zároveň hlasovala proti nemu ako celku.

¹⁵⁵ Z 15 poslancov KDH bolo 8 proti a 7 sa zdržalo.

¹⁵⁶ Pozri: Odborníci na ľudské práva: Ministri sa mýlia. In: SME, 24. 5. 2004, s. 4.

vytvorilo predpoklady pre následné konštitučno-monarchistické a republikánske usporiadanie mocenského systému. Ako príklad možno uviesť francúzsky liberalizmus vo forme republikanizmu ako protikladu konzervatívnemu monarchizmu. Teda vo svojich počiatkoch mal bezprostredne odstrániť politické prekážky - cenzus pôvodu - k účasti na moci, dnes hľadá súčasný republikanizmus dobové prekážky pri riešení priamej, nepriamej a skrytej diskriminácie.

Tradičné konzervatívne pravicové strany akceptujú vo svojich ideológiách liberálne zásady trhového hospodárstva - voľný pohyb kapitálu, osôb a pracovnej sily do tej miery, pokiaľ to v zmysle ich predstáv neoslabuje tradičné inštitúcie spoločnosti - štát, rodinu, školu a cirkev. Tieto treba predovšetkým pred, ľavicovým a postmoderným liberalizmom chrániť (tak sa vyjadrujú napr. ministri Vlády SR Palko a Lipšic a pod vedením predsedu NR SR Hrušovského aj ostatní ústavní činitelia za KDĽ) a predovšetkým pri rokovaniach o ústavnej zmluve EÚ majú ústavní činitelia SR povinnosť chrániť kresťanské hodnoty aj na úrovni EÚ a súčasne chrániť národné záujmy SR v oblasti kultúry, školstva, daňového systému a vnútornej bezpečnosti SR. Zdôrazňujú, že Charta základných ľudských práv, začlenená do návrhu Ústavy EÚ, bola pri svojom vzniku a aj pri zdôvodňovaní potreby začleniť ju do tohto návrhu, pod príliš veľkým vplyvom ľavicového liberalizmu. Preto v tejto podobe a v takomto kontexte je pre KDĽ neprijateľná.

Iný príklad - Jean-Piere Raffarin súčasný francúzsky premiér sa na jednej strane snaží, opierajúc sa o kooperáciu s neogaullistickým prezidentom Jasquom Chiracom a s pravicovým parlamentom,¹⁵⁷ minimalizovať tzv. „sociálny štát“ a zároveň na druhej strane sa riadenou migráciou snaží riešiť problematiku menšinových práv a pracovného trhu. Smerom k ostatným menšinám jeho vláda presadzuje program odstraňovania rôznych prejavov priamej diskriminácie dôsledným využívaním existujúceho ústavnoprávneho systému, nepriame formy diskriminácie v dôsledku nerovnosti príležitostí vníma ako dôsledok prirodzenej nerovnosti a len jej prílišné prejavy možno v niektorých prípadoch afirmatívnymi opatreniami zmiernovať. V tomto prípade sa preferuje tzv. tradičné vnímanie sociálnych statusov.¹⁵⁸

Posledný vývoj slovenskej politickej scény, ktorý viedol k prijatiu antidiskriminačného zákona posunul debaty o súvislostiach tejto normy a efektivity jednotlivých systémových prostredí do nových polôh. Podobný efekt možno očakávať aj pri predpokladaných ťažkostiach pri plnení záväzkov SR vyplývajúcich z členstva v EÚ, pretože v týchto prípadoch bude administratíva EÚ k novým členom neúprosná. V neposlednom rade podobný efekt možno očakávať aj pri rozvíjaní ratifikačného procesu v EÚ k Zmluve zakladajúcej Ústavu pre Európu, pretože po posledných voľbách do Európskeho parlamentu boli, ako dôsledok nespokojnosti obyvateľstva s politikou svojich národných vlád, posilnené pozície „euroskeptických“ politických subjektov. Práve takéto debaty by mali byť aj užitočné tak pre politické ako aj teoretické elity jednotlivých krajín EÚ.

¹⁵⁷ Z 577 mandátov po posledných parlamentných voľbách obsadilo UMP - Zväz pre prezidentskú väčšinu, základom ktorého je Združenie pre republiku - 354; UDF - Zväz pre francúzsku demokraciu ako stredová pravica - 45; Socialisti bývalého premiéra Lionela Jospina - 140; Komunisti, Zelení a ďalšia ľavica 38 mandátov.

¹⁵⁸ Pozri: Sintomer, Y.: Rod a politické zastoupení: otázka parity ve Francii. In: Barša, P. (editor): Politika rodu a sexuální identity. Sociální studia 7. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 135 - 153.

Použitá literatúra:

1. Barát, P. a Barátová, J.: *Niektoré podoby diskurzu o demokracii*. In: Parlamentný Kuriér, CVII.číslo/2003, s. 69-72.
2. Barátová, J.: *Rovnosť príležitostí – šanca pre demokraciu*. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie „Demokracie a Evropa v dobe globalizace.“ PaedF MU v Brne, 25. 9. 2003. Brno: MU 2003, s. 164 – 176.
3. Barátová, J. a Barát, P.: *Niektoré podoby diskurzu o liberalizme*. In: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie FMV EU „MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY 2003. Aktuálne problémy medzinárodných vzťahov v podmienkach globalizácie.“ Bratislava – Virt 4.-5. 12. 2003.
4. Kvapilová, E., Porubánová, S.(ed): *Nerovné cesty k rovnosti (Pohľady na ľudské a občianske práva žien na Slovensku)*. Bratislava: Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, 2001.
5. Sintomer, Y.: *Rod a politické zastoupení: otázka parity ve Francii*. In: Barša, P. (editor): *Politika rodu a sexuální identity*. Sociální studia 7. Brno: Masarykova univerzita, 2002, s. 135 - 153.

Dokumenty legislatívneho procesu ČPT: 566:

www.nrsr.sk/appbin/SSLP.ASP?WCI=SSLP_NZWorkitem&WCE=Master=1253

Vládny návrh zákona o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon)

Dôvodová správa (Dôvodová správa)

Spoločná správa LPNZ tlač 566a (Uznesenie gestorského výboru NR SR k spoločnej správe výborov NR SR k NZ)

NR566 (Znenie zákona schválené v treťom čítaní)

Dokumenty legislatívneho procesu ČPT: 423:

www.nrsr.sk/appbin/SSLP.ASP?WCI=SSLP_NZWorkitem&WCE=Master=1140

Návrh zákona (Návrh zákona) poslankyne NR SR Moniky Beňovej na vzdanie zákona o uplatňovaní zásady rovnakého zaobchádzania a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon)

Dôvodová správa (Dôvodová správa)

Us0180553.doc (Uznesenie NR SR - I. čítanie)

Dokumenty legislatívneho procesu ČPT: 1603:

www.nrsr.sk/appbin/SSLP.ASP?WCI=SSLP_NZWorkitem&WCE=Master=970

rozhl798.doc (Rozhodnutie predsedu NR SR)

Dokumenty internetovej stránky podpredsedu vlády SR pre európsku integráciu, ľudské práva a menšiny Pála Csákyho:

www.vlada.gov.sk/csaky/dokumenty_zoznam.php3?id_stranky=23

Druhá správa o priebežnom plnení Akčného plánu predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2002 – 2003

<http://www.hayek.sk>
<http://www.konzervativizmus.sk>
<http://www.noveslovo.sk>
<http://www.prave-spektrum.sk>
<http://www.pravda.sk>
<http://www.sme.sk>

Kontakt

PhDr. Peter Barát
Katedra politológie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

PhDr. Jana Barátová
Katedra humanitných vied
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

JEDNO Z MOŽNÝCH POTENCIÁLNYCH RIZÍK ROZŠÍRENIA EURÓPSKEJ ÚNIE

Mgr. Miroslav Kupkovič

Odlišnosť vývoja národnostnej otázky v západnej a východnej Európe

Najpravdepodobnejšou príčinou rozdielnej či dokonca odlišnej cesty vývinu, smerovania k modernému typu spoločnosti založenému na trhovej ekonomike v západnej a východnej časti Európy bola tridsaťročná vojna (1618 – 1648). Westfálsky mier, ktorý ju ukončil, v svojich dôsledkoch priniesol prvýkrát v európskych dejinách rozdelenie sfér vplyvu v usporiadaní vzťahov medzi európskymi štátmi ako aj nové ponímanie štátu ako jediného a v budúcnosti i hlavného aktéra medzinárodných vzťahov. Tento mier odštartoval proces formovania novodobého národného štátu ako základného aktéra európskej a následne i svetovej politiky.

Charakteristickým pre vývoj v západnej Európe v tejto dobe začalo byť oslabovanie feudálnych vzťahov a nastúpenie cesty kladená základov modernej spoločnosti. Opak, protikladné smerovanie je charakteristické pre dejinný vývoj vo východnej Európe. Tu prichádza k upevneniu feudálnych vzťahov, ktoré historická veda označuje ako „druhé nevoľníctvo“. Malo to niekoľko dôsledkov. Jedným z nich bol historický fakt, že v tejto časti Európy vznikla a začala sa rozvíjať tradícia iného a v zásade odlišného postoja k iniciatíve v súkromnom podnikaní ako v západnej Európe. Týka sa to rovnako i viery vo všemocnosť štátu, ktorý mal zahrávať úlohu ochrancu pred svojvôľou feudálnej šľachty. Iný, rozdielny postoj k etnickej sebaidentifikácii obyvateľstva bol ďalším dôsledkom odlišného smerovania historického vývoja v západnej a východnej Európe.

V západnej Európe, ako je všeobecne známe došlo k identifikácii všetkého obyvateľstva so štátom, z čoho vyplynulo, že za príslušníkov národa sa považovali všetci občania. Napríklad francúzska národná svätica Johanka z Arcu pochádzala z Lotrínska a jej rodnou rečou bol tamojší dialekt, ktorý veľmi pripomína nemčinu. Napriek tomu bojovala za bytostne francúzske národné záujmy. Aj keď je etnická mapa západnej Európy pestrejšia, ako si my Stredoeurópania myslíme, národnostná otázka vo východoeurópskej podobe sa tam prejavuje výnimočne. Násilné formy boja za vytvorenie vlastného národného štátu volia iba Baskovia v Španielsku. Násilie je charakteristické i pre konflikt v Severnom Írsku. Ten má však viac náboženský ako etnický charakter. Isté pomerne slabé náznaky úsilia o vlastnú štátnosť možno badať u Škótov. K už spomínanej etnickej sebaidentifikácii občanov so štátom vo východnej Európe neprišlo v tej miere ako v Európe západnej. Ak, tak iba k čiastočnej. Klasickým príkladom je neúspech reforiem habsburského vladára Jozefa II. v jeho úpornej snahe o germanizáciu obyvateľstva svojej ríše. Tu v tejto časti Európy úlohu úradného jazyka (respektívne v dnešnej terminológii štátneho) zohrávala zväčša latinčina. V dobe osvietenstva, ktorého vyústením vo východnej, presnejšie v stredovýchodnej Európe bola buržoáznodemokratická revolúcia v roku 1848 dochádza k procesu národného sebauvedomovania, prípadne obrodenia, ktorého výsledkom je formovanie a vznik národov. Ako klasický model takéhoto

procesu uvedme české národní obrozenie. Tento proces je štruktúrovaný do troch vývinových etáp. V prvej, myslitelia, pochádzajúci z tohto etnika skúmajú vlastné dejiny a kultúru. Nasleduje proces masového sebauvedomovania, ktorý vyúsťuje do sformovania národného vedomia. Záverečnú etapu tohto procesu, logické zakončenie predstavuje politický boj za národné práva, predovšetkým o možnosť vzdelávania v národnom jazyku ako aj o ďalšie kultúrne práva. Završením je požiadavka sebaurčenia tohto konkrétne daného etnika. Ďalší vývoj v tomto regióne však bol značne komplikovaný. Modelom tu môže byť vzťah Čechov a Slovákov, národov, ktoré majú veľa spoločných znakov. Nejde tu však o čosi výnimočné. Podobný prípad bol jednak vo vzťahu Srbov a Chorvátov (keď v čase ich národného obrozenia niektorí buditelia hovorili o srbochorvátskom národe), no je tu aj príklad Bulharov a Macedóncov, Rumunov či Moldavanov. Tento problém mal však aj svoj rub. Predstavitelia utláčateľských národov (držitelia štátnej moci) sa často potom snažili iniciovať rozbíjanie týchto „nových“ národov na menšie celky. Klasickým príkladom je jednak rozdelenie posledného zvyšku Slovanov na území Nemecka – Lužických Srbov na Hornolužických a Dolnolužických. Že tieto snahy boli úspešné vidíme v súčasnom zániku tohto etnika. K podobným možno priradiť snahy o vytvorenie moravského národa, či osobitného „východoslovenského“ národa – Slovjakov (o čo sa pokúšal agent maďarskej iredenty Viktor Dvorčák). Aj v bývalom Sovietskom zväze sa v rámci stalinistickej národnostnej politiky pokúšali takto deliť národy, napríklad oddeliť od Lotyšov tzv. Latgalcov, či Karelov vyhlásiť za etnikum odlišné od Fínov, alebo Burjatov oddeliť od Mongolov či Dolganov od Jakutov. Samozrejme je to pomerne komplikovaný problém. Napríklad Rumuni sa nádejali, že po rozpade ZSSR sa s ich krajinou automaticky spojí Moldavsko. Podobné nádeje si robili Bulhari v prípade Macedónska. Lenže Moldavia i Macedónci dali jasne najavo, že sa dnes považujú za svojbytné národy. Inak je to v prípade už spomínaných Latgalcov. Ešte v dobe gorbačovskej „perestrojky“ boli snahy niektorých síl vo vtedajšom ZSSR iniciovať ich separatistické hnutie, čo sa však skončilo fiaskom.

Vznik nových národných štátov

Situácia v tejto časti Európy sa radikálne zmenila po skončení prvej svetovej vojny. Znovu sa na mape Európy objavil poľský štát, ktorého územie bolo na konci 18. storočia rozdelené medzi Prusko, Rusko a Rakúsko. Európske štáty sa početne rozšírili o Československo a Juhosláviu, ako nástupnícke štáty vzišlé z trosiek rakúsko-uhorskej monarchie. K Rumunsku bolo pripojené Moldavsko. O samostatnosť bojovali aj utláčané národy cárskeho Ruska. Na teritóriu Československa a Juhoslávie však staré problémy dostali novú podobu. V Československu to bola jednak otázka či sú Slováci samostatný národ alebo súčasť „československého“ národa, ďalej problém nemeckej národnostnej menšiny v tzv. Sudetoch a otázka Rusínov (dodnes sa meritórne nevyjasnilo či je to súčasť ukrajinského národa alebo samostatné etnikum, čo sa prejavuje i v súčasnej slovenskej realite – politickej i kultúrnej). V Juhoslávii začali Chorváti klásť odpor voči posrbčovacím tendenciám, čo následne vyústilo do podobného konfliktu, aký je dnes príznačný pre súčasné Baskicko. Nespokojnosť však prejavovali aj Macedónci,

tu sa však spojili prívrženci jednoty s Bulharmi so zástancami samostatného štátu. Čo sa týka problematiky národnostných menšín bolo to predovšetkým nacistické Nemecko, ktoré dokázalo vo svojej zahraničnej politike priam brilantne využiť otázku nemeckých menšín, predovšetkým menovite sudetských Nemcov. Neriešené, či zle riešené národnostné problémy v Československu využili nacisti pre svoje politické zámery Aby pred svetovou verejnou mienkou získali alibi, že pripravili Čechov o samostatnosť, iniciovali vznik slovenského štátu. O niečo neskôr sa na mape Európy zjavilo ustašovské Chorvátsko Ante Paveliča. Hoci nacisti podporovali ukrajinských nacionalistov, keď tí po napadnutí Sovietskeho zväzu hitlerovským Nemeckom vyhlásili v Ľvove samostatnosť Ukrajiny, celá ukrajinská vláda putovala do nacistických koncentrákov a nacisti na celom ukrajinskom území začali uskutočňovať genocídu, ktorá bola porovnateľná so stalinskými represiami tridsiatych rokov dvadsiateho storočia. Macedónsko a Moldavsko mali špecifický osud. Nacisti umožnili, aby sa stali súčasťou Bulharska, respektíve Rumunska. Lenže vtedajšie vlády oboch krajín uskutočňovali voči svojim novým občanom takú politiku, že domáci hlásatelia zjednotenia s „materinským“ národom stratili do budúca politický vplyv. Koniec studenej vojny sa prejavil na politickej mape Európy význačnými a významnými zmenami. Rozpadol sa Sovietsky zväz, zanikli československá a juhoslovenská federácia. Samostatnosť získali aj národy, ktoré ju nikdy nemali ani v takej podobe, ako mal napríklad vojnový slovenský štát. Slovinci sa napríklad nepovažujú za balkánsky, ale za stredoeurópsky národ a veľmi radi by sa stali členmi visegrádskej štvorky, čo by pred svetom jednoznačne demonštrovalo ich videnie a chápanie geopolitického postavenia Slovinska. Rumunsko, ani Bulharsko zdá sa netúžia po pripojení Moldavska či Macedónska. V samotnom Moldavsku je akútny problém tzv. Podnesterkej republiky, kde sú v pozadí vidno záujmy Ruska a v Macedónsku je to problém albánskej národnostnej menšiny. Keď na začiatku dvadsiateho storočia vznikol albánsky štát, veľmoci nestanovili jeho hranice na základe etnického princípu ale na základe svojich vlastných záujmov a zámerov, čo dodnes vyvoláva konflikty v tomto regióne.

Možné budúce potencionálne riziko

Vytvárajú ho zdedené problémy z oblasti, ktorú sme vyššie spomínali. Už dnes vyslovujú svoje požiadavky potomkovia odsunutých sudetských Nemcov. Požiadavka zrušenia tzv. Benešových zákonov sa dostala až na teritórium Európskej únie. Kto sa odváži vyslovovať prognózy o ďalšom vývoji tohto problému? Vyššie sme spomínali otázku albánskych hraníc. Lenže rovnako viditeľná je aj dodnes trvajúca maďarská nespokojnosť s hranicami, ktoré ich krajine stanovila Trianonská mierová zmluva. Niektorí politici v tejto krajine sa nádejajú, že práve vstup do Európskej únie uspokojí ich ambície. Na území pobaltských krajín, Litvy, Lotyšska a Estónska žije početná ruská národnostná menšina. Tieto krajiny však obmedzujú jej práva do takej miery, že nespokojnosť s daným stavom vyslovila Európska únia ešte pred ich oficiálnym vstupom a prijatím za členov Európskej únie.

Všetky tieto spomínané problémy sa teraz po vstupe väčšiny z vyššie uvádzaných krajín do Európskej únie stanú z vonkajších problémov jej vnútornými.

A zaoberať sa nimi, riešiť ich bude nevyhnutné. Sme presvedčení, že na ich riešenie nemôže existovať jediný alebo jednotný recept, ale každý z nich si bude vyžadovať individuálny prístup.

Resumé

Smerovanie k modernému typu spoločnosti založenému na trhovej ekonomike bolo odlišné v západnej a východnej Európe. Rozdielnosť bola zjavná i v postoji k etnickej sebaidentifikácii obyvateľstva. Kým v západnej Európe došlo k identifikácii všetkého obyvateľstva so štátom, takže za príslušníkov národa sa považujú všetci občania, vo východnej Európe sa to nepodarilo. Až v epoche osvietenstva dochádza k procesu národného sebauvedomovania, ktorého výsledkom je formovanie národov. Ďalšou etapou v historickom vývoji bol zrod národných štátov. Priniesol pozitíva, ale i problémy. Po 1.svetovej vojne vznikli vo viacerých štátoch stredovýchodnej Európy početné národnostné menšiny. Zväčša necitlivý prístup k nim poznačil ich postoje i do budúcnosti. Problémy s tým spojené sa po poslednom rozšírení Európskej únie na 25 členov stali z vonkajších vnútornými. Treba ich riešiť, ale každý z nich individuálnym prístupom.

Summary

Pointing towards the modern type of society based on the market economy has been different in the Western and Eastern Europe. The difference was evident also in the attitude to ethnic self-identification of inhabitants. While in the Western Europe all the inhabitants were identified with the state, so representatives of the nation are considered all the citizens, in the Eastern Europe this interpretation has failed. Only in the epoch of the Enlightenment the process of the national self-awareness is carried out and it has resulted in the shaping of the nations. The further stage in the historic development was the birth of the national states. It has brought the positive as well as negative sides. After World War I in several states of the Central-Eastern Europe numerous national minorities came into existence. Mostly insensitive approach to them has marked their attitudes to the future. The problems connected with it after the last enlargement of the European Union into 25 states, have changed from external into internal ones. It is necessary to solve them but each of them by the individual approach.

Použitá literatúra

1. Lid'ák, J.: Medzinárodné vzťahy - Medzinárodná politika, SOFA, Bratislava 2000
2. Lipták, L.: Storočie dlhšie ako sto rokov, Kalligram, Bratislava 1999
3. Slovenská otázka v 20. storočí, Kalligram, Bratislava 1997
4. Zemko, M.: Slovensko - krajina v medzičase, Kalligram, Bratislava 2002

Kontakt

Mgr. Miroslav Kupkovič
Katedra politológie
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1
852 35 Bratislava
Tel.: 00421 2 672 95 428

OSOBITOSTI VÝVOJA PORTUGALSKÉHO POLITICKÉHO SYSTÉMU

JUDr. Peter Rusiňák

Portugalsko bolo nezávislou monarchiou od 12. storočia do roku 1910 (s výnimkou španielskej nadvlády v rokoch 1580-1640). 15. storočie a začiatok 16. storočia boli obdobiami objavných ciest portugalských moreplavcov (Portugalsko bolo v tom čase námornou veľmocou), ktorí pristáli ako prví v Japonsku, Číne (Macao), Indonézii a na Tchaj-wane. Počas vlády rodu Braganca (1640-1910) Portugalsko podpísalo niekoľko dôležitých dohôd s Anglickom, ktoré však krajinu nezachránili od invázie vojsk Napoleona v roku 1807. Kráľovská rodina ušla do Brazílie, odkiaľ sa vrátila až po 14 rokoch. V roku 1910 bola monarchia natoľko slabá, že v októbri republikánski vodcovia zorganizovali revolúciu, počas ktorej bol posledný portugalský kráľ Manuel II zvrhnutý (ušiel do Anglicka) a bol nastolený republikánsky režim.

V rokoch 1910-1926, po zvrhnutí monarchie, bol budovaný demokratický systém bez industrializácie a modernej koncepcie. V krajine sa vystriedalo 8 prezidentov a 44 ministerských predsedov. 28. 5. 1926 v severoportugalskom meste Braga vypukla vojenská vzbura a bol nastolený vojenský režim inšpirovaný talianskym vzorom. V roku 1928 sa na čelo ozbrojených síl dostal profesor ekonómie na Univerzite v Coimbre António de Oliveira Salazar. V roku 1933 Salazar vyhlásil tzv. Nový štát, ktorý bol fakticky fašistickou diktatúrou. Táto diktatúra pretrvala až do roku 1974 (Salazar zomrel v roku 1970, nastúpil po ňom Marcelo Caetano).

Nekrvavý vojenský prevrat uskutočnený 25. 4. 1974 (tzv. Karafiátová revolúcia) pod vedením Hnutia ozbrojených síl bol vyvrcholením desaťročia trvajúceho boja portugalského ľudu za zvrhnutie fašistickej diktatúry a začiatkom novej etapy vývoja portugalskej spoločnosti.

Parlamentný systém sa upevnil až po voľbách 25. 4. 1976. Dňa 22. 9. 1976 bolo Portugalsko prijaté do Rady Európy a 1.1.1986 do Európskej únie. Prejavom vôle portugalského ľudu zmeniť politické a spoločenské pomery v krajine bolo o.i. schválenie novej ústavy (2. 4. 1976), prostredníctvom ktorej vtedajšie Ústavodarné zhromaždenie v preambule Ústavy deklaruje rozhodnutie portugalského ľudu chrániť národnú nezávislosť, garantovať základné ľudské práva a slobody, vybudovať právny štát a otvoriť cestu pre socialistickú spoločnosť. Samotná ústava nesie v sebe možnosť pravidelnej revízie (jedenkrát za päť rokov), ktorú politické subjekty využívajú. Napriek tomu Ústava obsahuje stále pomerne veľa prvkov ideologizácie spoločnosti (samotný cieľ vybudovať socialistickú spoločnosť, boj Portugalska proti vojenským blokom a pod.) poplatnej v zásade silnému vplyvu ľavicových politických strán, ako dedičstva chaotického vývoja krajiny po revolúcii v roku 1974.

Článok 1 Ústavy Portugalskej republiky (ďalej iba UPR) definuje Portugalsko ako zvrchovanú republiku založenú na úcte k ľudskému jedincovi a vôli ľudu vybudovať slobodnú, spravodlivú a solidárnu spoločnosť. Článok 2 charakterizuje republiku ako demokratický právny štát založený na zvrchovanosti ľudu, pluralite názorov a politickej organizácii, na rešpektovaní a garancii základných práv a slobôd a oddelení a vzájomnej závislosti jednotlivých zložiek

štátnej moci. Portugalsko je unitárny štát rešpektujúci vo svojej organizácii princíp subsidiarity, autonómie miestnych samospráv a demokratickej decentralizácie vo verejnej správe. Portugalsko zahŕňa historické teritórium na európskom kontinente a súostrovia Azory a Madeira, ktoré vytvárajú autonómne režimy s vlastným politicko-administratívnym štatútom a vlastnými orgánmi štátnej správy.

Portugalský ľud ako nositeľ moci vykonáva politickú moc, v súlade s čl.10 UPR na základe univerzálneho, priameho, tajného a periodického hlasovania. Ostatná novela UPR rozšírila princíp reprezentatívnej demokracie pri výkone moci aj o prvok priamej účasti a v súlade s čl.115 UPR umožňuje občanom vyjadriť sa k ohraničenému okruhu vecí verejných aj prostredníctvom referenda. UPR obsahuje republikánsky princíp negujúci dedičský transfer politickej moci a umožňujúci v čl.13, na základe princípu rovnosti občanov, prístup k politickým postom a obhajobu ich legitimacy prostredníctvom periodických volieb.

Sústava najvyšších štátnych orgánov

Najvyššími orgánmi štátnej moci sú: prezident PR, Republikové zhromaždenie PR (parlament), vláda PR, Ústavný súd.

Prezident

V súlade s čl.120 UPR je prezident garantom národnej nezávislosti, jednoty štátu a riadneho fungovania demokratických inštitúcií v krajine. Je zároveň hlavným veliteľom ozbrojených síl. Ako hlava štátu je teda nositeľom jednoty portugalskej komunity tvorenej občanmi Portugalska žijúcimi tak na území Portugalska, ako aj za jeho hranicami (pozn.: mimo územia Portugalska žije cca 5 mil. osôb považovaných za Portugalcov) a zároveň predstavuje esenciálny integračný prvok vyváženosti zmiešaného ústavného politického systému.

Prezidenta PR volia vo všeobecnom, priamom a tajnom hlasovaní občania Portugalska s trvalým pobytom na území Portugalska i mimo neho. O post hlavy štátu sa môže uchádzať občan PR starší ako 35 rokov. Zvolený môže byť najviac na dve po sebe idúce 5 ročné volebné obdobia. Kandidatúra obsahujúca najmenej 7 500 a najviac 15 000 podpisov oprávnených voličov sa odovzdáva Ústavnému súdu najneskôr 30 dní pred dňom volieb. Voľba prezidenta sa nesmie uskutočniť v období 90 dní pred, resp. po dátume volieb do Republikového zhromaždenia. Na post prezidenta je zvolený v prvom kole kandidát, ktorý získal viac ako 50% odovzdaných hlasov. Do druhého kola postupujú dvaja kandidáti s najvyšším počtom odovzdaných hlasov. Víťazom sa v druhom kole, ktoré sa musí uskutočniť v lehote 21 dní od prvej voľby, stáva kandidát s vyšším počtom odovzdaných hlasov. Prezident sa ujíma svojej funkcie pred poslancami Republikového zhromaždenia v posledný deň výkonu funkcie odchádzajúceho prezidenta alebo v prípade uvoľneného mandátu najneskôr ôsmy deň odo dňa vyhlásenia výsledkov volieb.

Do okruhu výlučných právomocí prezidenta patrí rozpustenie parlamentu a demisia vlády. UPR nevymedzuje špecifické príčiny pre rozpustenia parlamentu.

Ukladá prezidentovi urobiť tak však iba po vypočutí zástupcov parlamentných politických strán a po vypočutí Štátnej rady (poradný orgán prezidenta). Z druhej strany UPR limituje rozpustenie parlamentu počas prvých šiestich mesiacov po zvolení Republikového zhromaždenia, počas posledných šiestich mesiacov mandátu prezidenta alebo počas vyhlásenia stavu ohrozenia resp. výnimočného stavu. Rovnako v prípade odvolania premiéra resp. vlády ako celku sa UPR v čl. 195 obmedzuje na vykonanie tohto aktu zo strany prezidenta iba v prípade, ak „je nevyhnutné zabezpečiť riadne fungovanie demokratických inštitúcií“ a po vypočutí Štátnej rady.

Prezident PR môže opustiť územie krajiny iba so súhlasom pléna Republikového zhromaždenia, resp. jeho komisie. V prípade absencie v krajine, ktorá nepresahuje 5 dní a nemá oficiálny charakter vyžaduje sa zo strany prezidenta predbežné oznámenie adresované parlamentu.

V januári 2001 bol do funkcie prezidenta PR zvolený na druhé funkčné obdobie Jorge Sampaio, advokát, bývalý primátor Lisabonu a generálny tajomník Socialistickej strany (PS). Dlhodobou je hodnotený ako najobľúbenejší portugalský politik.

Republikové zhromaždenie

Reprezentantom ľudu a najvyšším zákonodárnym zborom v Portugalsku je v zmysle čl.147 UPR jednokomorové Republikové zhromaždenie (RZ). Ústava vymedzuje najnižší a najvyšší počet poslancov RZ (180 resp. 230). Poslanci sú volení na základe pomerného zastúpenia z radov občanov PR starších ako 18 rokov. Kandidatúry predkladajú výlučne politické strany, UPR však nevymedzuje pre uvedený postup podmienku členstva v politickej strane. Poslanci vykonávajú svoj mandát slobodne a nezávisle a reprezentujú v súlade s čl. 152 ods.2 UPR „celú krajinu a nie volebné obvody, v ktorých boli zvolení“. Voliči uplatňujú svoje volebné právo v 18 volebných obvodoch na kontinentálnom území Portugalska, na dvoch autonómnych územiach, jeden volebný obvod je vymedzený pre voličov žijúcich v Európe a jeden pre voličov mimo územia Európy.

RZ je zákonodárnym orgánom s výlučnou právomocou schvaľovať UPR a jej zmeny (ústava nemôže byť napr. predmetom referenda). Ako už bolo naznačené, za určitých podmienok môže byť RZ rozpustené prezidentom republiky. Vo vzťahu k vláde PR vykonáva predovšetkým kontrolnú funkciu, ktorá môže, pri splnení podmienok, viesť až k demisi vlády. Mandát poslancov sa nevykonáva v prípade ich vymenovania za člena vlády, resp. zvolenia a vymenovania do inej tzv. nezlučiteľnej funkcie. Poslanci požívajú počas výkonu mandátu trestnoprávnu imunitu, čo im umožňuje byť súdení, väznení, resp. vypočúvaní v úlohe svedka iba so súhlasom RZ. Poslanci sú zaradení do stálych výborov RZ. Parlament môže vytvárať aj ad hoc výbory a rovnako aj vyšetrovacie výbory.

Po predčasných parlamentných voľbách v roku 2002 sa do RZ dostalo 6 politických strán: Sociálnodemokratická strana (PSD), Socialistická strana (PS), Ľudová strana (CDS/PP), Komunistická strana (PCP), Strana zelených (PV) - vytvorila s PCP spoločný parlamentný klub a Ľavicový blok (BE). Za predsedu RZ bol zvolený nominant PSD Mota Amaral.

Vláda PR

V súlade s čl. 183 UPR je vláda najvyšším orgánom výkonnej moci a verejnej správy. Vládu tvorí predseda, ministri a štátni tajomníci. UPR predpokladá aj funkciu jedného alebo viacerých podpredsedov vlády, v praxi sa však tento inštitút nevyužíva, naopak ostatné vlády konštituovali posty tzv. štátnych ministrov, de facto vykonávajúcich post podpredsedu vlády. Súčasná portugalská vláda má 51 členov. UPR vymedzuje tiež vytvorenie Rady ministrov tvorených predsedom vlády, podpredsedami (ak existujú) a ministrami. Premiéra a členov vlády vymenúva a odvoláva prezident republiky, rešpektujúc výsledky parlamentných volieb.

Vláda je vybavená politickými, legislatívnymi a administratívnymi právomocami. Formou nariadení konštituuje organizačnú štruktúru kabinetu i jednotlivých ministerstiev a ďalších inštitúcií, ktoré jej podliehajú.

Vláda je autonómny a demokratickým orgánom štátnej moci s dvojitou politickou zodpovednosťou - voči prezidentovi a RZ. Prezident môže odvolať premiéra, resp. vládu iba vtedy, ak „sa tak stane nevyhnutným pre riadne fungovanie demokratických inštitúcií (čl.195 UPR). RZ môže odvolať vládu absolútnou väčšinou poslancov v prípade nesúhlasu s programovým vyhlásením vlády, resp. jednoduchou väčšinou v prípade vyslovenia nedôvery vláde.

Na základe výsledkov predčasných parlamentných volieb bola v apríli 2002 konštituovaná koalíčná stredopravá vláda pod vedením predsedu Sociálnodemokratickej strany (PSD) Durrao Barrosa. Menšia koalíčná strana - Ľudová strana (CDS/PP) obsadila vo vláde tri posty na úrovni ministrov. Predseda CDS/PP Paulo Portas bol menovaný do funkcie štátneho ministra a ministra národnej obrany.

Ústavný súd

Ústavný súd plní úlohu ochrancu ústavnosti a rovnako mu UPR vymedzuje niektoré citlivé politické právomoci. Posudzuje napr. ústavnosť činnosti politických strán a ich symbolov s UPR ako aj ústavnosť referenda. Je najvyššou inštanciou v prípade aplikácie apelačného práva v rámci volebného procesu. Ústavný súd taktiež posudzuje tiež úmrtie, resp. dlhodobú fyzickú neschopnosť prezidenta republiky vykonávať svoj úrad.

Ústavný súd je zložený z 13 sudcov, z ktorých 10 volí RZ. Sudcovia sú volení na obdobie 6 rokov z radov občanov s právnickým vzdelaním vykonávajúcich právnické povolanie. Predseda Ústavného súdu je volený z radov jeho sudcov.

Ústavný súd je súčasťou sústavy súdnictva, ktorú tvoria: Najvyšší súd, všeobecné súdy 1. a 2.stupňa, Najvyšší administratívny súd, administratívne a finančné súdy, Najvyšší účtovný súd a vojenské súdy.

Vertikálne rozdelenie štátnej moci

Významnou súčasťou portugalského politického systému je, najmä vzhľadom na existenciu autonómnych ostrovných území, vertikálne rozdelenie štátnej moci medzi ústrednými orgánmi štátu, autonómnymi orgánmi a orgánmi regionálneho charakteru a miestnymi inštitúciami.

Regionálne zložky moci na autonómnych územiach sú v zásade identické s ústrednými orgánmi pri ich presne vymedzenom okruhu právomocí. Prezidenta PR reprezentujú na autonómnych územiach Azory a Madeira Republikoví ministri (O ministro da República). Na autonómnych územiach sú vytvárané regionálne parlamenty a regionálne vlády. Regionálne parlamenty sú volené rovnakým spôsobom ako RZ. Výnimku tvorí iba nejasaná definícia spôsobu predkladania kandidátúr na miesta poslancov, kde spôsob kandidatúry prostredníctvom politickej strany nie je explicitne vymedzený, aj keď v praxi sa javí ako jediný možný. Rovnako ako v prípade RZ aj regionálny parlament môže rozpustiť prezident PR ak legislatívne akty prijímané regionálnym parlamentom nie sú kompatibilné s UPR. Naopak, predstaviteľ prezidenta na autonómnom území, republikový minister, menuje predsedu regionálnej vlády a jej členov. RZ môže zneplatniť legislatívne akty regionálneho zhromaždenia v prípade, že sú v rozpore s UPR.

Sústavu orgánov štátnej moci na regionálnej úrovni tvoria obce, municipality a administratívne regióny, s prítomným voleným i exekutívnym prvkom. Administratívne regióny síce UPR vymedzuje, doteraz však konštituované neboli. Regionálne orgány štátnej moci chránia záujmy obyvateľov na svojom území.

Na úrovni obcí sú konštituované obecné zastupiteľstvá (volené orgány) a obecné úrady. Zloženie obecného zastupiteľstva závisí od počtu zapísaných voličov. V prípade, že počet voličov nepresahuje 200, zriaďuje sa iba plénum voličov. Zloženie obecného zastupiteľstva v obciach, resp. mestách s počtom voličov viac ako 30 tis., je 19 plus 1 miesto na každých ďalších 5 tis. voličov. Municipality (obdoba vyšších územných celkov v SR) konštituuju rovnako svoje zastupiteľstvá a úrady. Zastupiteľstvo tvoria jednak volení zástupcovia a jednak predsedovia obecných úradov patriacich do regiónu municipality. Počet volených zástupcov závisí od počtu voličov. Zákon zároveň vymedzuje počet volených členov úradu vyššieho územného celku. Napr. v Lisabone pôsobí 17 volených zástupcov (mešťanostov) a v Porte 13. Mandát volených zástupcov všetkých regionálnych orgánov štátnej moci je vymedzený na štvorročné obdobie s možnosťou opätovnej voľby.

System politických strán

Politické strany hrajú kľúčovú úlohu pri realizácii základného práva občanov Portugalska združovať sa s cieľom slobodne konštituovať politické strany a asociácie a prostredníctvom nich, v súlade s čl. 10 a 51 USR, demokraticky súťažiť v procese organizácie politickej moci. Politické strany majú exkluzívne postavenie pri prezentácii kandidátúr na poslancov RZ ako najvyššieho zákonodárneho zboru vyjadrujúceho vôľu ľudu. UPR neobsahuje žiaden numerus clausus pre formovanie

politické strany, zákon č. 2/2003 o politických stranách vymedzuje iba minimálny počet podpisov občanov starších ako 18 rokov potrebných na začatie procesu registrácie politickej strany (7 500 podpisov). Cit. zákon definuje politické strany ako právnické osoby politického charakteru, ktoré o.i. vplývajú na výkon politických práv občanov prostredníctvom ich účasti vo voľbách. Politickým stranám sa umožňuje definovať programové vyhlásenie vlády, zúčastňovať sa na aktivitách štátnych orgánov a orgánov miestnej samosprávy, kritizovať opatrenia prijímané vládou a orgánmi štátnej správy, vyjadrovať politické doktríny a využívať priestor v médiách na prezentáciu svojho programu a názory súvisiace s politickým dianím v krajine. O registrácii politickej strany rozhoduje Najvyšší súd PR. Občan môže byť zaregistrovaný iba v jednej politickej strane. Členstvo v politickej strane sa neumožňuje profesionálnym príslušníkom ozbrojených zborov, obmedzené sú stranícke aktivity sudcov, prokurátorov a diplomatov. Politické strany nesmú propagovať fašistickú ideológiu a nesmú používať symboly podobné štátnym a cirkevným symbolom.

Pluralitný systém politických strán sa začal formovať až po tzv. Karafiátovej revolúcii, aj keď väčšina existujúcich politických strán, s výnimkou Komunistickej strany Portugalska (PCP), začala vyvíjať svoju reálnu činnosť na sklonku fašistickej diktatúry. Politické spektrum v Portugalsku prešlo typickým porevolučným vývojom s postupnou tendenciou zlučovania politických strán a znižovania ich počtu. Politické spektrum Portugalska je v súčasnosti stabilné a štandardné, obsahuje silné zastúpenie vo všetkých jeho zložkách. Rozhodujúce postavenie v politickom živote krajiny a v procese organizácie štátnej moci majú v novodobej histórii predovšetkým Socialistická strana a Sociálnodemokratická strana .

Dňa 17.3.2002 sa uskutočnili v krajine predčasné parlamentné voľby, ktoré vyhrala Sociálnodemokratická strana (PSD). Na voľbách sa zúčastnilo 62,35% voličov, víťazná PSD získala 40,12% hlasov a v 230 člennom Republikovom zhromaždení obsadila 105 poslaneckých kresiel. Dovtedy vládnuca Socialistická strana (PS) získala 37,85% hlasov a 96 poslaneckých kresiel. Tretím najsilnejším politickým subjektom sa stala Ľudová strana (CDS/PP) so ziskom 8,75% a 14 poslaneckými miestami. Zvyšok poslaneckých mandátov si rozdelili Komunistická strana Portugalska, Strana zelených a Ľavicový blok.

Socialistická strana (PS)

História PS siaha do roku 1875, keď bola založená politická strana pod názvom Partido socialista operário português (Portugalská socialistická robotnícka strana). Predchodkyňou súčasnej PS bola Portugalská socialistická aliancia. PS bola založená 19. 4. 1973 v Mníchove na sklonku Salazarovskej diktatúry. V deklarácii o princípoch a programových cieľoch sa v tom čase deklarovala obrana slobodného socializmu a ako posledný cieľ svojej činnosti sa definovala spoločnosť bez tried. Marxizmus bol deklarovaný ako prevládajúci „teoretický zdroj“. Pôvodný program vyjadroval kompromis medzi parlamentným systémom západnej Európy a stratégiou zvrhnutia ekonomického kapitalistického systému. PS sa postupom času a najmä po chaotickom vývoji po Karafiátovej revolúcii zbavila viacerých postulátov typických skôr pre ultraľavicové politické subjekty a prijala do svojich radov

mnohých z ich členov, resp. uskutočnila s nimi organizačnú fúziu. Dnes je PS klasickou ľavicovou sociálnodemokratickou stranou chrániacou záujmy predovšetkým osôb zabezpečujúcich si zdroje vlastnou prácou inklinujúcou predovšetkým k ochrane záujmov strednej vrstvy obyvateľstva. V období rokov 1974-1976 mala zastúpenie v piatich provizórnych vláдах a stala sa najúspešnejšou stranou vo voľbách do Ústavodárneho zhromaždenia v roku 1975. Vládnucou stranou bola naposledy v období rokov 1995-2002. V súčasnosti je najsilnejšou parlamentnou opozičnou stranou. Podporila všetkých doteraz zvolených prezidentov Portugalska v porevolučnom období (gen. Ramalho Eanes, Mário Soares, Jorge Sampaio). Je členom Socialistickej Internacionály, na čele ktorej dnes stojí bývalý generálny tajomník PS António Guterres. Historickým lídrom a stále politicky aktívnym je jeden zo zakladateľov PS - Mário Soares, bývalý predseda vlády a prezident PR. K najvýznamnejším predstaviteľom PS patrí aj súčasný generálny tajomník Ferro Rodrigues, predseda PS a bývalý predseda RZ Almeida Santos, bývalý dlhoročný minister zahraničných vecí Jaime Gama, bývalý generálny tajomník a súčasný prezident PR Jorge Sampaio.

Sociálnodemokratická strana (PSD)

Sociálnodemokratická strana Portugalska (PSD) bola založená pomocou nemeckých sociálnych demokratov 6. 5. 1974 pod názvom Ľudovo-demokratická strana. V rozpore so zaužívaným názvoslovím je PSD liberálnou politickou stranou pravého streda. Postupný ústup od ľavicových tendencií v strane dokumentuje aj jej členstvo v Európskej ľudovej strane. Členstvo i elektorát PSD je v mnohom podobný PS. Celý jej doterajší vývoj je poznamenaný snahou lídrov vytvoriť z PSD najsilnejší integrujúci subjekt pravej časti politického spektra a zároveň pravicovú alternatívu portugalským socialistom. Aj pre PSD sú charakteristické neustále vnútorné konflikty, pričom dominantným problémom je líder strany. V súčasnosti je PSD silnejšou koalíčnou politickou stranou. Jej predsedom a premiérom je v súčasnosti Durrao Barroso, ktorý začal svoju politickú kariéru na prelome 70. a 80. rokov minulého storočia v maoistickom hnutí. Jedným zo zakladateľov strany bol Sá Carneiro, predseda vlády na začiatku 80. rokov, ktorý zahynul pri leteckom nešťastí pri Lisabone. K najznámejším predstaviteľom strany patrí tiež jeden zo zakladateľov a taktiež bývalý premiér a v súčasnosti jeden z najvýznamnejších mediálnych podnikateľov Pinto Balsemao. Najvýznamnejším obdobím v novodobých dejinách bola v činnosti strany jej 10 ročná účasť vo vláde v období rokov 1985-1995 pod vedením vtedajšieho predsedu strany a premiéra Cavaco Silvu. Popri premiérovi sa činnosť strany spája v súčasnosti aj s menom lisabonského primátora a podpredsedu strany Pedro Santana Lopesa ako aj s menom najvýznamnejšieho portugalského politického analytika, bývalého predsedu PSD a univerzitného profesora Marcela Rebelo de Sousa.

Komunistická strana Portugalska (PCP)

Komunistická strana Portugalska (PCP) bola založená v roku 1921 a počas fašistickej diktatúry pôsobila v ilegalite ako jediný organizovaný politický subjekt. Zúčastnila sa na činnosti všetkých šiestich provizórnych vlád po Karafiátovej revolúcii. Jej mimoriadny vplyv v tomto období postupne, a aj vplyvom medzinárodných udalostí, klesá. PCP aj naďalej zotrúva na pozíciách marxizmu-leninizmu ako základného ideologického princípu výstavby strany. Odmieta európsku integráciu a existenciu vojensko-politických blokov. Má silnú pozíciu najmä v chudobnejších portugalských regiónoch na samosprávnej úrovni a v odborovom hnutí. Ovláda najsilnejšiu odborovú centrálu CGTP. Jej zastúpenie v RZ sa každými voľbami znižuje. Jej elektorát tvoria predovšetkým robotníci a roľníci staršej generácie, ľudia s nižším vzdelaním, ale hlási sa k nej aj významná časť staršej inteligencie. Súčasné vedenie PCP aj naďalej odmieta politickú realitu v Európe, zotrúva na pôvodných programových princípoch, čo spôsobuje pravidelný odliv jej členov do iných ľavicových zoskupení. Mimoriadny vplyv na činnosť strany má dnes už starý a ťažko chorý Alvaro Cunhal, jej dlhoročný bývalý predseda. PCP vedie od roku 1992 Carlos Carvalhas.

Ľudová strana (CDS/PP)

Ľudová strana (CDS/PP) je konzervatívnu pravicovou politickou stranou, ktorá zastupuje predovšetkým záujmy malých a stredných podnikateľov. Vo svojej činnosti vychádza z kresťanských a národných princípov, aktívne podporuje a ovplyvňuje občianske a charitatívne inštitúcie spolupracujúce s katolíckou cirkvou. Je dlhodobo najsilnejším ideologickým oponentom socialistického vývoja v Portugalsku. Rezervovane sa v minulosti stavala k procesu európskej integrácie, čo o.i. viedlo k jej vylúčeniu z Európskej ľudovej strany. V zahraničnej politike je silným zástancom euroatlantickej spolupráce. V súčasnosti je koalíčným partnerom PSD vo vláde PR. Od roku 1999 vedie CDS/PP charizmatiký a kontroverzný mladý politik Paulo Portas, v súčasnosti štátny minister a minister národnej obrany. K zakladateľom strany patrí Diogo Amaral, univerzitný profesor a bývalý predseda VZ OSN.

Ekologická strana - strana zelených (PVE)

Ekologická strana - strana zelených (PVE) bola založená v roku 1982 s cieľom ekologickej intervencie v portugalskej spoločnosti. V súčasnosti má dvoch poslancov v RZ, kde pôsobí v spoločnom parlamentnom klube s PCP. K najvýznamnejším predstaviteľom dnes patrí Luis Alface a Mária Santos.

Ľavicový blok (BE)

Ľavicový blok (BE) je jedným z najmladších politických subjektov. Združuje najmä radikálnych vzdelaných mladých intelektuálov. V RZ je zastúpená tromi poslancami. Stranu riadi kolektívny orgán, k jej najvýznamnejším predstaviteľom patrí poslanec RZ Francisco Louca. Strana má významnejšie zastúpenie a voličskú podporu iba vo veľkých mestách, osobitne v Lisabone a Porte.

Záver

Spoločensko-politická situácia v Portugalsku je konsolidovaná. Politické prostredie je štandardné. Demokratické politické inštitúty sú vytvorené a fungujú. Politický systém v krajine je výsledkom demokratickej revolúcie z roku 1974, po ktorej sa Portugalsko vymanilo z medzinárodnej izolácie a pomocou medzinárodných inštitúcií nastúpilo novú etapu vo svojej novodobej histórii. Demokratická ústava schválená v roku 1976 a neskôr päťkrát novelizovaná vymedzuje Portugalsko ako parlamentnú republiku s poloprezidentským systémom štruktúrovaným podľa pravidiel reprezentatívnej demokracie. Štátnu moc realizujú 4 najvyššie orgány: prezident, Republikové zhromaždenie, vláda a Ústavný súd. Významné postavenie v politickom systéme majú politické strany s ich ekluzívnou možnosťou prezentácie kandidátúr na post poslancov v Republikovom zromaždení. Volebný systém je pomerný s priamym, tajným a peridickým hlasovaním. Z hľadiska politického spektra sa obvyklému stavu v európskych demokraciách vymyká v súčasnosti vládnuca PSD (nesúladosť názvu strany s programom) a PCP (existencia parlamentnej strany s ideologickým smerovaním založeným na princípoch marxizmu-leninizmu a bez rešpektovania európskych reálií).

Použitá literatúra:

- Ústava Portugalskej republiky (v znení piatej revízie) - (Constituicao da Republica Portuguesa - V Revisao constitucional) - internetová verzia
- Carlos, Jorge Adriano, Consolidacao do Modelo Democrático no Sistema Político Portugues (Konsolidácia demokratického modelu v ústavnom portugalskom politickom systéme), vystúpenie na seminári „Komparácia politických systémov“, Univerzita v Evore, 1997
- Internetové stránky:

www.prlamento.pt

www.presidenciadarepublica.pt

www.governo.pt

www.ps.pt

www.psd.pt

www.pcp.pt

- vlastné poznámky získané počas pôsobenia v Portugalsku

Kontakt

JUDr. Peter Rusiňák
externý doktorand
Katedra diplomacie a medzinárodných vzťahov
Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave

Informácie pre čitateľov a autorov časopisu Medzinárodné vzťahy

Poslaním vedeckého časopisu Fakulty medzinárodných vzťahov je šírenie výsledkov rozvoja vedy a integrácia vedeckých poznatkov do vzdelávacieho procesu. Ide tiež o integráciu výsledkov výskumu pracovníkov Fakulty medzinárodných vzťahov a iných slovenských a zahraničných fakúlt a pracovísk do spoločenského procesu. V tejto súvislosti sú vítané príspevky základného a aplikovaného výskumu vedecko-výskumných pracovníkov a pracovníkov hospodárskej praxe.

Redakcia odporúča autorom formátovať príspevky v súlade s formulárom pre zadávanie príspevkov. Predpokladaný rozsah príspevkov je 10 strán formátu B5. Príspevky je potrebné odovzdať na diskete v programe MS Word a jeden exemplár v printovej podobe.

Príspevky autorov nie sú honorované.

Information for readers and contributors

The International Relationships journal devotes its attention to propagation of science development and integration of scientific knowledge into educational programme and in particular to implementation of research results done by academics of Faculty of International Relationships, University of Economics in Bratislava and other Slovak and foreign universities' pedagogues. The journal is intended to publish papers, contributions to discussion, opinions and surveys. In this connection we would welcome your contributions of basic and applied research results.

Contributions by authors are accepted in compliance with Thesis Form and should be submitted in one copy plus in any electronic form edited in MS Word supplemented with a brief summary and basic data about author and full postal address. Maximum number of pages is 10.

Royalties are not offered.